

REVISTA ISTORICĂ

Anul XVIII, N-le 10-12.

Octombre-December 1932.

SUPT
CONDUCEREA
LUI
N. IORGA

SUMARIUL :

- N. Iorga*: Cîteva note bizantine, în vederea unei reluări a
epocii lui Mircea-cel-Bătrîn.
- Valeriu Papahagi*: Aromini din Moloviște în documente
venețiene din secolul al XVIII-lea.
- N. Iorga*: Un Moscopolean Patriarh de Ohrida.
- Eufrosina Dvoicenco*: Un studiu necunoscut al lui Hasdeu
despre traducerea cărții „De imitatione Christi”
în 1647.
- N. Iorga*: La întemeierea Mitropoliei muntene.
- Andrei Oțetea*: Iniințarea consulatelor franceze în țerile
românești.
- N. Iorga*: Pentru colinde.
” ” Iarăși Moscopole.
- Dări de samă, Cronică și Notițe de N. Iorga.**

1932

TIPOGRAFIA „DATINA ROMĂNEASCĂ”, VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 45 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DARI DE SAMA, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XVIII-lea, nr-le 10-12.

Octombrie-Decembrie 1932.

Cîteva note bizantine, în vederea unei reluări a epocii lui Mircea-cel-Bătrîn

I.

Nu s'a acordat importanța trebuitoare trecerii pe Dunăre, până la Vidin, în iarna 1365 a Împăratului bizantin Ioan al V-lea, care mergea să găsească, în interes de cruciată, pe Ludovic al Ungariei. Călătoria, pomenită de Dimitrie Kydones, se întregeste printr'un pasagiū al lui Ioan Conversano din Ravena, pe care, după M. Culin, *Primul umanism italian și istoriografia sa* (în rusește) (p. 954), îl pomeneste d. A. A. Vasiliev, în studiul despre călătoria în Apus a aceluiași Împărat, *Studi bizantini e neoellenici*, III (1931), p. 157. Cf. Jireček, în *Byzantinische Zeitschrift*, XVIII (1909), p. 583, comparat cu a mea *Gesch. des osm. Reiches*, I, pp. 223-4, 226-7.

II.

Ivanco Dobrogeanul.

Se știe că urmașul în Dobrogea al lui Dobrotici a fost un Ivanco. Identificarea lui, afară de tratatul cu Genovesii, nu s'a putut face.

O ipotesă. În luptele bulgaro-bizantine după moartea lui Terteri, supt urmașul acestuia, Voislav, se pomeneste, pe lângă Ungurul Iános (Ἰωάννης) și Ἰεζυγγίς „Rusul“ (Ἰ Ρωσ) ¹. Mai târziu e solul la Bizantini al Țarului Alexandru ².

¹ Ionu Cantacuzino, I, p. 173.

² *Ibid.*, p. 468.

III.

Roabe romince la Ducas.

Între femeile prinse și batjocurite de Turci supt Baiezid Dukas înseamnă și Romince (p. 57).

IV.

Giuneid la Nicopol.

Rebelul asiatic Giuneid, care fusese și la Ohrída, e pus la Nicopol de Mohammed I-*iu* pentru apărarea Dunării (Duca, p. 111): ne vom ocupa aiurea de acest *παρίστριον* otoman. E apoi înlocuit de al lui Evrenos și Turacan (*Ἀβρανέζιδες καὶ Τουραχάνιδες*; p. 171). Giuneid avuse și țara lui Alexandru fiul lui Șîșman (p. 109; pentru el și p. 111). El se va uni, în clipa cînd Sultanul vrea să-l ucidă, cu falșul Mustafă, ale cărui legături cu Mircea se cunosc (v. pp. 116-117): astfel *Romîinii intrară în Salonic*. Giuneid va fi închis pentru Turci de Împăratul bizantin la Pammakaristos (*ibid.*, p. 121). Atunci Mohammed pradă în Muntenia (*ibid.*).

V.

Romîinii la Phrantzes.

Phrantzes vorbește supt Mohammed I-*iu* de creșterea tributului muntean. Dar la dînsul Munteniei îi e substituită de două ori Moldova: τὰ τέλη της Μολδοβλαχίας καὶ Μιτογδανίας; p. 89. Cronicarul Paleologilor mai cunoaște o luptă a lui Baiezid cu Mircea (p. 82). El va vorbi supt Murad de lupta și cu Βλάχοι și cu Μολδοβλάχοι: în lupta cu primii ar fi căzut 30.000 de Unguri și de Βλάχοι (p. 91). Phrantzes e bine informat asupra lucrurilor din aceste regiuni, de vreme ce poate vorbi, la anul 6925, de cîuma din Marea Neagră (p. 109).

El știe și de trecerea prin Chilia, în Μεγάλη Βλαχία, la întoarcerea din Ungaria, a Împăratului Ioan, cînd dă, acasă, lui Phrantzes un καθάδιον μολιθὸν χαμουχάν μετὰ βαρεσκοιλίας ἐνδεδωμένον καὶ χρυσίου κεντηγάριον și ο γλωσσόκομον, iar Împărăteasa o haină și 50 de νομίσματα; pp. 19-21. Pentru asemenea stofe și p. 146.

Nu s'a observat nici aceia că după expediția lui Mohammed

al II-lea în Moldova, pe care cronicarul o numește Βλαχία, simplu, Phrantzes socoate pe Sultan „mai mult învins decît învingător“ (μᾶλλον ἡττηθεὶς ἢ ἡττήσας; p. 451, Septembrie 1476).

VI.

Încă un Țamblac.

În ultimul timp s'au dat știri nouă despre „unchiul“ lui Ștefan-cel-Mare, Grecul Țamblac, „cavaler de Constantinopol“, pe care-l cred inrudit cu stăpinul Moldovei prin soția lui Ștefan, Paleologa și Comnena Maria.

Iată însă că prin Țamblac Ștefan era rudă și cu cronicarul intimităților dinastiei, Phrantzes.

În adevăr, la 1438, acesta ieă în căsătorie pe fata lui Alexe Paleologul Examlakon, care nu e decît Țamblac, cu care va avea un fiu Ioan¹.

Subliniez calitatea de Paleologi a Țamblacilor, care arată deci adevărul presupunerii genealogice de mai sus.

VII.

Legăturile lui Mircea și Vlad Dracul cu Turcii la Dukas.

În adunarea de la Brusa a tînărului Sultan Murad al II-lea, „Vizirul și Pașa, patriciul și μεσάζων“ al Turcilor, puternicul Baiezid, care-l scăpase la Angora și-l purtase pe umeri, citează pe „Vlahi“ între tributari (Dukas, p. 130). Și mai departe ei sint trecuți între învinși (*ibid.*, pp. 136-7). Și Românii sint înșirați între leniceri (p. 138). Mircea e pomenit și în discuțiile cu privire la autenticitatea pretendentului Mustafă (p. 146), care se refugiază, după multe aventuri, la el (p. 180). El va fi prins de curierii lui Murad la Dunăre și spînzurat (p. 181). Pacea cu Mircea e însemnată la pagina 189: ἀπὸ βοεβόδων Βλαχίας (p. 189). Solul lui Dan, Ντάνος, ὁ Βλαχίας ἡγεμὼν, la 1421 (p. 196). Dan, din oastea care încunjură Constantinopol, trece la Împărat (pp. 201-2; Duca știe românește: καὶ γὰρ τὸ Δραγοβλιος ὄνομα πονηρὸς ἐρμηνεύεται; p. 202). Dracul se supune personal la Brusa, cu promisie de ajutor

¹ P. 191.

contra Ungariei. Avea trei sute cu el; aduce daruri: e poftit la masă de Sultan (p. 204). Murad va veni apoi la Nicopol și va străbate patru zile peste Muntenia. Vlad îl conduce în Ardeal (pp. 206-7).

Prinderea lui Vlad e după orbirea și ducerea la Amastris a fiilor lui Gheorghe Brancovici. E închis la Galipole, pe care Mustafă-cel-tinăr o promisese Împăratului și în fața căreia Loredano bătuse flota otomană. Fiii sint chemați și duși la Nymphaion, frumosul castel al Lascarizilor în Asia Mică, unde Mihail Paleologul încheiase cu Genovesii convenția pentru reluarea Constantinopolului. Tatăl, iertat pentru că și-a dat ostatecii, e retrimis în țară (pp. 209-10). După „lunga campanie“ a lui Hunyadi se retrimet și fiii despotului sîrbesc Brancovici și ai lui Vlad (p. 218) Îndată însă Murad, retras la Brusa, află că Vlad se gătește și el pentru expediția din Varna (p. 220), în care rolul alor lui, cariucid cămilele, pradă lagărul și se retrag, ucigînd pe creștini în fugă, e povestit cu patimă de Chalkokondylas, care se pare a fi avut un izvor unguesc.

La suirea lui Mohammed al II-lea, care alergase din Asia (1450), și soli de la Romîni, cu daruri (p. 233).

VIII.

Tributul muntean către Mohammed al II-lea și situația Moldovei

Cînd Dukas (p. 314) enumeră pe tributarii cari se presintă lui Mohammed al II-lea, a doua zi după cucerirea Constantinopolei, la Adrianopol¹, unde se aduc, după tradiție, darurile, lingă Sirbi, lingă despoții Moreii, lingă insularii din Chios și Mitilene Romîni lipsesc. Cu acest prilej Sirbii fac mari pomeni, rîscumpărînd pînă la o sută de călugări și călugărițe (p. 315).

Cînd, în toamna acestui an 1453, se pun ultimele condiții despotului Serbiei, care nu plătise tributul², el era „dincolo de Dunăre“ (p. 316).

Între aceia cari se tem, la 1461, de marea ofensivă pregătită

¹ V. și Critobul din Imbros, p. 102.

² *Ibid.*, p. 110.

de Sultan în Marea Neagră sînt și „Vlahii din Chilia Veche“ : οἱ οἰκοῦντες ἐν τῷ Λευκοστραίῳ Βλάχοι (p. 341).

Pasagiul despre atacul contra lui Vlad (*inchinarea* — care nu se făcea deci —, cererea de 500 de copii și 10.000 de galbeni, tragerea în țapă a solilor¹; p. 345), e cunoscut.

IX.

Cetatea-Albă la Chalkokondylas

La Laonikos Chalkokondylas, ale cărui știri despre Romîni, începînd cu epoca lui Mircea, sînt de mult cunoscute și discutate, Cetatea-Albă nu apare ca Ἀσπρόκαστρον, ci ca Λευκοπολίχνη, în stil arhaic grecesc, de două ori (pp. 131, 134).

X.

Moartea Sultanului Musa.

Același cronicar spune că Sultanul Musa, fugînd spre Dunăre, a fost prins „în baltă“ (p. 183). Ea nu poate fi căutată aiurea decît prin Borcea. De baltă vorbește și Dukas (p. 96).

XI.

Limba din Ardeal și Ioan Hunyadi

Vorbînd de expediția lui Mezed-beiu în Ardeal, Chalkokondylas observă că acolo sînt două limbi, una a „Panoniilor“ — Ungurii —, alta a „Dacilor“ — Romîni, — dar moravurile, felul de viață (de sigur al claselor de sus) sînt ale Ungurilor : γλώττη δὲ χρώνται οὔτοι τὰ μὲν τῆ Παιόνων, τὰ δὲ καὶ Δακῶν, διαίτη τε καὶ ἥθεσι τοῖς Παιόνων (p. 253). Nu s'a subliniat serviciul lui „Iancu“, lui Hunyadi, la despotul Gheorghe Brancovici, unde vînașe un lup supt ochii stăpînului; alții îl presintă ca liberator supt Ahi al lui Evrenos: oricum, știa turcește (pp. 256-8).

XII.

Pacea lui Vlad Dracul cu Turcii.

Amintesc că la Chalkokondylas pacea lui Vlad Dracul cu Turcii ar fi fost făcută cu promisiunea de a da Turcilor 3.000 de arce și 4.000 de scuturi pe an (p. 260; cf. p. 282).

¹ Și Mohammed trage în țapă la asediul Constantinopolei; *ibid.*, p. 80.

Expediția contra lui Alexandru-cel-Bun trebuie pusă în legătură cu prima tentativă turcească de a avea „Colhida” și „Gotia”, deci coloniile genoveze de la Marea Neagră (pp. 260-1); Caffa era în luptă și cu Hanul tătăresc Hagi-Ghirai (p. 284).

XIII

Vadul Dunării.

În expediția contra lui Țepeș se face socoteala că arendașii vadurilor Dunării dau pe an treizeci de miriade de galbeni de aur și tot câștigă (*ibid.*, p. 505).

N. Iorga.

Aromâni din Moloviște în documente venețiene din secolul al XVIII-lea

Correspondența consulilor venețieni din Durazzo, păstrată în Arhivele de Stat din Veneția, care ni-a permis reconstituirea relațiilor cu cetatea lagunelor a orașului Moscopole¹, înfloritorul centru comercial și cultural al Arominilor în secolul al XVIII-lea, cuprinde și informațiuni relative la o altă comună aromânească: *Moloviște*, situată la Nord-Vest de Monastir.

Această comună e pomenită în listele alcătuite de consulii venețieni din Durazzo — Giambattista de' Rossi, Francesco Cuman — și care cuprind numele negustorilor cari își trimet mărfurile la Veneția, numele corăbiilor și acelea ale armatorilor, marfa încărcată și greutatea ei a *peso grosso di Venezia*. În așa-numitele *manifesti di carico*, trimese în copie celor cinci *savi alla mercanzia*, găsim deci informațiuni privitoare la comuna Moloviște.

Pentru Moscopoleni avem știri care ni permit să-i urmărim de la 1696 până la 1761 — șaizeci și cinci de ani. Moloviștenii

¹ Intr'o lucrare publicată în „Mélanges de l'École Roumaine en France” 1931: *Les Roumains de l'Albanie et le commerce vénitien aux XVII-e et XVIII-e siècles* și într'una care e în pregătire, mai completă și cu documente nouă: *Aromânii din Moscopole și comerțul venețian în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*.

apar numai între anii 1741 și 1750 — zece ani — alături de Moscopoleni, Ohrideni și Șacișteni.

Numele comunei aromânești despre care e vorba ni este redat într'o singură formă : *Malovista*¹. Nu poate fi vorba decît de Moloviștea aromânească, odată ce ea ni apare alături de comune ca Moscopole, Ohrida, Șaciște. De altfel putem face o apropiere între terminațiile, așa cum sint redade în italiană, ale localităților Moloviște și Șaciște, *Molovista*, *Sacista*, *Siatista*, și Tirgoviștea munteană : *Tergovista*².

În cei zece ani în cari ni apar negustorii din Moloviște, găsim numai patru nume de Molovișteni, și dintre ele trei par să aparțină aceleiași familii. „Kozzo Janco (Gianco) da Malovista“, „Elia Kozzo (Kozio) da Malovista“, și „Giorgio Kozzo da Malovista“ par a fi rude din cauza numelui „Kozzo“. „Costa Dimo da Malovista“ apare alături de ei.

Supt aceste nume, scrise cu ortografie italienească, de sigur după forma lor grecească, trebuie să vedem un Cociu (sau Cocea) Iancu, un Ilia Cociu (sau Cocea), un Gheorghe Cociu (sau Cocea) și un Costa Dimu.

Acești patru negustorii își au clienții lor la Veneția : Demetrio Chierassari și Michiel Caragiani, cărora li trimet lină. Michiel Caragiani aparține familia grecești Caragiani³, ai cărui ultimi scoboritori trăiesc încă la Veneția, complet italianisați, și se înrudesesc, prin alianță, cu familia Colleoni.

Marfa pe care o încarcă negustorii molovișteni pe corăbiile la Durazzo e expedită la Veneția, „per la Dominante“. Corăbiile aparțin armatorilor din porturile aceluï golf adriatic cunoscut sup't numele italianesc de „Bocche di Cattaro“ (Slavii îl numesc „Boka Kotorska“) : Castelnuovo, Perasto, Dobrota. Tot transportul din Durazzo la Veneția și învers îl făceau locuitorii din „Albania veneta“, „i Bocchesi“, cu tartanele, marcilianele, trabacolele și polacele lor.

¹ Pentru Moscopole avem următoarele forme : *Moscopolî*, *Moscopolj*, *Moscoppolî*, *Voscopolî*, *Voscopolj*, *Voscoppolî*.

² V. articolul nostru *Correspondența inedită a lui Constantin Brîncoveanu cu bailul Ascanio Giustinian*, în *Rev. Ist.*, XVII, n-rele 7-9.

³ Nicolae Caragiani era agentul lui Constantin Brîncoveanu la Veneția ; N. Iorga, *Cinci conferințe despre Veneția*, ed. a II-a, pp. 30 și 148.

Documentele despre care e vorba sînt cuprinse în corespondența consulilor venețieni din Durazzo adresată celor cinci *savî alla mercanzia*: *Cinque Savî alla Mercanzia, Lettere dei Consoli, Durazzo*, filza 663 = 1739-1747, [filza] 664 = 1748-1758, filza 665 = 1759-1781.

Le dăm în ordine cronologică:

I. 1741, a di 23 Luglio, Durazzo.

Manifesto del carico fatto con l'ordine della volta dalla tartana nominata Madona del Scarpello, cap. Ilia Tomisich da Perasto come segue, diretta per la Dominante.

...Di ragione di Kozzo Janco da Malovista, per consegnar al sign. Demetrio Chierassari.

Lana fagotti sessanta nove peso veneziano: ut sup. libbre 11061.

Ipotecati li nollî e varee delle sudette lane per cechini d'oro 18, pagabili al sudetto Grubas.

Di ragione d'Elia Kozzo da Malovista, per consegnar al sign. Demetrio Chierassari.

Lana fagotti 116, peso veneziano: ut sup. libbre 18034.

Ipotecati li nollî e varee delle sudette lane per cechini d'oro 34^{1/2}, pagabili al sudetto Grubas (filza 663).

II. A di 13 Agosto 1741, Durazzo.

Manifesto del carico della tartana Madona di Rosario e Sant'I-seppo, cap. Zuanne Cossovich da Perasto eseguito a questa scala con l'ordine della volta destinata per la Dominante come segue.

...Di ragione di Costa Dimo da Malovista, per consegnar al sign. Demetrio Chierassari.

Lana fagotti 58, à peso grosso di Venetia, libbre 9312 con la fuori marca ¹.

Di ragione di Kozzo Gianco da Malovista per consegnar al sign. Demetrio Chierassari.

Lana fagotti 4, pesano a peso ut sup. libbre 725, con la fuori marca ².

Di ragione del sign. Elia Kozia³ per consegnar al detto Chierassari.

¹ Marca: un S.

² Marca: un 8.

³ Din Moloviște, v. doc. III.

Lana fagotti 45 a peso come sopra, libbre 6955, con la fuori marca¹ (filza 663).

III. *Adi 29 Agosto 1742 à Durazzo.*

Manifesto del carico fatto a questa scala con l'ordine della ronda, dalla tartana Madona de Rosario e S. Iseppo, Patron Andrea Cossovich da Perasto diretta per la Dominante.

...Di ragione di Giorgio Zaccaria Dedo da Ocrida, per consegnar al sign. Demetrio Chierassari.

Lana fagotti no. 26, pesano a peso come sopra libbre 3834 (filza 663).

...Di ragione d'Elia Kozza da Malovista, per consegnar al suddetto Chierassari.

Lana fagotti 40, pesano a peso di Venetia, libbre 6008 (filza 663).

IV. *Adi 2 Ottobre 1742, Durazzo.*

Manifesto del carico della tartana nominata S. Zuanne, Patron Zorzi Millassinovich da Castel Nuovo, effettuato à questa scala con l'ordine della volta, destinato per la Dominante come segue.

...Di ragione di Kozzo Gianco da Malovista per consegnar al sign. Demetrio Chierassari,

Lana fagotti 17, pesano a peso grosso di Venetia, libbre 2584.

Di ragione di Costa Dimo da Malovista per consegnar al suddetto Chierassari.

Lana fagotti 14, pesano a peso sudetto libbre 2197 (filza 663).

V. *Adi 7 Agosto 1746, Durazzo.*

Manifesto del carico eseguitosi con l'ordine della volta a questa scala di Durazzo dalla polacca intitolata Madona del Scarpello e S. Antonio di Padova, cap. Trifon Gradica per la Dominante.

...Di ragione di Giorgio Kozzo da Malovista per consegnar a Michel Caragiani.

Lana fagotti 102, pesano a peso grosso sudetto 15751 (filza 663).

VI. *Adi 4 Novembre 1748, Durazzo.*

Manifesto del carico del trabacolo veneto intitolato la Madona del Rosario e l'Anime del Purgatorio, Patron Nicolò Goravichi da Castel Nuovo eseguito con l'ordine della volta della Serenissima Dominante,

¹ Marca: Abà B[ian]co, I.

...Di ragione di Nicolò e fratelli Papaxogli da Ocrida e Costa Dimo da Malovista, da consegnar al sign. Michiel Caragiani.

Lana fagotti 202 e mezzo, pesano à peso grosso di Venezia libbre 33403.

Cera colli quattro, pesano ocche no. 253 (filze 664).

VII (25 August 1749).

...Di ragione di Giorgio Kozzo da Malovista per consegnar al sign. Michiel Caragiani.

Lana fagotti 85, pesano a peso grosso di Venezia libbre 13687, fagotti 85. Più lana fagotti 8, pesano a peso grosso sudetto libbre 1339 (filza 664).

VIII. Adì 23 Giugno 1750, in Durazzo.

Riscontro del scarico eseguitosi a questa scala dell'infrascritte merci dalli sotto annotati mercanti turchi e greci a Venezia, sopra il suditto trabacolo intitolata Madona del Rosario e S. Antonio di Padova, Patron Marco di Trifon Vulovich da Dobrota, e il manifesto accompagnato dall'Eccellentissimo Magistrato de Signori V Savii alla Mercanzia con suo venerato foglio, 10 di Giugno 1750.

Di ragione di Giorgio Kozzo da Malovista,

Carta, balle 20.

Di ragione di Nicolò Azzi Michali da Siacista,

Carta, balle 11.

Merci, cassa 1.

Endigo, cassette 2.

Di ragione di Costantin Senguna da Moscopoli¹,

Panni pezzi 19 $\frac{1}{2}$,

Veluto ocche sette,

Sforzier uno con merci,

Più una cassa con merci,

Carta, balle 5,

Una cassu gotti.

Di ragione di Antonio Girra da Moscopoli,

Panni, pezzi 9.

Veluto, ocche 4 e $\frac{1}{2}$.

Carta, balle 4.

¹ Constantin Şaguna din Moscopole. V. articolul nostru *Familia Şaguna în documente veneţiene din secolul al XVIII-lea*, in *Rev. Ist.*, an. XVIII, n-rele 1-3.

Un casson con gotti.

Merci, cassa una.

Di ragione di Naon da Moscopoli,

Panni, pezzi 8 e 1/2.

Merci, sforzier uno.

Cassa una con zuccaro.

Carta, balle tre.

Cassa, uno con gotti.

Detta con altri vetri, una (filza 664).

XI. Adì 17 Settembre 1750, Durazzo.

Manifesto del primo carico con l'ordine della volta fatto dagli infrascritti mercanti per Venetia sopra la sudetta nave nominata Madona del Scarpello e S. Iseppo, capitani Luca Zaratovich e Goravichi, ambi da Castel Nuovo.

Di ragione di Giorgio Kozzo da Malovista per consegnar al sign. Michiel Caragiani.

Lana fagotti 78, pesano a peso di Venezia libbre 13155, fagotti 78. Ippotecate le sudette lane di venti zecchini (filza 664).

După 1750, Moloviștenii dispar din documentele venețiene. Moscopolenii continuă însă legăturile cu Veneția până în 1755, iar după această dată li pierdem și lor urma.

Causa acestei dispariții a negustorilor moscopoleni și molo-
vișteni din zona comerțului venețian ni este lămurită de raportul lui Antonio Bartolovich, consul al Serenisimei Republici la Durazzo.

Acest raport, care poartă data de 8 Februar 1761 și e adresat celor cinci *savi alla mercanzia*, cuprinde amănunte interesante privitoare la decăderea comerțului venețian în Adriatică și la aceia a portului Durazzo. Bartolovich scrie între altele că taxele mari la care sînt supuse mărfurile transportate de la Durazzo la Veneția au adus deviarea comerțului spre porturile Saiada (din fața insulei Corfû) și Salonic. Această schimbare a drumurilor de comerț și „naufraziile întimplate în trecut“ au pricinuit ruina „multor negustori greci¹ din Moscopole, Șiaciște, Ohrida și Moloviște“, cari

¹ Toți negustorii aromini trec în secolul al XVIII-lea drept Greci. Moscopolea, de și mare centru de cultură grecească, e locuită numai de Aromini. „Die Einwohner reden alle wlachisch“ (J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, p. 178, n. f.) și alcătuieste împreună cu alte localități din prejur o insulă românească în masa populației albanese. Moloviștea și Ohrida iese și ele cu desăvîrșire din lumea grecească

frecventau portul Durazzo și cari la urmă s'au hotărît să-l părăsească și să-și trimeată mărfurile lor, adecă lina și pielăria, prin Belgrad, în Ungaria și Germania. Consulul adaugă că acest fapt dă mult de gândit, căci, dacă s'ar scădea ceva din taxe, „acești negustori, și mai ales Grecii din Moscopole, cari fac comerț cu Germania, transportînd cantități mari de lînă și piele pînă la Viena, ar putea să-și reiea legăturile cu Veneția.

„L'appertura e corso delle scale che ha principij non tanto remoti della Saiada e di Salonico dove s'instradano rispettivamente lane, filadi, grane, sete et altri generi di mercanzie, che qui prima si può dire unicamente pervenivano, sono le cagioni a cui si può senza esagerazione attribuire l'impovertito stato in cui si ravisa da qualche tempo questo commercio oltre per le disgrazie de naufraggi seguiti in passato che hanno rovinati molti mercanti greci di Moscopoli, Siacista, Ocrida e Malovista che coltivavano e frequentavano questa scala e finalmente si congiurarono a sfinirlo e ridurlo al presente stato il deviamiento di filladi e pellami che si rifondono dentro terra per la via di Belgrado in Ungheria e nella Germania, oltre il quantitativo di merci che passa alle scale diverse del golfo e che per il vero si rendono tanto gelosi alli riguardi publici et all'interesse di codesta piazza. Il punto risveglia importantissime riflessioni, per procurar di far riffiorire e redimere il commercio verso il quale pare che questi mercanti e particolarmente li Greci di Moscopoli che commerciano in Germania, trasportando quantità di cottoni e pellami fino a Viena, ripiglierebbero il loro commercio con Venezia ogni quando fossero addolciti li dazj“ (filza 665).

Vedem deci că și Moloviștenii, cari făceau comerț alături de Moscopoleni, sint siliți să rupă legăturile lor cu Veneția pentru a-și îndrepta mărfurile spre Serbia, Ungaria și Germania.

De curînd, un istoric sîrb, d. Popovici, a încercat să dea, în lucrarea sa despre „Țîntari“, *O Cincarima* (Belgrad 1928), o contribuție la rolul Arominilor în desvoltarea orașelor sîrbești.

Vrînd să cunosc opinia despre cartea lui D. Popovici a isto-

Populația din vecinătatea lor e slavă și albanesă. Șiaciștea, mai aproape de lumea grecească, e astăzi grecisată. În Moscopole și Moloviște însă limba familiei e numai aromină.

ricului sîrb Tomici, profesor la Universitatea din Belgrad, care, în toamna anului 1930, se găsea la Veneția unde lucra în arhive, l-am întrebat ce gîndește despre lucrarea compatriotului său. Răspunsul a fost categoric: „Nîmic din ceea ce susține Dușan Popovici nu e adevărat“!

Nu am de gînd să discut aici părerea orală a învățatului de la Belgrad și nici să susțin problema privitoare la orașele sîrbești pe care și-a propus s'o rezolve d. Popovici. Totuși cred că s'ar putea lua în samă și cuvintele lui Antonio Bartolovich, care scria tocmai în 1761, într'o vreme cînd consulii aveau cu totul alte preocupări decît acelea de a studia originea etnică a oamenilor cu cari veniau în contact; de aceia și cuvintele lui nu pot fi puse la îndoială.

În ceea ce privește originea Moloviștenilor, filologul Tache Papahagi aduce păreri noi, într'un articol al său *Originea Moloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte* (publicat în *Grai și Suflet*, 1930). Întemeindu-se pe particularitățile graiului și ale folklorului Moloviștenilor și Gopeșenilor (locuitorii comunei pur românești Gopeși, la Nord de Moloviște), el concludă că aceștia ar fi în parte Megleniți, veniți chiar din Meglenia, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar restul ar fi venit din regiunea Moscopolei după 1760.

Documentele noastre, în care Moloviștenii apar alături de Moscopoleni, nu pot decît să vie în ajutorul părerii lui Tache Papahagi. Numai că ar trebui să admitem în cazul acesta o stabilire moscopoleană înainte de 1760 la Moloviște, decî cu mult înainte de distrugerea Moscopolei, încă de la 1741, cum ar reieși din documentele venețiene. Teoriile catastrofale au dispărut din studiile istorice, și tradiția romantică a distrugerii Moscopolei nu cred că ni poate explica singură răspîndirea Aromînilor moscopoleni în atîtea orașe din Peninsula Balcanică.

Putem deci crede, pe baza celor susținute de Tache Papahagi, că avem a face, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, cu o prelungire a comerțului Moscopolei la Moloviște, ca un fel de sucursală.

Aceasta este modesta contribuție pe care cred că o aduc la cunoașterea trecutului comercial al unei comune din Peninsula Balcanică rămasă până astăzi curat românească.

Valeriu Papahagi.

Un Moscopolean Patriarh de Ohrida – și donația lui Gheorghe Castriotul –

În articolul său de mai sus d. Valeriu Papahagi adaugă la cunoștința rostului Moscopolenilor în veacul al XVIII-lea.

El poate fi caracterizat și prin faptul următor.

Supt ascultarea Patriarhului de Ohrida se găsea și Mitropolia de Corița și *Σελάσφορος*. Titlul ei obișnuit (și la 1709; v. Gelzer, *Das Patriarchat von Ochrida*, Leipzig 1902, p. 74) e acesta.

Dar, cînd s'a primit și orînduit, la 1708, dania unei școli la Kastoria, făcută de un boier muntean născut acolo, Gheorghe Castriotul, Comis, iscălește supț copia păstrată Ioasaf *ἐκ Μοσχοπέλεως Κορυτῆας καὶ Σελασφόρου* (*ibid.*, p. 73). Ceia ce înseamnă. firește, nu că se putea schimba titlul Mitropoliei, ci că Ioasaf Mitropolitul ținea să se știe că e din Moscopole.

Ioasaf face numai la 4 Iunie 1709 jurămîntul de ascultare (*ibid.*, p. 75). Îl mai găsim și la 1714 (*ibid.*, p. 77, no. XXVII)¹. Dar, cînd, la 1718, fu destituit Patriarhul Filoteiu, care era din Nausa (ales la 16 Iulie 1714; *ibid.*, pp. 76-7), locul lui fu dat acestui Ioasaf „de Korytza“ (*ibid.*, pp. 81-3, no. XXXI; și pp. 87-8). Între păcatele ce se impută caterisitului e și acela de a fi permis o căsătorie ilegală, soția trăindu-î încă în Atena, lui Constantin Ηάικος din Siatista (p. 84. La p. 85 se pomenește și Nausa). Cu prilejul alegerii sale Ioasaf îndreptă către cei supuși lui duhovnicește o frumoasă adresă (*ibid.*, p. 89 și urm.; cf. și p. 95 și urm.). Ca arhiepiscop îl găsim și la 1730 (*ibid.*, p. 99 și urm.).

Apoi, la 1735 Ioasaf, întitulîndu-se tot: *ἐκ Μοσχοπέλεως, Κορυτῆας καὶ Σελασφόρου*, întărește copia jurămîntului unui episcop de Veles (*ibid.*, pp. 100-1, no. XL), ceia ce s'ar părea foarte curios, dar la alegerea de arhiepiscop i se rezervase și acest Scaun (v. și *ibid.*, p. 144).

La 1746 arhiepiscop e, acum, un Iosif (*ibid.*, p. 103). Adunătorul acestor acte în secolul al XIX-lea, Gheorghe Bodli (Bodlev), asigură însă că Ioasaf, un mare ctitor, care a refăcut Patriarcatul și reședința și a lăsat nouă odoare scumpe, a murit la 22 Octombrie 1745, după o păstorire de douăzeci și șase de ani (formal ar fi început la 5 Februar 1719), arătîndu-se și capela Maicii

¹ Predecesor îi fusese un Daniil (*ibid.*, p. 79).

Domnului, apoi a Sf. Clement, unde e îngropat. Și el afirmă că loasaf era Moscopolean (*ὁ ἐκ Μοσχόπλευος*; *ibid.*, p. 105)¹.

Adaug că în lista de la 1690 a demnitarilor Patriarhatului întîlnim (*ibid.*, pp. 112-3) pe un Mare Logofăt Nico Νιέδου, pe un domestic Μπάλλκος, un exarh Νινκος, un referendar Μητρος Μπάλλκου, cari ar putea fi și ei Romîni.

În ce privește dania lui Gheorghe Castriotul (20 Mărt 1708; în resumat pe pp. 120-1 no. LXII) iscălesc prelații aflători la București: Patriarhul Hrisant, Antim al Ungrovlahiei, Climent de Adrianopol, Maxim de Hierapolis, Mitrofan de Nisa, Eftimie de Pogoniana și, dintre boieri, Constantin Cantacuzino Stolnicul, Ștefan, fiul lui, și dascălul „școlii domnești din București și al filosofiei“, Marcu Cipriotul Porphyropulo. Un ordin al lui Gheorghe către episcopii Sf. Gheorghe din Veneția pentru banii depuși, *ibid.*, no. următor. V. și lorga, Documente grecești în colecția Hurmuzaki, I.

Un studiu necunoscut al lui Hasdeu despre traducerea cărții „De imitatione Christi“ în 1647

de Eufrosina Dvoicenco.

— P R E F A Ț Ă —

„Indicația bibliografică“ a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, descoperită de mine într'un manuscris rusesc al acestuia la Academia Romîna (ms. Hasdeu, mapa no. 2) se referă la o carte veche slavonească, ieșită de supt tipar la Tîrgoviște în anul 1647.

E vorba de traducerea operei atribuită lui Toma de Kempis: „De imitatione Christi“, din limba latină în cea slavonă de către Udriște Năsturel, vestitul cumnat al lui Matei Basarab, Domnul Țerii-Românești.

Această carte este o raritate bibliografică, mai ales pentru Romîni, de oare ce, din vre-o paisprezece-cinsprezece exemplare ce se aflau înainte de războiu în diferitele biblioteci slave, nici-unul nu aparține țerii de unde cartea însăși a ieșit².

¹ Cf. pentru caracterul de localnic al lui loasaf, în luptă cu Fanarioții, *ibid.*, p. 159 și urm. — Filoteiu cel din Nausa trecu în Rusia și ajunse vicariu la Smolensc; *ibid.*, p. 161.

² Unul din aceste exemplare, ce e drept, a fost luat de la mănăstirea Tis-

De aceea, fiecare cuvânt nou, în ceia ce privește descrierea acestei traduceri, este scump pentru istoria literaturii române vechi, mai ales dacă iese din gura unui atât de cunoscut savant cum a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu.

În literatura română s'a mai vorbit despre această carte, dar numai de cîteva ori, de oare ce niciunul din învățații romîni n'a avut ocazia s'o vadă în original, ci aproape toți se serviau de descrierile — mai bune sau mai rele — ale autorilor slavî cari o aveau la îndemînă. Mai fericit decît alții, după cum vom vedea mai departe, a fost generalul Năsturel, avînd posibilitatea de a descrie această traducere după indicațiile cuiva care a văzut originalul la Muntele Athos.

Primul care atrage atenția lumii românești savante¹ asupra acestei cărți este d-rul M. Gaster. O găsește pomenită în „Glasnicul“ sârbesc², între alte cărți ce alcătuiesc bibliotecile mănăstirilor Hilandar și Sf. Pavel de la Muntele Athos. Iată ce spune el cu această ocazie³: „În sîrșit, să-mi fie permis a atrage atenția încă asupra unei cărți importante pentru istoria literaturii romîne. La pagina 256, n-1 23, [a „Glasnicului“ sîrbesc] este pomenită cartea „O podrajanii Is. Hristu“, „Imitatio Christi“, renumita carte a evului mediu. Ceia ce o face pentru noi interesantă este că a fost tradusă din limba latină în limba slavonească de către Udriște Năsturel și tipărită la 1654 (*sic!*) la mănăstirea Dealului“.

Anul tipăririi e dat de Gaster greșit, însă această greșeală de la început n'a fost făcută de el, ci de arhimandritul Leonid, în „Glasnicul“ sîrbesc, de unde Gaster copiasese acest an așa cum l-a găsit.

Greșeala fu observată de d. I. Bianu, care, pentru prima oară în literatura romînă, dă descrierea amănunțită a acestei cărți⁴, în „Bibliografia românească veche, 1508-1830“, I, p. 158. D-sa ob-

mana, după cum spune Hasdeu în ms. său, dar, fiind dus în Rusia, i s'au pierdut urmele.

¹ Arhimandritul Leonid, *Sloveno-srpsca cnijnița na Sf. Gori Atonscoi u monastiru Hilandaru i Sf. Pavlu* (Biblioteca slavo-sîrbească de la Sf. Munte Athos în mănăstirile Hilandar și Sf. Pavel), în *Glasnic srpskog ucionog društva*, Belgrad, XLIV, 1877, p. 256.

² Gaster, *O carte românească în 1546*, în „Romînul“, 1881, p. 989, și în *Tipografia romînă*, 1886, no. 10, p. 2.

³ După I. Carataev, *Opisanie slaviano-russchih cnig* (Descrierea cărților slavono-ruse), S.-Petersburg, I, 1883, no. 633, p. 529.

servă că în anul acesta (1654) n'a putut să iasă de supt tipar nicio carte în Țara-Românească, drept prima carte tipărită în secolul al XVII-lea fiind considerat „Molitvenicul“ slavonesc de la Cimpulung, tipărit în 1635.

E posibil ca anul tipăririi să fi fost confundat de către arhimandritul Leonid cu anul traducerii, care într'adevăr este 1634, după cum ni arată generalul Năsturel, în articolul său „Genealogia Năsturelilor“¹, fixînd anul tipăririi tot în 1647.

Acest urmaș al vestitului Udriște Năsturel dă cea mai amănunțită și conștiincioasă descriere a traducerii „De imitatione Christi“, avînd la îndemînă cele mai recente date, aduse de d. Stoica Nicolaescu din călătoria sa la Muntele Athos, unde acesta din urmă a studiat-o după două originale, descoperite de d-sa la biblioteca mănăstirii sirbești Hilandar supt numerele 101 și 102. Unul din aceste exemplare s'a păstrat așa de bine, încît d. Stoica Nicolaescu a putut descifra detaliile peceții lui Udriște Năsturel, necunoscută până atunci cercetătorilor romîni².

Și, în sfîrșit, acela care aduce o notă nouă în descrierea traducerii cărții „De imitatione Christi“, este d. P. P. Panaitescu, care, în studiul său: „L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines“³, ni dă în întregime traducerea „predosloviei“ lui Udriște Năsturel, dedicată Mitropolitului Varlaam⁴, interesantă prin faptul că acolo Udriște Năsturel ni vorbește printre cei d'întăiu despre înrudirea limbii românești cu cea latină, care, observată de el, l-a și împins spre învățarea acestei ultime⁵.

Ăceasta este, în linii generale, toată literatura românească despre cartea „De imitatione Christi“.

Hasdeu, în manuscrisul său despre această carte, nu dă în descrierea ei ceva absolut nou, în afară de o bogată bibliografie rusească în legătură cu ea și menționarea bibliotecilor din Rusia unde traducerea aceasta se găsea înainte de războiu. Descrierea

¹ În *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1910, XI^a, p. 296.

² După generalul Năsturel, o. c., p. 316 și urm.

³ Extras din *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1926, p. 45.

⁴ După T. Buslaev, *Istoricescata hrestomatia țercovno-slavlanscago i drevne-ruscago iazıtcov* (Crestomatia istorică a limbii slavone bisericesti și a vechii ruse), Moscova, 1861.

⁵ După P. P. Panaitescu, o. c., p. 46.

lui se apropie de aceia a generalului Năsturel, însă cu mai puține amănunte.

În schimb, articolul conține câteva idei interesante, care merită să fie analizate.

Descrierea traducerii „De imitatione Christi” i-a servit lui Hasdeu mai mult ca prilej pentru a face un fel de studiu comparat între starea culturală a României și cea a Rusiei în secolul al XVII-lea. Astfel, această mică „indicație bibliografică” a lui Hasdeu mai adaugă ceva la tratarea problemelor slavo-române în genere și ruso-române în special. Arătând că traducerea din latinește în slavonește a cărții lui Toma a Kempis „De imitatione Christi” reprezintă un fapt însemnat și pentru Rusia, și pentru România, și că, prin urmare, această carte este de o potrivă scumpă pentru ambele țeri, el cu mindrie observă că meritul acestei opere aparține patriei sale. Înfațișează și alte exemple când Rusia primea din România, nu numai cărți bisericești, ci și chiar tipografi, subliniind prin aceasta însemnătatea tipografiilor slavo-române pentru Rusia vecină. Astfel zice că Rusia datorește României „primele tipărituri slavonești ale cărților bisericești speciale și ale literaturii religioase în genere”.

De dreptatea acestor cuvinte ne putem convinge ușor luind în mână orice catalog cu descrierea cărților și manuscriselor vechi slavone din Rusia, unde se poate constata prezența cărților și manuscriselor cu așa-zisul „scris moldo-vlah”, venite din România și care au fost supuse unor atente și amănunțite cercetări de învățații ruși, ajutând astfel dezvoltării studiilor slave în Rusia¹.

În această privință Hasdeu cam exagerează afirmând în manuscrisul său că „în Rusia nu numai că nu se scrie nimic serios, pe basă de cercetări proprii, relativ la istoria noastră, ci chiar din scrierile străine, referitoare la acest subiect, nu se traduce decît doar ceia ce este mai puțin serios”. Într'adevăr așa a fost, dar înainte de 1830, cînd pentru prima oară a fost înființată

¹ E interesant, spre exemplu, unul din acest fel de studii, al lui Stasov. „Slavianschii i vostocinii ornament po rucopisiam drevniago i novago vremeni” (Ornamentul slav și oriental după manuscrisele vechi și noi). S.-Petersburg, 1834, unde sînt înfațișate în facsimile, împreună cu ornamentele manuscriselor bulgare și sirbe, cele „moldo-vlahe” și romine, admirabil executate.

catedra de limba română la Universitatea din Petersburg. Cel d'întăiu profesor fu numit I. Hinculov, dragomanul departamentului asiatic¹, care a scris „Gramatica vlaho-moldovenească“, apoi „Concluziile“ din ea și a strins bucăți în prosă și în versuri pentru exerciții în limba românească.

„Cunoscutul istoric-slavist Iurii Venelin (Iluță), Romîn de origine, a scris despre Romîni în citeva articole. În urma însărcinării Academiei ruse, a strins documente pentru „Hrisoavele vlaho-bulgare sau daco-slave“, tipărită cu facsimile după moartea lui (S.-Petersburg, 1840), și, în observările referitoare la aceste documente, — împreună cu greșeli ce se pot scusa, avînd în vedere epoca în care a scris, — a comunicat o serie de date arheologice și lingvistice, destul de prețioase².”

Profesorul de la Universitatea din Cazan și Novorosia V. Grigorovici a scos prima ediție științifică, în Rusia, din scrisul vechiu românesc, tipărind textul croniciei lui Moxa³.

Aș putea urmări studiile romîne în Rusia până în zilele noastre, amintind pe alți specialiști în acest domeniu ca: Al. Veselovschi, P. Sircu, A. Iașimirschi, Șt. Ciobanu ș. a., dar atunci aș ieși din cadrul îngust al unei simple prefețe, îndepărtîndu-mă în același timp de subiectul acestei lucrări⁴.

Cercetările învățaților ruși alcătuiesc, ce e drept, o prea mică parte din ceia ce s'ar putea face în domeniul acestor probleme, totuși dovedesc că în direcția lor s'au făcut primele încercări de cercetări proprii, în urma cărora s'a înțeles însemnătatea studiilor românești pentru slavistică, de oare ce ele alcătuiesc o parte integrantă din ea, tot așa cum studiile slave constituie o parte din filologia și istoria românească.

În legătură cu cele spuse mai sus, se naște o întrebare: cînd a scris Hasdeu msul său? Stabilirea acestui an ar putea explica în parte exagerările lui.

În tot cazul, anul acesta trebuie să fi fost înainte de 1861,

¹ „Jurnal Min. Narodn. Prosveșenia“ (Revista Min. Instr. Publice), XXIII, p. 15.

² A. Iașimirschi, „Znacie rumsnoï filologii dlia slavistichii i romanskih izucenii“ (Însemnătatea filologiei romîne pentru slavistică și studiile romanice); în „Jurn. Min. Narodn. Prosveșenia“, 1908, Septembrie, p. 140.

³ Cazan, 1858.

⁴ Despre toate acestea sper să vorbesc mai pe larg într'un articol special, dedicat studiului limbii romîne în Rusia.

căci într'un loc al manuscrisului său spune că învățații ruși n'au acordat atenția cuvenită traducerii „De imitatione Christi“ de către Udriște Năsturel, pe cind tocmai în acest an (1861) a ieșit „Crestomatia“ lui Buslaev, unde autorul, descriind această carte, citează în întregime conținutul „predosloviei“ lui Udriște Năsturel, dedicată Mitropolitului Varlaam, care predoslovie a și servit de izvor d-lui P. P. Panaitescu în studiul său, pomenit mai sus. De altfel, nici Hasdeu, dînd bibliografia cărților rusești în legătură cu „De imitatione Christi“, nu pomenește în manuscrisul său pe Buslaev.

Mai am și o altă părere, care rămîne, însă, o presupunere. Văzînd manuscrisul acesta, transcris în rusește cu o mare îngrijire și lăsînd impresia de a fi pregătit pentru tipar, m'am gîndit: nu cumva oare era scris cu intenție de a fi publicat în rusește?, — ideie, la care, de altfel, ne-ar putea duce și o mulțime de fragmente, referitoare la Rusia, precum și citarea în rusește a unui pasagiu dintr'o carte românească¹ pentru caracterizarea lui Udriște Năsturel.

Dar pentru cine a putut fi scris acest studiu în rusește? Pentru învățații ruși? Nu cred, de oare ce în încheiere se adresează Romînilor². Atunci, nu putea fi oare adresat acest articol Romînilor din Basarabia, și anume aceluia dîn ei cari se rusificaseră într'atita, încît nu cunoșteau nici limba strămoșilor lor? Pentru dînsii, aceste trimeteri ale lui Hasdeu la cultura rusească și la cărți rusești puteau fi tocmai de un mare interes.

A fost așa sau nu, în tot cazul acest manuscris este interesant și pentru noi chiar numai prin faptul că aparține nemuritorului Hasdeu, despre care ne conving inițialele iscălituri: B. P. H.

În afară de aceasta, el conține cîteva idei ale lui Hasdeu, independente și îndrăznețe, care n'au fost exprimate de el în altă parte și care odată mai mult ni dovedesc patriotismul adînc al acestui om mare, care nu putea vorbi despre patria sa altfel decît cu un devotament sincer și o iubire nemărginită.

Menționarea bibliotecilor slave unde se afla tradacerea în slavonește a cărții „De imitatione Christi“, înainte de războiul mondial:

¹ Mitropolitul Varlaam, *Răspunsurile la catehismul calvinesc*.

² „Grăbiți-vă, deci, frați Romîni..., etc.“.

1. În Petersburg : la Academia de Științe ; la biblioteca negustorului A. I. Casterin ; la Cobeco.
2. În Moscova : la Tipografia Sinodală ; în biblioteca contelui T. A. Tolstoi ; la consilierul de Stat A. D. Certcov ; la negustorul I. N. Țarschii ; la Șiapov.
3. În Colomna : în biblioteca negustorului I. P. Carataev.
4. În Arhanghelsc : la Seminarul teologic.
5. În Vilno : la Biblioteca Publică.
6. În Odesa : la protoiereul P. Cunițchii.
7. În mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos ; două exemplare.

Bibliografia românească despre traducerea cărții „De imitatione Christi“ de Udriște Năsturel.

1. Dr. M. Gaster, „O carte românească în 1546“, în „Romînul“, 1881, Novembre 6, p. 989, și în „Tipografia romînă“, 1886, no. 10, p. 2.

2. I. Bianu și N. Hodoș, „Bibliografia românească veche (1508-1830)“, vol. I, București, 1903, p. 158.

3. Generalul P. V. Năsturel, „Genealogia Năsturelilor“, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, 1910, XI², pp. 296 și 316.

4. P. P. Panaitescu, „L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines“, extras din „Mélanges de l'École roumaine en France“, Paris, 1926, p. 45.

Bibliografia slavă.

1. V. S. Sopicov, „Opit rossiiscai bibliografii“ (Încercare de bibliografie rusă), partea I, S.-Petersburg, 1813, no. 790.

2. P. Stroev, „Opisanie staropeciatnih cnig u. gr. Tolstogo“ (Descrierea cărților vechi ale contelui Tolstoi), Moscova, 1828, no. 107.

3. P. Stroev, „Dopolnenie c opisaniiam bibliotec gr. Tolstogo i cupja Țarcago“ (Completarea descrierii bibliotecilor contelui Tolstoi și negustorului Țarschii), Moscova, 1841, no. 71.

4. P. Socolov, „Catalog cnigam bogoslavschim v Academii Nauc“ (Catalogul cărților teologice în Academia de Științe), S. Petersburg, 1832, no. 455.

5. N. A. Polevoi, in „Moscovschii Telegraf“, „Telegraful Moscovei“, 1832, partea XLVII, pp. 430-2.

6. V. Undolschii, „Catalog slaviano-russchih cnig u Casterina“ (Catalogul cărților slavono-ruse la Casterin), Moscova, 1848, no. 304.

7. V. Undolschii, „Ocerc slaviano-russcoi bibliografii“ (Descrierea bibliografiei slavono-ruse), no. 605.

8. Saharov, „Obozrenie slaviano-russcoi bibliografii“ (O privire asupra bibliografiei slavono-ruse), no. 487.

9. I. P. Carataev, „Hronologhicescaia rospisi slavianschih cnig“ (Lista cronologică a cărților slave), S. Petersburg, 1861, no. 570.

10. I. P. Carataev, „Opisanie slaviano-russchih cnig“ (Descrierea cărților slavono-ruse), S. Petersburg, 1883, vol. I, no. 663, p. 529.

11. T. Buslaev, „Istoricescaia hrestomatia țercovno-slavianscogo i drevne-russcago iazicov“ (Crestomatia istorică a limbii slavone bisericești și a celei vechi ruse), Moscova, 1861.

12. Arhimandritul Leonid, „Sloveno-srpsca cniijnia na Sf. Gori Atonscoi u monastiru Hilandarü i Sf. Pavlu“ (Biblioteca slavosirbească de la Sf. Munte Athos în mănăstirile Hilandar și Sf. Pavel), in „Glasnic srpscog ucianog druzštva“, Belgrad, 1877, vol. XLIV, p. 256.

13. Sava Chilandarec, „Rucopisi a starostiscî Chilendarsche“ (Manuscrite și cărțile vechi la mănăstirea Hilandar), Praga, 1896, p. 89.

Eufrosina Dvoicenco.

O indicație bibliografică.

B. P. H.

Dacă istoria tiparului pe drept e numită „tabloul evoluției minții naționale“, atunci în România „mîntea națională“ a început să se desvolte mai înainte decît în Rusia coreligionară. Și, la început, desvoltarea minții naționale românești se manifesta mai semnificativ decît desvoltarea minții naționale rusești¹.

¹ E straniu și dureros că în Rusia nu numai că nu se scrie nimic serios, pe basă de cercetări proprii, relativ la istoria noastră, ci chiar din scrierile străine referitoare la acest obiect nu se traduce decît doar ceia ce este mai puțin serios. Astfel, trimițînd la cartea lui R. Walsh, „Călătorie prin Turcia“, tradusă de S. de Chapelette (S.-Petersburg, 1829, în 8°, pp 261-2), în Rusia se crede că Biblia n'a fost cunoscută în România pînă la Constantin Mavrocordat și că acest Domn a inventat pentru Romîni scrisul, introducînd la ei cunoștința de carte.

Cind arhiepiscopul Damian, Mitropolitul Moldovlahiei, a recunoscut actul ferraro-florentin al Unirii cu Roma, urmînd exemplul Împăratului ortodox, al Patriarhului ecumenic și al celor mai iluștri ierarhi și demnitari ai Greciei, Biserica românească a adoptat limba slavonă pentru ca astfel, prin introducerea limbii străine și izolarea limbii bisericești de limba poporului, să-și poată feri credința veche bizantină de influența acelei uniri, pentru care un mare avantajiu îl prezenta graiul poporului ca unul format din limba ce era aceea a Bisericii romane... Oare așa să fie?

Cel puțin, o astfel de opinie constituie în România simbolul credinții istorice, dogma, de adevărul căreia nimeni n'a îndrăznit să se îndoiască.

În secolul nostru luminat, de sigur că nu voiu fi dat anatemei ca un eretic pentru că nu împărtășesc această opinie și pentru că, după credința mea istorică, limba slavonă era limba Bisericii românești cu mult înainte de soborul ferraro-florentin și anume: din epoca Sf. frați Chiril și Methodie, luminătorii slavi, cari, însă, erau de origine romină¹.

Dar, avînd în vedere că pentru articolul nostru este indiferent dacă a fost așa sau nu, trec la conclusia că, în urma fie a unei sau altei împrejurări, tiparul a început în România în limba slavonă, adecă în aceea care era limba naturală, nu însușită, a Bisericii rusești.

Tiparul în România n'a fost fără consecințe pentru Rusia. Rusia nu e puțin datoare României pentru primele tipărițiuri slavonești ale cărților bisericești speciale și ale literaturii religioase în genere, tocmai în acel timp cînd ortodoxia în Rusia avea deosebită nevoie de a se menține în forma sa primitivă și curată, în mijlocul atentatelor externe și interne, ce se înmulțiau și se întăreau din ce în ce, folosindu-se de ignoranța profundă ce domina acolo.

Edițiile tipografilor romini se răspîndiau prin Rusia imensă până în marginile ei cele mai îndepărtate, unde și acuma încă se găsesc din bielușug, în timp ce în România cu greu se pot găsi azi urmele existenței lor. Tocmai aceste ediții mențineau în Biserica

¹ Subiect prea important și independent ca să poată fi închis în cadrele unei observații la un articol, străin materiei. Despre acest subiect va fi un articol deosebit: „Despre participarea Bisericii românești la activitatea Soborului ferraro-florentin”.

rusească învățătura adevărului în acele timpuri tulburate, cînd interpretările greșite și doctrinele false tîneau s'o zguduie din temelii, sprijinindu-se pe contrazicerile involuntare sau intenționate ale codexelor manuscrise.

Nu mai puțin datorește Rusia României și pentru faptul că, în cărțile editate în tipografiile românești 'n limba slavonă, această limbă s'a păstrat mult mai curată decît în însăși Rusia, unde ea, prin transformări continue, se depărta tot mai mult de forma sa primitivă, atît în construcția gramaticală, cit și în vocabular. România, din potrivă, păstra limba slavonă, ca limba Bisericii sale, cu aceiași sfințenie ca și însăși credința, respectînd de o potrivă prototipul din antichitate: și în ideie, și în formă.

În afară de aceste merite esențiale, România a pus temelia unor tipografii în Rusia, iar pentru altele a dat meșteri din așezămintele sale.

Despre toate acestea sperăm că vom vorbi altă dată, întărind faptele prin documente. Acuma, însă, trecem direct la cea ce constituie articolul de față, pe care-l dedicăm amintirii veșnice a lui Pamva Berînda, Romin de origine, arhitectul Bisericii rusești.

În anul 1647, April 15, în tipografia domnească din mănăstirea Dealului, județul Dimbovița, în Muntenia ¹, tipografii: Proca Stanculovici, Radul Stoicovici, Teodor Dimitrievici și Micul Ivanovici au terminat imprimarea traducerii în limba slavonă a vestitei opere a lui Toma din Kempî: „De imitatione Christi“.

Iată titlul exact:

„Carte despre imitația lui Hristos, cu ajutorul lui Dumnezeu și cu porunca și cu toată cheltuiala prea-luminății și drept-credincioasei princese Doamnei Elena, stăpîna Ungro-Vlahiei

¹ Rușii greșesc numind această mănăstire „Дельскій“ (Delului). În cărțile slavonești, editate în tipografia acestei mănăstiri ea este numită „Дѣльскій“. Deci, în rusește, ea ar trebui să fie numită „Дяльскій“ (Dealului), pentru că litera „ѣ“, după ortoepia romino-cirilică, adică după sensul literelor cirilice în scrisul românesc pînă la reforma alfabetului și a ortografiei în România, avea un sunet dublu: „ea“ (rusescul „Я“) și „e“ (rusescul „ѣ“). În „Дѣль“ este primul sunet, despre care Rușii ar fi putut să se informeze la I. Hinculov, „Gramatica vlaho-moldovenească“ (S.-Petersburg, 1840, pp. 7-14). De altfel, și fără astfel de informație, ei ar fi trebuit să cunoască aceasta,

transalpine, soția prea-luminatului Domn și Voevod Io Matei Basarab, cu osteneala adevăratei sale rude Orest Năsturei, al doilea logofăt, de pre limba latinească pe cea slavonă azi tradusă, s'a dat la lumină". În 8°; pagini (cu numerotația sus, ne-numerotate pe verso) 8 în precuvintare, dedicată „preaosfințitului și de Dumnezeu alesului, întru Hristos prea-înțeleptului părintelui Varlaam, Mitropolitului Sucevei și arhiepiscopului a toată Țara Moldovei, preabunului său Vlădică și binefăcător“; în text 216 pagini și în încheiere cu erata 10.

Pe verso titlului se află stema Munteniei, supt care versuri în onoarea Doamnei Elena, inițiatoarea acestei ediții; pe ultima foaie se află stema Năsturelilor.

Cartea este foarte rară, după observația lui V. S. Sopicov¹.

După cite știm, în Rusia se află opt exemplare în biblioteci:

1. În Petersburg, la Academia de Științe și la biblioteca negustorului A. I. Casterin.

2. În Moscova, la tipografia sinodală, la contele T. A. Tolstoi, la consilierul de Stat A. D. Certcov și la negustorul I. N. Țarschi.

3. În Colomna, în biblioteca negustorului S. P. Carataev.

4. În Arhanghelsk, la Seminariul teologic.

Ultimul este un exemplar complet și curat².

N. A. Polevoi comunica despre un exemplar în biblioteca de

căci pronunțarea dublă a sunetului „k“ este proprie scrisului slavonei vechi, cum a dovedit-o F. Miklosich: „Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen“ (Viena, 1852, pp. 91-8).

Nu e de mirare că scriitorii ruși, neștiind să pronunțe exact numirea acestei mănăstiri, n'au putut să afle localitatea unde ea se găsește. Pentru ei indic: Tunusli, *Ἰστορία τῆς Βλαχίας πολιτικῆ καὶ γεωγραφικῆ* (Viena, 1806), p. 322.

¹ V. S. Sopicov: „Opit Rossijscoi Bibliografii“ (Încercare de bibliografie rusească), S.-Petersburg, 1813, partea I, no. 790.

² P. Socolov, „Catalog enigam bogoslovskim v Akademii Nauc“ (Catalogul cărților teologice în Academia de Științe), S.-Petersburg, 1832, no. 455; P. Stroev, „Opisanie staropeciatnih cnig u gr. Tolstogo“ (Descrierea cărților vechi ale contelui Tolstoi), Moscova, 1829, no. 107 și „Dopolnenie c opisaniem bibliotek gr. Tolstogo i cupța Țarscago“ (Complectarea descrierii bibliotecilor contelui Tolstoi și negustorului Țarschi), Moscova, 1841, no. 71. V. Undolschi, „Catalog slaviano-russchih cnig u Casterina“ (Catalogul cărților slavono-ruse la Casterin), Moscova, 1848, no. 304.

cărți vechi a lui Șireaiev¹, dar în catalogul acestei biblioteci, editat în 1833, n'am găsit această carte.

În Rusia, fără îndoială, se află mai multe exemplare și anume în bibliotecile ale căror cataloage nu sînt editate. Dar în România există oare cel puțin un singur exemplar? Știm că în biblioteca fostului exarh al Valahiei, Moldovei și Basarabiei, Gavriil Bănulescu, Mitropolitul Chișinăului și Hotinului, se afla un exemplar, pe care cu mîna lui era scris: „s'a luat din sfînta mănăstire Tismana în Gorj“. Exemplarul acesta a ajuns pe urmă în mina protoiereului Petru Cunițchii în Odesa.

Această raritate bibliografică poate să ne ducă la multe comparații curioase, la diferite cercetări și concluzii istorice și literare. Însă învățații ruși, pentru cari ea ar fi trebuit să aibă un interes deosebit, ca prima și cea mai veche traducere a operei lui Toma din Kempî în limba slavonă, nu i-au acordat atenția cuvenită. Ea merită, însă, atenția lor chiar numai prin faptul că această carte „De imitatione Christi“ a fost tradusă pe urmă de opt ori în Rusia și traducerea lui Năsturel, Român de origine, a precedat cu o sută șaptezeci și doi de ani traducerea, făcută în anul 1819, de către contele Al. Speranschi, faimosul autor al „codului de legi al Imperiului rusesc“. Însuși numărul traducerilor ni arată că această carte se prezintă în Rusia de pe vremuri ca lectura religioasă favorită, necesitate populară. Dar cine a prevăzut o astfel de cerință sufletească pentru literatura religioasă a poporului rus? Și cine primul a făcut cunoscut Rusiei o astfel de operă, care pe urmă a căpătat o importanță populară așa de mare, la care acolo n'a ajuns nicio carte cu conținutul religios?... O Doamnă romîncă și un boier romîn!

Din partea noastră, noi dăm atenție acestei rarități bibliografice numai în acele privinți care ne privesc pe noi mai de aproape.

În România, femeile erau vestite nu numai prin frumuseța lor sau prin virtuțile casnice, ci și prin înalta cultură a minții și prin năzuința sufletească de a răspîndi lumina în poporul lor. Soția Domnului Matei Basarab — care a domnit în Muntenia de la 17 Septembrie 1635 până la 8 April 1654 și a fost cunoscut în

¹ „Moscovschii Telegraf“ (Telegraful Moscovei), 1832, partea XLVII, pp. 430-2.

istorie prin grijiile sale de a răspîndi știința, dreptatea și evlavia în țara sa, — Doamna Elena, Romîncă din neamul Năsturelilor, la rîndul ei ajută pe domnescul ei soț în această mare operă. După ordinul ei și cu cheltuiala ei proprie, în tipografia domnească din capitala Tîrgoviște, în anul 1649, a fost editat în folio, între alte cărți bisericești, „Triodul înflorit“ (Penticostariu)¹, pe care Șafarik în lucrarea sa „despre tipografiile vechi slavone, anume chirilice, din țerile sud-slave și vecine lor“, — cetită în secția filologică a Societății cehe de științe din Praga la 14 Octombrie 1841, — o consideră ca fiind cea mai voluminoasă carte bisericească slavonă după Mineiul lui Bojidar².

Năsturel, comparînd pe Elena, Doamna Romînilor, cu Împărăteasa bizantină cu același nume, în versuri, făcute de el în onoarea primei, admirabil s'a exprimat: „Sf. Elena a aflat crucea și a arătat-o lumii, iar Elena noastră acea rivnă pune, prin purtarea de cruce lumii propovăduind“.

Cunoscătoare a limbii latine, domnița noastră era mai presus de acel fanatism care ar fi împiedecat-o să cunoască literatura religioasă latină, și această cunoștință n'a abătut-o din calea ortodoxiei.

Alegerea operei „De imitatione Christi“ pentru traducerea în limba slavonă și pentru editarea ei, spre povățuirea creștinilor ortodocși ai Bisericii răsăritene, dovedește că ea știa să deosebească în cărțile religioase ale Bisericii apusene cea ce este general creștin de cea ce e catolic.

Tot astfel făceau și alte compatrioate ale noastre: Raina Moghilanca (Movilă), soția prințului Mihail Korybut-Wyszniewiecki, Ana Moghilanca (Movilă), soția Voevodului Cracoviei, Stanislaw Potocki, Maria... Dar aceasta nu se referă la subiectul articolului nostru.

¹ Titlul exact: „Triodion, va să zică Tripesnețu al sfintei mari Pentecoste, Penticostarion, care se numește Piatidesiatnița, cu binevoitoarea silință a poporului sîrbesc curățită cu îngrijire de aceste două litere „Ѧ“, „ѧ“, ca de obicei“. Pe verso titlului se află stema Munteniei, încununată cu inscripția: „Elena, cu mila lui Dumnezeu Doamna Munteniei“. Dedesupt epigrama în onoarea Doamnei Elena din șapte distihuri. [V. acum N. Iorga, în „An. Ac. Rom.“, seria III, XIII.]

² De altfel, în mărimea acestor cărți, diferența nu e mare. Mineiul lui Bojidar (Veneția, 1638) are 432 foi; iar „Triodul“ Elenei, 409 foi, în schimb, ultima are foi mai mari.

Doamna Elena, despre care e vorba, a încetat din viață la 15 August 1653¹. Portretul ei împreună cu al soțului ei, Matei-Vodă Basarab, se află la Muntele Athos, în mănăstirea Sf. Xenofont².

În timp ce în Rusia tot ce mirosia a latin era considerat în ochii poporului ca o ereză, pe cînd Țarul se obliga să apere Rusia „de orice păgîn de altă lege și de latini“ și pe cînd, după mărturisirea lui Reitenfels, în timpurile lui Alexei Mihailovici, din toată boierimea rusă, numai un singur boier, Luchian Colosov, știa latinește, în România cunoașterea acestei limbi era în de obște răspîdită în nobilime și boierul care nu știa limba latină se considera în România tot o astfel de raritate, unică în genul său, ca și Colosov în Rusia, și, cu toate acestea, ortodoxia la noi n'a suferit!

De aceea, Petru Movilă, Român de origine, adînc cunoscător al literaturii latine, lucrînd în Rusia pe terenul sfînt al întăririi ortodoxiei pe bazele luminării spirituale, a introdus în Academia înființată de el în acest scop limba latină, organul erudiției, cum era ea atunci în toată Europa, și ortodoxia în Rusia s'a luminat!

Dacă toleranța religioasă cu dreptate se consideră ca un semn principal al culturii morale-cetățenești a poporului, atunci, în istoria civilizației europene, România are întăietate față de Rusia.

Din numărul oamenilor remarcabili din acel timp fericit al României face parte și Orest Năsturel, fratele Doamnei Elena sau, cum s'a numit el singur în titlul cărții „Despre imitația lui Hristos“: „adevărata ei rudă“, al doilea logofăt al Domnului Matei Basarab.

Iată cum îl caracterizează părintele Varlaam, Miiropolitul Moldovei, în răspunsul său la Catehismul calvinesc, publicat în limba romină³:

„Al doilea Logofăt și frate Doamnei a bunului credincios și luminatului Domn Ioan Matei Voevod, cu mila lui Dumnezeu

¹ Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey* (Viena, 1804, partea I, p. 297).

² Ioan Comnens, ap. Montfauçon: „*Palaographia graeca*“ (Paris), p. 494.

³ „*Anticatehismul calvinian*“ (Suceava, 1645. Introducerea ap. Gh. Șincai, „*Cronica Romînilor*“, Iași, 1854, III, p. 45.

Domnul Țerii-Românești, dumniului Udriște Năsturel, iubitoriu de învățătură și socotitoriu credinței cei drepte“.

Aceasta este părerea aceluși sfânt părinte, căruia Năsturel i-a dedicat cartea sa. Mitropolitul Varlaam (al treilea cu acest nume) e cunoscut în Istoria Bisericii române prin soborul local pe care el l-a adunat la Iași (în 1642) pentru condamnarea eresiei calvine invitând pe Patriarhul egumenic Partenie să-l presideze¹.

Cite amintiri dulci despre trecutul strălucit al Patriei noastre aduce în suflet o singură literă păstrată din acel timp? Aceste litere trebuie să fie multe pe pământul nostru, dacă una din ele, dusă în pământ străin, s'a păstrat neatinsă.

Grăbiți-vă, deci, frați români, să căutați cu toții printre vechiturile pe care indiferența criminală din timpurile noastre față de antichitățile scumpe nouă le-a lăsat putrezirii, să scoateți de sub vălul necunoscutului și să adunați la un loc din toate unghiurile României acele litere sfinte, din care viitorul va compune un întreg cuvint, plin și dătător de viață, al istoriei noastre.

Tradus din rusește de Eufrosina Dvoicenco.

La întemeierea Mitropoliei muntene

De când, încă de la Hurmuzaki, în *Fragmente*, se discută condițiile de întemeiere ale Mitropoliei muntene (v. mai pe larg memoriul meu *Condițiile de politică generală în care s'au întemeiat Bisericele românești în veacurile XIV—XV*; „Mem. Ac. Rom.“, XXXV), numai d. Gh. I. Brătianu în memoriul său despre Vicina, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, a observat, fără a li da însă o prea mare importanță, următoarele rinduri ale excelentului cunoscător al împrejurărilor ierarhice în Orientul bizantin, H. Gelzer, în *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte*, extras din „Memoriile Academiei din München“, 1900, pp. 610-1:

„Der Metropolit von Bitzine war dadurch dass Patriarch und Synode 1347 seine Metropolis unter ihrem griechischen Namen

¹ Philippus Cyprius, *Chronicon Ecclesiae graecae* : p. 478 ; Michaël Lequien *Oriens christianus*, vol. I, p. 1253 și urm.

Soteropolis mit Alania vereinigt hatten, existenzlos geworden und auf Wanderschaft gegangen. Offenbar als geistlicher Almosensammler hatte er sich daher zu dem frommen Woiewoden von Ungrovlachia begeben“.

De fapt Scaunul de Soteropolis, căruia une ori, din greșeală, printr'o cetire cronată a prescurtării, i se zice și „Stavropolis“, a fost unit cu diocesa Alanilor printr'o astfel de hotărîre din 1347; v. *ibid.*, p. 599 (v. și intr'o listă de supt Turci, p. 617: 'Ο δὴ Ἀλανίας καὶ Μητροπολίτης γράφεται Σταυροπόλεως).

Deci desființarea diecesei a adus pe lăchit supt scutul lui Alexandru-Vodă, provocînd apoi delegația lui exarhală și arhiepiscopală pentru Țara-Românească.

I s'a dat locul Nicomediei, iar colegului de la Rimnic, pentru altă țară, pentru Banatul un timp unguresc (acesta e sensul dedublării), acel al Amasiei, pentru că de curînd cele două orașe fuseseră cucerite de Turci (v. și p. 611). Scaunul de Sebasta, în aceeași situație, fusese legat de Alania-Soteropolis (v. *ibid.*, p. 617). N. Iorga.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Înființarea consulatelor franceze în țerile românești

Expansiunea Rusiei în secolul al XVIII-lea revelă diplomației occidentale importanța politică și geografică a țerilor românești¹. Toate Puterile care se simt amenințate de primejdia rusească încep să vadă în aceste țeri ultimul obstacol serios în calea năzuinților rusești spre Constantinopol. Franța, mai ales, care făcuse din integritatea Imperiului otoman principiul fundamental al politicii sale orientale, arată, de la mijlocul secolului al XVIII-lea, un interes crescînd pentru aceste provincii. După prăbușirea Suediei lui Carol al XII-lea și după desmembrarea Poloniei, auxiliarele tradiționale ale politicii franceze în Orient, Moldova și Muntenia apar ca ultimele posturi de rezistență ale Imperiului Otoman în spre Nord și Est. Acest rol, întrezărit și de mar-

¹ Ideia aceasta se află, aproape textual exprimată în mai multe rapoarte diplomatice franceze: „Le gouvernement [français] a senti toute l'importance de la position de ces deux Principautés, sous le rapport de la politique et du commerce, puisqu'il y a établi un commissaire général des relations commerciales“ (memoriul lui Émile Gaudin, 5 Sept. 1802; Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 231). — „Ces deux résidences [Bucarest et Jassy], par leur position géographique, sont des postes d'observation d'une grande importance“ (Instrucții date generalului Brune, Sept.-Oct. 1802; Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 247). — „Il vous invite à cultiver les bonnes dispositions de ces deux princes [de Moldavie et de Valachie] qui, par leur situation géographique et par leur relations mixtes avec la Porte et la Russie, ont des droits particuliers à l'attention et à l'intérêt du gouvernement“ (Talleyrand către Brune, Sept.-Oct. 1803; Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 290).

chisul de Villeneuve, mediatorul păcii de la Belgrad¹, se precisează din ce în ce mai mult în corespondența ambasadurilor franceși de la Constantinopol și a miniștrilor de Externe, până când ajunge să fie, cu o admirabilă precizie, definit de Talleyrand: „Placé sur les frontières de l'Empire ottoman“, scrie ministrul de Externe al lui Napoleon către prințul Callimachi, la 7 Novembre 1806, „vous êtes au poste d'honneur et de confiance. La défense de la ligne du Dniester vous appartient, et Votre Altesse ne perdra pas de vue que la Moldavie couvre les autres possessions de l'Empire Ottoman“².

Instruită de infringerile suferite în secolul al XVIII-lea și de sfaturile ambasadurilor franceși, Poarta însăși a ajuns la o conștiință mai clară a importanței strategice și economice a acestor provincii. În urma pierderii Crimeii și a tulburărilor neincetate din Egipt și Asia Mică, produsele țărilor românești au devenit indispensabile pentru aprovizionarea Capitalei. Anexarea acestor provincii de către Austria sau Rusia ar fi amenințat însăși existența Imperiului otoman prin îndoita primejdie a invaziei și a infometării.

La aceste considerații de ordin strategic și economic se adaugă o alta, de ordin politic. Cum se știe, Poarta întreținea rar reprezentanți oficiali pe lângă Suveranii străini. Pentru a se informa asupra politicii europene, ea recurgea la serviciile Voevozilor din Muntenia și Moldova, cari întrețineau agenți la Curțile principalelor Puteri din Europa. Ei se informau asupra tuturor evenimentelor politice, primiau gazetele mai importante, le resumau, le traduceau în turcește și le trimeteau de patru sau de cinci ori pe lună la Constantinopol. Acesta era principalul serviciu pe care-l aduceau, și acela care-i costa mai mult³. Apoi, cum în secolul al XVIII-lea Domnii Munteniei și Moldovei se recrutau mai ales printre foștii dragomani ai Porții, versați în afacerile politice, și cum ei nu cruțau nimic pentru a se informa exact și răpede, au ajuns să exceleze în această privință. Astfel, grație Voevodului Moldovei Poarta a aflat vestea morții Ecaterinei a II-a cu cinci zile înaintea ambadorului Rusiei⁴.

Prin aceste procedee, Domnii romini au ajuns să exercite o influență hotărâtoare asupra deliberărilor Divanului. Un agent francez îi numește „le factotum de la diplomatie turque“⁵. Amba-

¹ A. Vandal, *Une ambassade française en Orient au XVIII-e siècle, la mission du marquis de Villeneuve (1728-74)*.

² Hurmuzaki, XVI, p. 784.

³ Hurmuzaki, *Supl. I*, p. 304.

⁴ *Ibid.*, XVI, p. 666.

⁵ *Ibid.*, *Supl. I*, p. 112. — „Arrive un courrier de Valachie, par où la Porte... est informée avant tout le monde des événements de l'Europe“ (Descorches, 20 Oct. 1793; Hurmuzaki, *Supl. I*, p. 95).

sadorii Francei la Constantinopol împărtășiau cu totul această părere ¹.

I. Primii agenți francesi în Principate.

Representanții Francei la Constantinopol au căutat, firește, să tragă folos din această situație, întreținând relații cit mai strinse cu acești principii, dintre cari unii li datorau succesiunea la tron, și cari, ca dragomani ai Porții, lucraseră supt direcția lor și primiseră adesea o pensiune ². De aceea, pentru a se asigura mai bine de fidelitatea lor, ei li atașau secretari sau li trimeteau preceptorii, cari de multe ori nu erau decit agenți de supraveghere ³. Astfel Nicolae Mavrocordat primește ca secretar pe doctorul Daniel de Fonseca, fost medic al ambasadei Francei ⁴. „Le seigneur Milo“ supt Grigore Ghica (1747), Linchoult supt Șcarlat Ghica, Gian-Pietro Nagni supt Grigore Ghica, Șimian supt Grigore Callimachi (1769) ⁵ indeplinesc aceiași funcție, adecă redactează corespondența Domnilor și li supraveghează acțiunea. O lungă practică face din numirea secretarilor Voevozilor una din atribuțiile ambasadorilor Francei. St. Priest, ambasador la Constantinopol de la 1768 la 1784, și Choiseul-Gouffier (1784-1792) dispun după plac de acest post. Astfel Nicolae Caragea e silit să primească pe Pierre de la Roche, Grigore Ghica pe Jean-Louis Carra (1775), tot Nicolae Caragea pe Tissandier (1782) și Alexandru Ipsilanti pe contele de Hauterive în 1785, iar în 1787 pe filologul Le Chevalier ⁶. Folosindu-se de acest privilegiu, consacrat de tradiție, Choiseul-Gouffier procură postul de secretar cetățeanului Ruffray, vice-consul la Adrianopol și agent la Enos, care în 1794 se găsește încă în Muntenia. Cei mai mulți din acești secretari abia vin și se duc. Au fost însă unii cari au rămas vreme îndelungată la noi, au servit mai mulți principii și

¹ „Ce sont les avis de ces deux princes, dont les correspondances existent dans toutes les Cours de l'Europe, qui règlent la politique du Divan“ (generalul Brune, Martie 1803; Hurmuzaki, *Supl. I*¹, p. 256).

„Telle est l'influence de ces Principautés que toute la politique de l'Empire ottoman et celle des Puissances étrangères vient presque toujours y échouer“ (Andréossy, 1813; Hurmuzaki, *Supl. I*², p. 739).

„Ces princes sont les yeux du gouvernement ottoman... Ce sont ces deux princes qui forment l'opinion du gouvernement ottoman“ (Andréossy, 7 August 1813; Hurmuzaki, *Supl. I*³, p. 449).

² Hurmuzaki, *Supl. I*¹, p. 449.

³ Hurmuzaki, *Supl. I*⁴, p. 108: „Les anciens ambassadeurs de France... n'ont presque jamais négligé de placer auprès du hospodar de Moldavie et de celui de Valachie des secrétaires français“; P. Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1908, p. 144.

⁴ Hurmuzaki, *Supl. I*¹, p. 104; *Supl. I*², p. 444.

⁵ *Ibid.*, *Supl. I*³, p. 592. De și căsătorit la Roma, Nagni s'a insurat în Moldova „dans une bonne famille“ (*ibid.*, p. 891).

⁶ Eliad, *op. cit.*, pp. 146-147.

s'au bucurat de o stabilitate pe care niciunul din stăpînii lor n'au cunoscut-o. Aşa a fost Pierre de la Roche, care a îndeplinit, timp de şaptesprezece ani, funcţia de secretar, a fost însărcinat cu diverse misiuni în străinătate (Varşovia, 1767)¹ şi care s'a semnalat ca un observator perspicace al întimplărilor de la „frontierele Rusiei şi ale Statelor austriece“².

Unii dintre aceşti secretari se gîndesc să-şi consolideze situaţia printr'o însărcinare oficială din partea guvernului frances. Jean-Pierre Nagni şi Pierre de la Roche propun în 1774 să se creeze la Iaşi un consulat pentru a facilita corespondenţa politică între Constantinopol, Varşovia şi Bacciserai, şi pentru a pune în valoare resursele naturale ale Moldovei³. Peyssonnel făcuse, încă din 1762, cînd şi-a terminat memoriul asupra comerţului din Marea Neagră⁴, o propunere identică, cerînd să se înfiinţeze în Moldova şi Muntenia cite un consulat şi susţinînd că, după ce aceste consulatate „vor fi prins rădăcini“, un comerţ înfloritor s'ar putea face prin mijlocirea unor firme stabilite la Iaşi, Galaţi, Bucureşti şi Giurgiu⁵.

Problema înfiinţării unor consulatate în Ţerile-Româneşti devine pentru Franţa o chestie de prestigiu, cînd Rusia în 1781 şi Austria în 1782 izbutesc să stoarcă guvernului otoman invoarea de a numi consuli la Iaşi şi la Bucureşti. De aceea, cînd, în 1782, reiea propunerea predecesorilor săi, Carra nu invocă numai „interesul politicii Franciei şi al dezvoltării comerţului ei“, ci şi necesitatea de-a supraveghia acţiunea agenţilor ruşi şi de a conserva preponderanţa Franciei în Orient⁶. Dar, oricît de îndreptăţite ar fi fost aceste îndemnuri, Vechiul Regîm, fidel politicii de prietenie cu Poarta, s'a ferit să le urmeze, de teamă să nu îndispună guvernul otoman. Înfiinţarea consulatelor ruseşti a fost precedată de negocieri îndelungate şi penibile, şi Poarta n'a cedat decît la ultima extremitate, pentru a evita ruperea relaţiilor diplomatice cu Rusia. În aceste condiţii, ambasadorul Franciei nu putea, fără să ştirbească încrederea de care se bucura la Constantinopol, să adopte politica de „agresiuni pacifice“ a Rusiei.

Dar a venit Revoluţia, şi ea a modificat complet situaţia internaţională. Împrejurările excepţionale în care a fost pusă Franţa au înlăturat scrupulele care paralisaseră politica turcească a Ve-

¹ Iorga, *Secrétaires et ministres français en Roumanie* („Rev. hist. du Sud-Est europ.“, Iulie-Sept. 1930).

² Hurmuzaki, *Supl. I*, p. 104.

³ Hurmuzaki, *Supl. I*, pp. 893 şi 897.

⁴ Publicat la Paris în 1787 sub titlul: *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, 2 vol. în 8°.

⁵ Peyssonnel, vol. II, p. 212 şi urm. — Despre această propunere a lui Peyssonnel vorbeşte şi Stamaty (Hurmuzaki, *Supl. I*, pp. 411-3).

⁶ Hurmuzaki, *Supl. I*, p. 14.

chiului Regim. Rechemarea ambasadorilor franceși de la Viena, Varșovia și Petersburg impuse guvernului franceș obligația de a-și procura pe altă cale informațiile necesare despre situația din Orient.

II. Consulatele și primii lor titulari.

Această necesitate a dictat adresa din 7 Februar 1796, prin care Delacroix, ministrul Afacerilor Străine, propune Directoriului „să examineze dacă nu e în interesul cauzei publice să se stabilească un consul general în provinciile turcești de dincolo de Dunăre”¹. A doua zi, 8 Februar, decretul prin care Constantin Stamaty e numit consul general al Republicii Franceze în Principatele Romine a fost semnat de Directoriu². Stamaty avea să se considere ca „un adevărat agent politic, iar titlul său de consul general nu trebuia să servească decît pentru a acoperi adevărata lui destinație”³.

Constantin Stamaty, un Grec originar din Constantinopol, care a intrat în serviciul Republicii Franceze, se semnalase, ca vice-consul la Hamburg, prin zelul său republican și prin observațiile sale judicioase asupra afacerilor orientale. La 7 Februar 1795 el prezintase Comitetului Salvării Publice o notă în care arăta necesitatea înființării unui consulat general în Terile Românești pentru a procura guvernului franceș informații exacte despre efectivele și mișcarea armatei rusești și despre starea fortificațiilor, pentru a organiza propaganda revoluționară în provinciile limitrofe ale Rusiei și Austriei și pentru a studia resursele economice ale Principatelor Dunărene⁴.

Observațiile lui Stamaty au întilnit aprobarea Comitetului, și însărcinatul de afaceri al Franciei la Constantinopol, Raymond Verninac, care continua negocierile începute de Descorches pentru încheierea unui tratat de alianță cu Poarta, primi înputernicirea de-a trata și chestiunea consulatului⁵. Tratatul a fost încheiat, dar Directoriul a refuzat să-l ratifice, supt pretextul că Verninac și-a depășit instrucțiunile, în realitate fiindcă victoriile republicane din 1795 și înțelegerea cu Prusia îl făceau de prisos.

Negocierile pentru înființarea consulatelor aveau să fie reluate în anul următor, dar necesitatea de-a avea un agent în Principate era așa de adînc simțită, încît Verninac fără să aștepte rezultatul acestor negocieri l-a trimis la București pe Émile Gaudin, al doilea secretar al ambasadei din Constantinopol, cu titlul de

¹ Hurmuzaki, *Supl. I*³, pp. 407-8.

² *Ibid.*, p. 410; *Supl. I*², pp. 114-5.

³ *Ibid.*, *Supl. I*³, p. 411.

⁴ *Ibid.*, *Supl. I*³, pp. 102-6.

⁵ *Ibid.*, pp. 152-4.

„agent confidențial pe lângă Domnul Munteniei¹. La 5 Septembrie 1795, Gaudin e la București. Bine primit de Domn și de boieri, el caută să li câștige simpatia frecventînd regulat Curtea și dînd recepții somptuoase². Dar la 7 Februar 1796 e rechemat de Delacroix, fiind acusat de emigrație³.

Locul lui avea să-l ia Constantin Stamaty. Decretul de numire și instrucțiunile lui, datate din 15 Februar 1796, i-au fost expediate la Altona (lîngă Hamburg), împreună cu ordinul de-a se stabili imediat la Iași sau la București, ca agent secret, pînă la recunoașterea de către Poartă a calității sale de consul.

Această dispoziție n'a fost însă pe placul lui Stamaty și, în loc să se presinte la post, s'a dus la Paris să explice guvernului inconvenientele unei misiuni secrete. Dar Comitetul Salvării Publice a refuzat să-și schimbe hotărîrea, cu atît mai mult, cu cît Stamaty n'a fost agreat nici de Verninac, nici de guvernul otoman⁴. Invocînd legile Imperiului și sentimentul popular, Poarta s'a opus energic la numirea unui raia în funcția de consul, și guvernul frances a trebuit să se închine în fața obiecțiilor ei⁵.

Pînă la numirea unui alt titular, generalul Aubert-Dubayet, noul ambasador al Franciei la Constantinopol, a delegat, la 17 Octombrie 1796, pe generalul de brigadă Carra St. Cyr, tovarășul său de arme și primul secretar al ambasadei, să îndeplinească funcția de „însărcinat de afaceri“ pe lângă Domnul Munteniei⁶. Calitatea generalului St. Cyr și caracterul misiunii lui indică în de ajuns importanța atribuită de ambasadorul frances consulatului de la București. Această numire inspiră agentului austriac îngrijorări cu atît mai vii, cu cît de odată cu St. Cyr sosește în Muntenia o echipă de ingineri însărcinați cu repararea fortărețelor. „Se bănuiește“, scrie agentul austriac, „că exaltații cari vin și trec pe aici caută să răscoale și în Muntenia poporul asupra contra guvernanților lui“⁷.

Între timp, prin decretul din 20 frimair an IV, Decembre 1796, guvernul frances a numit pe Charles Flury consul general la București, iar prin decretul din 20 Mart 1797 pe Louis Parrant⁸ vice-consul la Iași. Astfel, cînd, la 10 Februar 1798, Poarta

¹ Hurmuzaki, *Supl. I*², pp. 112-3.

² „Der Emissär Gaudin hat viel Gehör bey dem Herren Fürsten“. „Er bewirkt sich äusserst die Griechen und die Pojare zu gewinnen“ (*ibid.*, XIX¹, pp. 751, 759).

³ Hurmuzaki, *Supl. I*², p. 137.

⁴ *Ibid.*, p. 122; *Supl. I*², p. 452.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, *Supl. I*², p. 165.

⁷ *Ibid.*, XIX¹, p. 810.

⁸ Documentele scriu cînd Parrant, cînd Parant. Am adoptat forma cea d'întăiu, fiindcă se întilnește mai des.

li-a acordat *exequatur*, consulatul general din București și vice-consulatul din Iași puteau fi considerate ca legal înființate. Hatișeriful din 8 Mart 1798¹ recunoaște consulului Franciei la București dreptul de preeminență asupra consulilor celorlalte națiuni și dispune să fie tratat de autorități cu respectul cuvenit beilor musulmani. Franța și-a asigurat astfel și la București situația preponderantă de care ambasadorii săi se bucurau la Constantinopol.

III. Scopul misiunilor.

Misiunea lor, mai mult politică decât consulară, era pe de o parte să creeze Rusiei și Austriei dificultăți, sămănând revolta în provinciile limitrofe ale acestora, încurajând desertarea Polonilor, surpind creditul agenților ruși și austriaci, iar, pe de alta, să orienteze în sensul intereselor Franciei influența pe care Voevozii o exercitau asupra deliberărilor Divanului. Ei aveau, în sfârșit, să stabilească relații comerciale cu aceste ținuturi².

În ceia ce privește rolul lor comercial, promotorii înființării acestor consulate au deșteptat mari speranțe în posibilitățile de dezvoltare ale comerțului frances. La indemnul ambasadorului Franciei, casa Pellet et C-ie din Adrianopol deschise încă din 1793 o sucursală la București. Reprezentantului ei, Hortolan, pe care agentul austriac îl consideră ca un „personajiu primejdios” și care-l acuză de a fi urcat planta colorantă numită *Kreutzberren* (*Rhamnus cathartica*)³, de la 25 la 100 de lei (zece ocale), îndemnă negustorii să se aprovizioneze de la Constantinopol cu mărfuri franceze. Dar nădejdiile agenților francesi, precum și temerile agenților austriaci, s'au dovedit fără temei. Lovite de taxe suplimentare la intrarea în Principate, mărfurile franceze nu puteau susține concurența comerțului austriac, mai vechiu și mai favorizat de împrejurări. Pentru a lupta cu izbîndă contra concurențelor săi privilegiați, comerțul frances avea nevoie să înlătore două piedeci, care-l puneau în situație de inferioritate: să dobîndească abolirea taxei suplimentare pe care trebuia s'o plătească la trecerea Dunării, și să obțină liberă navigație în Marea Neagră și pe Dunăre, pentru a-și transporta mărfurile direct. Hubert Dubayet a început negocieri cu Poarta otomană pentru recunoașterea acestor privilegii și pentru inserarea lor în vechile capitulații, supt forma unui act adițional. Franța n'a putut însă obține satisfacție decât prin tratatul franco-turc din 1802.

¹ Hurmuzaki, *Supl. I*², p. 173.

² *Ibid.*, *Supl. I*³, pp. 443, 461.

³ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc* (vol. II, p. 96), traduce *scumpie*, spicul cerbului; Zaharia Panțu (*Plante cunoscute de poporul român*) dă numele de verigariu, paul-ciutei, salba.

IV. Consecințele expediției din Egipt.

În așteptarea rezultatului acestor negocieri, Flûry și Parrant sînt reduși la un rol pur politic. Ei se străduiesc să „cîștige Francesilor afecția locuitorilor și să reducă numărul partizanilor Rusiei“, și nu fără rezultate. Primiți cu „distanție și simpatie“, ei caută să răs-pindească ideile Revoluției franceze. Flûry sprijină formarea unui partid național, iar Parrant întrezărește, încă din 1798, „influența blindă și binefăcătoare“ pe care principiile Revoluției încep să le exercite asupra generației tinere¹.

Expediția lui Bonaparte în Egipt nu intrerupe numai acțiunea acestor agenți, dar îi expune represaliilor pe care au trebuit să le îndure personalul ambasadei din Constantinopol și ceilalți agenți ai Republicii din scalele Orientului. În luna August 1798, Flûry, Parrant și trezeci și șase de supuși francezi (în cea mai mare parte Ionieni), au fost deținuți, conduși la Adrianopol și închiși în cele Șapte-Turnuri, de unde Parrant a fost deportat la Amasia, iar Flûry la Sinope².

Acest fapt brutal a suspendat pentru mai bine de patru ani existența consulatelor franceze din Principatele Romine. Chiar și după încheierea păcii, restabilirea acestor consulatate întârzie, încît ambasadorul Franciei începe să dea semne de îngrijorare. „Les intrigues de Bucarest m'ont paru trop importantes“, scrie generalul Brune, la 22 Mart 1803, „pour ne pas regretter de n'y voir depuis la paix aucun agent français“³. El trimise deci provisoriu la București pe cetățeanul Ste.-Luce, nepotul unui consilier de Stat, pe care-l recomandă ca pe „un tînăr bine crescut și de-o instrucție solidă și agreabilă“⁴.

Adevărul e că guvernul frances, departe de-a neglija chestia consulatelor din Moldova și Muntenia, se pregătia să ia măsuri care să-i sporească importanța. Tratatul franco-turc din 26 Iunie 1802 acorda Franciei liberă navigație în Marea Neagră, și prin aceasta realiza una din condițiile esențiale ale dezvoltării relațiilor comerciale între Franța și Principatele Romine. Mărfurile franceze puteau fi aduse de-acum direct pe Mare. Portul Galați putea să devină marele întrepris comercial pe care-l visa un agent frances. Așa se explică faptul că în 1803 întîlnim la Galați un „sub-comisar al relațiilor comerciale“. O altă măsură, dictată de motive politice, transferă sediul Consulatului general — numit din 1803 încolo „comisariatul general al relațiilor comerciale“ — de la București la Iași. Relațiile din ce în ce mai încordate dintre Franța și Rusia reclamau, în adevăr, o supraveghere cit mai atentă a

¹ Hurmuzaki, *Supl. I*³, pp. 519-520.

² *Ibid.*, *Supl. I*³, pp. 198, 230 și *Supl. I*⁸, p. 566.

³ *Ibid.*, *Supl. I*³, p. 257.

⁴ *Ibid.*

frontierelor rusești și dădeau o importanță excepțională știrilor care proveniau din această regiune. Iată și motivul pentru care guvernul va trimite aici un personaj de rangul și distincția lui Reinhardt.

Primul „comisar general al relațiilor comerciale“ la Iași avea să fie Piosocco, dar, pentru motive pe care nu le cunoaștem, el n'a venit să-și ia postul în primire. În locul lui, guvernul îl numește (9 Ianuar 1805), pe fostul consul general de la București, Charles Flûry. Până la sosirea lui, subcomisarul de la Galați, Méchain, apoi N. Flûry, subcomisarul de la București, sînt însărcinați cu girarea Comisariatului general. Intre timp, Charles Flûry fiind numit sub-șef al diviziei relațiilor comerciale din Paris, Parrant primește delegația provisorie de comisar general. Interimatul său durează de la începutul lui Novembre 1805 la 23 Iulie 1806, cînd e înlocuit cu Reinhardt¹.

Numirea lui Reinhardt, care era ministru plenipotențiar și îndeplinise importante misiuni diplomatice în Germania, și cererea guvernului francez de-a i se recunoaște titlul de resident au produs o enormă senzație în Imperiul otoman. La București i se atribuia lui Reinhardt misiunea de-a uni Moldova și Muntenia supt ocîrmuirea principelui Moruzi².

Poarta refusă categoric să-i acorde titlul de resident supt cuvînt că acest titlu nu se dă de obicei decît „agenților pe lingă un Stat independent“ și că, acordîndu-l, ar recunoaște implicit independența Moldovei³. Și Franța a cedat cu atît mai ușor, cu cit nu urmăria nici Unirea Principatelor, nici independența Moldovei. Ea nu solicitase titlul de resident decît din motive de condescendență pentru rangul lui Reinhardt. Misiunea lui n'a fost totuși mai puțin importantă. El avea să secundeze eforturile generalului Sébastiani, ambasador la Constantinopol, pentru încheierea unui tratat de alianță ofensiv contra Rușilor.

În preajma conflictului decisiv, Napoleon căută să ridice contra Rusiei toate popoarele supuse sau amenințate de ea și să constituie de la Marea Baltică la Marea Neagră o linie de atac neîntreruptă. El redeșteptă nădejțile politice ale Polonilor și favorisă organizarea lor militară. Apoi, pentru a întinde până la Dunăre aripa dreaptă a Marii Armate, el intră în contact cu Sîrbii răsculați și se gîndește să transporte pe Dunăre armata franceză din Dalmația. El se străduiește mai ales să cîștige prietenia Sultanului. Sébastiani, trimis la Constantinopol, în Iulie 1806, are ordin să ofere Porții garantarea integrității și independenței Imperiului, în schimbul unui tratat de alianță contra Rușilor.

¹ *Ibid.*, XVI, pp. 687-725.

² *Idem*, Supl. I^o, pp. 341-3.

³ *Ibid.*, p. 347.

Principalul obstacol în calea unei înțelegeri franco-turcești îl constituiau Domnii Moldovei și Munteniei, Alexandru Moruzi și Constantin Ipsilanti. Impotriva acestuia din urmă mai ales, ambasadorii Franciei la Constantinopol nu conțeneau a se plînge. Generalul Brune îl acuză că nu dă Porții decît știri defavorabile Franciei, că încearcă să atenueze efectul victoriilor lui Napoleon și să strice relațiile de prietenie ale Franciei cu Turcia¹. Curtea lui e infățîșată ca „un focar de intrigi și de calomnii”. De exemplu, Ipsilanti scrisese la Constantinopol că Ste.-Luce, comisarul frances, i-a cerut permisiunea de-a face o vizită la Vidin, cu scopul evident de-a insinua că agentul frances intriga cu rebelul Pasvan-Oglu. Descoperit și somat de ambasadorul Franciei să se explice, Ipsilanti aduse înainte că n'a făcut decît să ceară instrucții Porții pentru cazul cînd Ste.-Luce i-ar adresa o astfel de cerere².

Mai abil, Domnul Moldovei, Alexandru Moruzi, a știut să cîștige încrederea lui Parrant, așa încît acesta nu s'a mîrgenit să-i primească toate avansurile, ci s'a grăbit să le transmită lui Talleyrand, de și frații Domnului moldovean erau socotiți la Constantinopol printre adversarii cei mai hotărîți și mai primejdioși ai politicii francese. Nu e mirare deci că Parrant a fost aspru admonestat de Talleyrand și rechemat de la Iași. Dar succesorul lui, Reinhardt, nu confirmă numai impresia lui Parrant despre Moruzi, dar îi lea apărarea direct, și, chiar și după ce a fost depus, se poartă garant de sentimentele lui pentru Franța și relevă meritul, în adevăr excepțional, al lui Moruzi de a se fi făcut iubit de Moldoveni³. Această independență a lui Parrant și Reinhardt, într'o chestiune în care ambasada din Constantinopol și ministrul de Externe luaseră o atitudine categorică, îl face pe Sébastiani să spună că cei doi consuli „veulent imiter les pachas”⁴. Dar Sébastiani triumfă, și cei doi principii sint revocați. Urmarea acestui act, contrar hațișerifului din 1802, a fost că armata rurească a trecut Nistrul (Nov. 1806).

V. Consulatele franceze pe timpul ocupației rusești.

La intrarea Rușilor în Iași (28 Novembre 1806), Reinhardt e consemnat în localul Comisariatului, obligat să ridice insigniile imperiale, și oprit să comunice cu boierii. La 5 Decembre, încreaga misiune francesă e ridicată, din ordinul comandantului

¹ „Le prince Ypsilanti, protégé de la Russie, ne donne à la Porte que des nouvelles défavorables à la République française.” — „Ypsilanti ne manque pas le nourrir la Porte de nouvelles contraires au maintien de ses liaisons avec la France.” — „C'est un ennemi capital, bien fourbe et bien grec” (*ibid.*, pp. 276, 286, 288).

² *Ibid.*, pp. 272, 286, 299, 322; XVI, p. 727.

³ *Ibid.*, p. 747.

⁴ *Ibid.*, *Supl. I*², p. 358.

rus și condusă în trăsură închise la Dubasari, pe Nistru, unde ajunge la 9 Decembrie și unde, în sfârșit, e pusă în libertate.

În Muntenia, după interimatul lui Ste.-Luce, Parrant indeplinește funcția de sub-comisar până la 15 Novembre 1806, cînd moare de disenterie. În locul său e numit Lamare, dar n'apucă bine să-și ia postul în primire (15 Decembrie 1806) și intrarea Rușilor în București îl obligă să se refugieze la Rusciuc, sub protecția lui Mustafă Bairactar (2 Ianuar 1807). Armistițiul de la Slobozia îi permite însă, la sfârșitul lui August, să se întoarcă la București, unde îl înfîlțim până la 16 August 1809, cînd o boală violentă („une maladie aigüe“) îl seceră și pe el. În locul lui e promovat cancelarul Ledoulx, care, cu două intreruperi de citeva luni, în 1810 (18 Ianuar — 28 Iulie 1810) și 1812 (Iulie 1812 — Ianuar 1813), își păstrează postul până la sfârșitul anului 1814¹.

Comisariatul general din Moldova e condus de la mijlocul lui August 1807 până la începutul lui Septembrie 1811 de Martin, vice-consul la Galați, iar de la această dată până în Octombrie 1817 de cancelarul Fonetty².

Situația consulilor franceși, în intervalul de la pacea de la Tilsit (7 Iulie 1807) la congresul de la Viena (1815), a fost determinată de vicisitudinile războiului. Cîta vreme Napoleon a fost victorios, consulii lui din Principate erau respectați și de autoritățile rusești și de cele românești. După începerea campaniei rusești din 1812, Ledoulx și Fonetty primiră de la amiralul Ciceagov ordinul să părăsească țara în 24 de oare. Victoriile lui Napoleon din 1813 li-au atras din nou solicițundinea Domnilor. Dar abia a fost cunoscută în Muntenia căderea lui Napoleon, și Carageă, care-și datora tronul Rusiei, își manifestă din nou ura contra Franței. Convins că Franța a fost definitiv redusă la condiția de Putere de rangul al doilea, el crezu că la ura lui putea adăuga și desprețul și insulta. Un manechin îmbrăcat în uniformă de ofițer franceș fu expus la Curte pentru divertismentul curtenilor.

În această stare de spirit, cel mai mic incident putea provoca un conflict. În adevăr, o simplă „ceartă de valeți“ a fost de ajuns ca să facă imposibilă situația lui Ledoulx la București. Trăsura care conducea acasă pe soția acestuia s'a ciocnit, într'o stradă îngustă, cu o trăsură aparținînd Domnului. „Ciohodarul“ lui Carageă a prins hățurile cailor și a lovit pe Țnăutul care conducea trăsura consulului. Ledoulx s'a plîns la Curte și a cerut pedepșirea ciohodarului. Neprimind satisfacție, și-a cerut pașaportul. În trecerea prin București, Andréossy l-a reintegrat pe Ledoulx, contra voinții lui Carageă. Totuși, conflictul n'a putut fi aplanat decît în Mart 1816, cînd Talleyrand, dînd satisfacție lui Carageă,

¹ Ibid., XVI, p. 802-4.

² Ibid., Supl. I^a, p. 623.

inlocuiește pe Ledoux cu Fromont. La 22 August 1818 acesta face, la rindul său, loc lui Augrand, a cărui competență se extinde și asupra Moldovei, de oare ce consulatul din Iași fusese desființat prin ordonanța din 23 Decembre 1817¹.

Politica externă a Franței intră într'o perioadă de reculegere, și această atitudine se răsfringe și asupra politicii orientale. Desființarea consulatului din Moldova înseamnă deci închiderea unei perioade distincte în istoria acestor consulate.

VI. Organizarea Consulatelor.

Consulatele franceze din Principate au fost organizate la fel cu celelalte consulate din Imperiul otoman. Consulul din București purta titlul de consul general, avind supt dependența sa vice-consulatul din Iași. Cind, în 1803, se reînființează consulatele, desființate în urma expediției din Egipt, consulul general se transferă la Iași și ia titlul de „comisar general al relațiilor comerciale“, avind supt ordinele sale vice-comisariatul nou-înființat din Galați. Situația aceasta durează până la 1817, cind Guvernul francez desființează posturile din Iași și Galați pentru a nu menține decit un singur Consulat cu sediul la București.

Consulii erau asistați de un cancelar și de un dragoman, acesta din urmă cumulind une ori și funcția de cancelar, cum a fost cazul lui Danheim de la Iași, menționat în rapoartele consulare din 1811.

Drepturile și privilegiile consulilor francezi din Principate erau acelea fixate prin capitulațiile din 1740. Regimul capitulațiilor a fost extins asupra Țerilor Românești, considerate ca părți integrante ale Imperiului otoman, și consulii francezi s'au arătat totdeauna zeloși să le aplice în întregime. Ei au căutat să asigure supușilor lor aceleași drepturi, privilegii și imunități de care se bucurau în restul Imperiului. Jurisdicțiile consulare au intrat în vigoare de odată cu introducerea consulatelor, de și în Țerile Românești nu existau judecători otomani². Consulii țineau însă la acest privilegiu, care constituia baza autorității lor și pe care-l socotiau necesar din cauza defectelor organizației noastre judiciare și administrative³.

¹ „L'opinion exagérée sur la situation de la France en est au point“, scrie ambasadorul Franței la Constantinopol, Andréossy, la 11 Octobre 1814, „qu'on ne pourrait faiblir sans s'exposer à être journellement insulté“ (*ibid.*, XVI, p. 985).

² I. Filliti, *România față de Capitulațiile Turciei* („Mem. Acad. Rom.“, sect. ist., seria II, tom. XXXVIII, pp. 5-6 = pp. 131-2).

³ Je ne peux me dispenser d'observer que, si le gouvernement russe, en même temps qu'il parle de ne plus admettre les privilèges dont nous jouissons en ce pays, y laisse néanmoins toujours subsister l'ancien ordre judiciaire et administratif, et principalement l'anarchie actuelle, quoiqu'il répète sans cesse qu'il veut faire

Pe măsură ce cuceririle Franciei se extindeau, consuliile revendicau dreptul de a considera ca supuși franceși și de a proteja pe toți imigrații în Principate provenind din țările cucerite sau anexate: Insulele Ioniene, Italia, Elveția, Confederația Rinului și Marea ducată la Varșoviei, și Guvernele Terilor Românești, cu toată neplăcerea pe care o simțiau, au trebuit să admită¹.

Francesii au dat în general puțin de lucru consulilor; ei erau puțin numeroși: cei mai mulți preceptori, ceilalți meseriași, bucătari și măeștri de dans, cari veniau rar în contact cu autoritățile țării și n'aveau obiceiul să trăiască sub jurisdicția consulară. Ioniienii erau mândri de protecția Franciei și nu se sfiau să abuzeze de ea. Ei se credeau în drept să facă orice și să reclame în orice împrejurare sprijinul consulului².

VII. Conflicte între Ruși și Francesi.

După ocuparea Principatelor de către Ruși (1806), exercițiul acestor privilegii depindea de bunul plac al Rușilor, iar bunul plac al acestora era în funcție de relațiile franco-ruse. Cât timp a durat înțelegerea între cei doi împărași, consulii franceși au fost ascultați, privilegiile lor respectate, reprezentările lor luate în considerație. Începând cu 1810, atitudinea autorităților rusești se schimbă, pe măsură ce relațiile franco-ruse se înăspresc. Actele „atentatorii” la privilegiile supușilor franceși se înmulțesc. Francesii, Italienii și Ioniienii, supuși franceși, au fost obligați să plătească, în afară de atribuțiile fixate prin nota lui Rumienșov din 15 April 1810, dările ordinare ale țării, inclusiv fumăritul³. Tribunalul numit *Departamentul străinilor pricini*, însărcinat cu judecarea conflictelor dintre băștinași și sudiți, arată o încetare din ce în ce mai mare în expedierea afacerilor⁴. La 20 Decem-

régir le pays suivant les lois de l'Empire, il s'en suivrait évidemment, pour quiconque connaît la Moldavie que les sujets de S. M. y seraient traités beaucoup plus défavorablement”; Hurmuzaki, XVI, p. 921.

¹ *Ibid.*, p. 875.

² *Ibid.*, pp. 874-5.

³ *Ibid.*, pp. 859-861.

⁴ D. Filitti susține, după Urechia, că „Vodă-Caragea, la 1812, înființează Departamentul străinilor pricini pentru judecarea afacerilor dintre sudiți și raiale, sau chiar dintre sudiți dacă aceștia consimțiau să se adreseze justiției locale. La 1812, Callimachi în Moldova urmează acest exemplu” (o. c., p. 20=146). Dar existența acestui tribunal, atît în Moldova, cit și în Muntenia, e atestată încă din 21 Novembre 1810. Iată pasagiul în chestie: „Il est extrêmement difficile de terminer les affaires en ce moment en Moldavie. Il est vrai que le Tribunal dit *Département des affaires étrangères* est borné dans ses attributions; chaque fois qu'un boyard est partie dans une contestation, elle est portée au Divan. S'agit-il de faire citer quelqu'un tant soit peu au-dessus de la classe ordinaire, on ne peut se figurer avec quelle lenteur ce tribunal se conduit, quelle est sa complaisance pour l'adversaire. J'apprends qu'il en est à peu près de même à Bucarest” (*ibid.*, XVI, p. 880).

bre 1810 (st. v.), Ledoulx e informat de autoritățile militare rușești că supușii franceși nu vor mai fi scutiți de la această dată de obligația de incartiruire la care sînt supuși bășinașii. „Cum supușii franceși cari locuiesc în acest oraș“, scrie malițios Engelhard în lista adresată lui Ledoulx, se bucură în locuințele lor de aceleași avantajii și de aceeași siguranță ca bășinașii, e drept să li se repartizeze și cartierele militare, fără pârtenire¹.” Încep apoi prigonirile contra partizanilor Franciei. Hagi-Moscu, unul din boierii cari frecventau mai des Consulatul frances din București, și principalul informator al acestuia, e arestat: la începutul lui Mart 1811². Cum la *Te-Deum*-ul celebrat la 15 August 1811 pentru aniversarea nașterii Împăratului nu asistă niciun Rus, boierii nu mai îndrăznesc să se arăte nici ei. Anul precedent, toți boierii Divanului, în frunte cu Mitropolitul, veniră, dină *Te-Deum*, la Consulat și presintară felicitările de rigoare³. Privilegiile judiciare și civile, care interzic agenților forței publice să pătrundă în casa unui sudit fără avisul prealabil al consulului, nu mai sînt respectate. În Mart 1811, „vameșul Moldovei“ intră, fără să fie însoțit de un agent consular, în casa unui negustor ionian, protejat frances, și ridică, în lipsa negustorului, mărfuri, zise de contrabandă, în valoare de 12.000 de piastri. Seara, un agent al vămii, însoțit de trei soldați, vine și sigilează magazinul⁴. Stareții mănăstirilor închinat Muntelui Athos, Muntelui Sinai și Sfîntului Mormint, dintre cari trei supuși franceși, fură somați de Mitropolitul Moldovei — „el însuși pus“, spune Martin, — să predea gestiunea și să părăsească mănăstirea. La predarea socotelilor n'a fost admis niciun agent consular, iar stareții recalcitranți fură arestați sau puși supt supraveghere⁵.

La 24 Mart 1811, Martin se plînge că Divanul Moldovei „confundă supușii Maiestății Sale cu locuitorii țerii în ceia ce privește plata impozitelor“. În adevăr o ordonanță a Divanului stabilia că „toți aceia cari au plătit impozite în trecut nu vor mai fi considerați ca supuși franceși“. O altă ordonanță nu recunoștea ca Francesi decît pe indivizii al căror nume va fi fost trecut pe o listă presintată de consulul Franciei. Martin protestă arătînd că plată, chiar voluntară, a unor impozite nu poate despoia pe un supus frances de drepturile și naționalitatea lui, și, în sfîrșit, că naționalitatea unui om nu poate depinde de înscrierea într'o listă, ci de „declarația de naționalitate... făcută de un agent al Guvernului“⁶.

¹ *Ibid.*, p. 886.

² *Ibid.*, p. 902.

³ *Ibid.*, pp. 922-3.

⁴ *Ibid.*, pp. 906-7.

⁵ *Ibid.*, p. 906.

⁶ *Ibid.*, p. 907.

Printr'o notă din 30 Maiu 1811, generalul Stadter aduce la cunoștința consulilor frances și austriac din București hotărârea senatorului Milașevici, președintele Divanurilor din Moldova și Muntenia, și a comandantului suprem Cutuzov de a stabili un impozit asupra tuturor comerțanților din Muntenia, *fără deosebire de naționalitate*. Ledoulx protestează în numele privilegiilor garantate prin capitulații contra acestei măsuri, care „tinde să distrugă pentru totdeauna drepturile, privilegiile, prerogativele de care supușii Maiestății Sale... n'au încetat să se bucure în aceste regiuni“. El prevede că, după această contribuție, „se va cere o dare individuală, supușii..., înscriși printre tributari, vor fi țiriți la poliție și în închisori publice..., și noi vom pierde pentru totdeauna frumoasele privilegii care ni sporiau aici considerația“¹. La aceste protestări Cutuzov răspunde prin dreptul de cucerire: „Ocupind Moldova și Muntenia, stăpînul meu Împăratul nu și-a propus să le guverneze pentru Turci, nici să păstreze în ele datinele lor. Maiestatea Sa a găsit de cuviință să le cirmuiască după legile Imperiului său și, prin urmare, ea nu poate admite, în aceste două provincii, exercițiul acelorași drepturi și prerogative pe care Poarta le-a acordat agenților comerciali străini și naționaliilor lor, atribuțiile și privilegiile acestora fiind determinate explicit prin tratatele de comerț încheiate cu diferitele Puteri“². Încercarea de rezistență a negustorilor e înfrîntă, și impozitul încasat cu forța. Rușii nu mai considerau Principatele românești decît ca simple provincii ale Imperiului rusec.

Situația delicată a consulilor francesi nu se schimbă nici după evacuarea de către Ruși a Principatelor (1812). Consulii ruși continuă să exercite „o autoritate nelimitată“ și, în general, „pe măsură ce armatele rusești se întind, poziția noastră“, scrie Ledoulx, „devine mai neplăcută în străinătate. În aceste regiuni mai ales, insolența partizanilor ruși s'a urcat la un grad insuportabil“³.

VIII. Activitatea comercială a consulilor.

Resultatele, din punct de vedere comercial, ale primilor douăzeci de ani de activitate a Consulatelor francese în Principate au fost și mai proaste. Candidații la aceste posturi și primii consuli anunșaseră mari posibilități pentru dezvoltarea comerțului frances la noi. După calculele lui Flûry, Moldova singură importa la începutul secolului al XIX-lea de la Leipzig mărfuri în valoare de un milion. Aceste mărfuri, de calitate asemănătoare cu a fa-

¹ *Ibid.*, p. 918.

² Cutuzov către Martin, 15 Iunie 1811 (*ibid.*, p. 919).

³ Ledoulx către Maret, ministrul Afacerilor Străine, 17 April 1813 (*ibid.*, XVI, p. 963).

bricatele franceze, se vindeau, la *Leipzig*, pe prețuri mai mari decît acelea la care s'ar fi putut desface produsele franțuzești la Galați, dacă ar fi fost aduse direct pe Mare ¹.

Cu toate acestea, Casele de comerț franceze n'au putut să se mențină. Casa Pellet et C-*ie*, de și protejată și încurajată de ambasada din Constantinopol, trebui să-și închidă porțile.

Aubert Dubayet consideră ca șarlatani și ca naivi pe toți acei cari pretind că Republica franceză își poate deschide un comerț avantajos în Principatele Romîne. Douăzeci de ani mai târziu, în 1817, situația era aceeași. Consulul de la Iași, Fonetty, e obligat a recunoaște că nu exista atunci nicio casă de comerț franceză și niciun negustor frances în Moldova și că produsele manufacturilor franceze, — „care sînt în număr foarte mic” —, nu ajungeau în Moldova decît prin mijlocirea târgului de la *Leipzig*. „Nu s'a stabilit până acum”, scrie Fonetty la 25 April 1817, „nicio legătură directă cu Franța.” ² Tîrgul de la *Leipzig* rămase, deci, și după înființarea Consulatelor franceze, marea centru de aprovizionare în articole de manufactură al Țerilor Românești.

Eșecul se explică prin situația internațională a Franciei. Starea de războiu permanentă, desastrul de la Abuchîr și supremația navală a Angliei n'au permis Franciei să stabilească relații comerciale directe cu Principatele Dunărene și să facă din Galați „principala scală a comerțului frances din aceste regiuni” ³. Cu atît mai puțin putea fi vorba de planul grandios al lui Gaudin, care visa să lege Franța și Marea Neagră printr'o imensă linie fluvială, de la Rin la Dunăre, care ar fi făcut din Moldova și Muntenia un vast întrepris și centrul comerțului dintre Franța, Europa Centrală, Rusia, Turcia și Asia Mică ⁴! Dar, oricît de himeric ar fi fost acest plan, care nici azi n'a putut fi realizat, el izvora dintr'o intuiție uimitor de justă a importanței poziției internaționale a Țerilor Românești.

IX. Activitatea politică a consulilor.

Guvernul frances nu și-a făcut, de altfel, iluzii mari cu privire la dezvoltarea relațiilor comerciale între Franța și Principatele Românești. Scopul pe care l-a urmărit prin înființarea Consulatelor a fost mai mult politic decît comercial. El voia să cunoască „adevărata situație politică a acestei frontiere a Imperiului otoman” ⁵ și să surpe influența rusească în Principate. Mai ales pe vremea ocupației rusești (1806-1812) acest punct de vedere a predominat. Talleyrand cere informații amănunțite despre situația

¹ Hurmuzaki, XVI, p. 663.

² *Ibid.*, Supl. I², p. 162; XVI, pp. 1011-2.

³ *Ibid.*, Supl. I³, p. 591.

⁴ *Ibid.*, p. 231, depeșa din 2 Septembre 1802.

⁵ Instrucțiunile lui Flûry, din 1804; *ibid.*, XVI, p. 659.

internă a Principatelor, despre mișcarea trupelor rusești, despre tulburările din Imperiul Otoman, despre revolta sirbească. Succesorul său, Champagny, insistă în numele Împăratului pentru a avea „mai multe amănunte“ despre evenimentele războiului, despre „resursele, mijloacele de prosperitate, forța populației, starea industriei, genul și produsele agriculturii“, într'un cuvânt „o statistică amănunțită a acestor provincii“¹. Maret, duce de Bassano, e curios să afle „dispoziția spiritelor printre locuitorii țerii“². El cere să i se trimită cel puțin un curier pe săptămână. Consuliile francezi răspund atât de bine acestei însărcinări, încit rapoartele lor constituie principalele surse externe a istoriei noastre din perioada Revoluției și a Imperiului.

Pentru a submina influența rusească, consuli francezi „învăluie“ Domniile în supravegherea lor; caută să descopere legăturile lor cu Rușii; încearcă să afle măsurile menite să favorizeze intențiile Rusiei și le denunță Porții; aduc la cunoștința Porții tot ce Rusia încearcă să-și ascundă; informează pe ambasadorul Franței la Constantinopol despre actele Domnilor și despre corespondența lor cu Poarta pentru a-și ajuta să deoace eventualele manevre combinate cu agenții ruși; ei înțeleg admirabil sentimentele populației³ și se străduiesc să scoată din capul boterilor ideea că sint supușii Rusiei „fiindcă aceasta e stăpina Turciei“⁴.

Cum nici agenții ruși nu sint mai puțin activi, rezultatul e că Rușii și Francesii suflă pe'ntrecute spiritul nesupunerii și al revoltei, spre cel mai mare folos al cauzei naționale. „Întregul Principat are interesul să scuture influența rusească“, scrie Talleyrand către Parant, după depunerea lui Suțu. „Incurajați pe locuitori să reziste tuturor tentativelor pe care această Putere le-ar face contra lor: ei nu trebuie să se teamă de nimic“⁵. Asemenea îndemnuri n'aveau să rămână fără efect.

Lucru și mai important, Rușii și Francesii contribuie direct, prin actele și rivalitatea lor, la ușurarea sorții populației și la eman-

¹ *ibid.*, p. 905.

² *ibid.*, pp. 926-7.

³ „Une grande partie des habitants, non pas parce qu'ils sont attachés à la Russie et qu'ils désirent passer sous son gouvernement, mais parce qu'ils espèrent qu'elle pourra, par une nouvelle influence, protéger, comme par le passé, ces provinces et faire revivre les conventions de 1802. Tels sont les motifs qui agissent sur les esprits de la plus grande partie des habitants. Ils désirent donc les succès de la Russie, parce qu'ils croient leur fortune, leur bien-être et leur sûreté personnelle attachés à la protection et aux privilèges accordés par cette Puissance. Ils sont las d'un gouvernement précaire, sans énergie, et dont la faiblesse les expose à devenir encore une fois le théâtre de la guerre. Les Moldaves seraient Français ou Autrichiens, si une de ces Puissances voulait efficacement les protéger“ (Fornetty către Maret, 8 Februar 1813; *ibid.*, pp. 956-7).

⁴ *ibid.*, p. 667.

⁵ *ibid.*, p. 785.

ciparea Principatelor Romine. Rusia veghiază în deosebi să nu se ceară dări și corvezi mai mari decât cele prevăzute în convențiile ruso-turcești¹. La 1/13 August 1802, consulul rus de la Iași adresă Voevodului Alexandru Suțu o notă de protestare contra abuzului care se făcea cu impozitele, cu rechizițiile, cu plățile în natură și cu corvezile². Agentul Domnului Munteniei la Constantinopol, invocând convenția ruso-turcă din 1802, răspinge, în April următor, cererea lui Reis-Efendi de-a trimete din Muntenia oi pentru alimentația Capitalei³. În 1812, Mitropolitul și cei mai de samă boieri ai Moldovei, convocați de Domn pentru a aproba un impozit extraordinar de 1.200.000 de piaștri, refuză, negăsind cererea întemeiată. Faptul produse senzație; Domnul se plinse la Constantinopol, și ambasadorul rus ordonă o anchetă⁴. Printr'o ordonanță a contelui Rumiențov, din 17 Iulie 1810, toți străinii, inclusiv Francesii și Austriecii, sint obligați să plătească impozitele ordinare ale țerii⁵. E cea d'intăiu atingere grea a regimului capitulațiilor la noi. Din ordinul lui Lutuzov (Mart 1811), toți negustorii țerii, *indiferent de naționalitatea lor*, sint supuși unui impozit anual. Greva încercată de negustori e înăbușită cu forța⁶. Vine apoi rindul boierimii și clerului, constrinși a plăti casei militare rusești 1.200.000 de piaștri⁷. Aceste măsuri n'aveau decât un caracter fiscal; totuși ele au constituit prima tentativă serioasă de a introduce la noi principiul egalității fiscale. Din punctul de vedere național, efectul acestor măsuri a fost să unească boierimea și poporul de rind în același sentiment de ură contra Rușilor. „Ăpăsările și stoarcerile revoltătoare exercitate de autoritățile rusești în ultimele momente lăsă amintiri prea amare pentru ca Moldovenii și Muntenii să mai poată dori revenirea lor“, scrie consulul Ledoux⁸.

Rușii au căutat apoi să slăbească legăturile Bisericii românești cu Patriarhia din Constantinopol. Mareșalul Prozovovschî interzice Mitropolitului din București să mai întrețină relații cu Patriarhul din Constantinopol⁹.

Autoritățile rusești erau, în sfârșit, să ni procure primul recensământ sistematic al populației celor două Principate. La 1811 au fost trimise comisari speciali să cutreiere țara; județ dejudeț și să culeagă datele necesare unui recensământ general. Din nenorocire, operația n'a putut fi terminată înainte de evacuarea din

¹ *Ibid.*, p. 1023.

² *Ibid.*, Supl. I², pp. 243-6.

³ *Ibid.*, p. 268.

⁴ *Ibid.*, vol. XVI, p. 1023.

⁵ *Ibid.*, pp. 859-61.

⁶ *Ibid.*, pp. 914-5.

⁷ *Ibid.*, Supl. I², p. 628.

⁸ *Ibid.*, XVI, p. 952.

⁹ *Ibid.*, Supl. I², p. 504.

1812¹. Astfel, pentru a stabili cifra populației noastre la începutul secolului al XIX-lea, sîntem reduși la conjecturile vagi și la în-
dicațiile contradictorii ale contemporanilor.

La rîndul lor, consilierii franceși intervin în favoarea Prin-
patelor, ori de cîte ori li se presintă ocașia. Ei denunță samavol-
niciile, violențele și jafurile armatelor rusești. Reinhardt susține
caușa lui Moruzi, de și știa că guvernul său i-a hotărît mazilirea.
Parrant intervine, la cererea boierilor din Divan, pe lingă Pas-
van-Oglu, pentru a curma incursiile trupelor lui în Oltenia².

Conclușie.

Efectul acestor idei și fapte asupra societății românești din tim-
pul Revoluției și Imperiului se vede mai clar în politica Voevo-
zilor Alexandru Moruzi și Constantin Ipsilanti (1802-1806). Ra-
poartele consulare franceșe ni înfățișează în ei doi precursori ai
ideii de independență. Reinhardt, care regretă depunerea lui Mo-
ruzi, recunoaște totuși că și acesta și Ipsilanti „nu mai aparțineau
Imperiului otoman; ei meditau o revoluție pe care tulburările
din Serbia păreau a o anunța, și la care ei sperau să poată aso-
cia pe Muntenegreni, o parte din Bulgaria și pe toți Grecii din Im-
periu“³. O revoluție grecească ca a eteristului Alexandru Ipsilanti?
Nici de cum. Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi se simt
Domni romini și ei nu urmăresc decit independența Țerilor Ro-
mânești. Prin aceasta ei nu făceau, după expresia lui Reinhardt,
decit „să urmeze impulsia pe care li-o dădea forța lucrurilor“⁴.
Am amintit zvonul care făcea din Moruzi un candidat la tronul
Moldovei și Munteniei unite. „Hîmera principelui Ipsilanti e să
fie independent de Sublima Poartă“, scrie Ste.-Luce, „și să vadă
principatul Munteniei perpetuîndu-se în familia sa.“ La trecerea
prin București a ambasadorului engles Drummond, o delegație
compusă din principalii boieri ai țerii se înfățișează înaintea lui
și-i exprimă „dorința Munteniei de a deveni independentă de
Sublima Poartă și ereditară în familia Ipsilanti“⁵.

Drummond promite, diplomatic, că va raporta Guvernului en-
gles. Ipsilanti introduce în cancelaria sa formulele Suveranilor in-
dependenți. Secretarul său, contele Belleval⁶, un emigrat, se în-

¹ *Ibid.*, I³, p. 673.

² *Ibid.*, XVI, p. 752.

³ *Ibid.*, p. 747.

⁴ *Ibid.*, p. 657.

⁵ *Ibid.*, Supl., I³, p. 109. Zvonul acesta e înregistrat și de ministrul Prusiei la Constantinopol: „Le prince Ypsilanti aurait signalé son retour à Bucarest en se déclarant roi de Valachie, Moldavie et Bessarabie“ (von Biefeld către rege, 14 Ianuar 1807, în *Iorga. Acte și Fragmente*, II, p. 420).

⁶ François-Louis-Joseph-Luce Gaspari de Belleval, cunoscut la Berlin supt numele Gaspari, la Londra supt acela de Du Taillant, la Constantinopol supt acela

titulează: „*Ministre et Secrétaire d'État ayant le département des Affaires Étrangères de Son Altesse Sérénissime le prince régnant de Valachie*“¹.

Aceste planuri și aceste titluri nu puteau fi atunci decît niște „himere“, cum le numește Ste Luce. Totuși, făcîndu-și țara cunoscută în Franța, relevînd identitatea fizică și etnică a Moldovei și a Munteniei, împărtășindu-și aspirațiile și pledîndu-și cauza, consuli franceși au contribuit să transforme aceste himere în realitatea din 1859. Fără acțiunea lor, cine știe dacă Napoleon al III-lea ar fi existat pentru noi!

Andrei Oțetea.

Pentru colinde

Într'o dare de samă a lui Grünbaum (din *Transacțiunile Societății Orientale germane*, 1876, p. 277) se ating Calende, păstrate și la Bizantini și oprite, odată cu Brumaliile, de o hotărîre sinodală. Reproduc ce urmează: „Später wurde diese Benennung auf das

de „comte de Belleval“, n'a fost decît un aventurier. Obligat, în urma unui scandal monden, să fugă din Londra, s'a refugiat în 1797 la Constantinopol, unde a făcut cunoștința lui Alexandru Suțu, care l-a angajat ca secretar pentru Afacerile Străine. Cînd Constantin Ipsilanti a ajuns Domn al Munteniei, Belleval a trecut în serviciul acestuia. Cit de mult erau apreciate serviciile lui, se vede din felul cum erau plătite. El primia un onorar fix de 24.000 de piaștri, dar mai cîștiga încă pe atîta din comerțul pe care-l făcea. Asociat cu un negustor engles, Thornton, el cumpăra toată lînă—care-i tot așa de frumoasă ca cea din Spania—și *les graines d'Avignon* și le imbarca la Galați pentru Anglia. Cum acest articol provenia din rechiziții, beneficiile, pe care, fără îndoială, le împărția cu Domnul, erau imense (*ibid.*, XVI, p. 658).

La recomandarea lui Alexandru Suțu, Belleval e șters în 1802 din lista emigraților și autorizat să facă o vizită la Paris. Întors la București, e angajat de Constantin Ipsilanti, pe care-l laudă pentru sentimentele lui franceze. În cursul unei noi vizite la Paris, în 1805, e arestat, apoi pus din nou în libertate. Această aventură îl face să „arunce masca de bun Frances“ și să înceapă o campanie de denigrare a regimului napoleonic. Ste-Luce susține că Belleval l-a convins pe Ipsilanti „să se facă independent de Poartă și să se pună supt protecția Rusiei“ (*ibid.*, p. 661).

După generalul Langeron, „planurile gigantice“ ale lui Ipsilanti ar fi fost inspirate nu de Belleval, ci de preceptorul copiilor Domnului, „marchis“ de St.-Aulaire, emigrat și acesta, pe care Belleval l-a adus de la Hamburg. De și în vîrstă de șaizeci de ani, St.-Aulaire era de o vioiciune și de o volubilitate uimitoare. „Cel mai nesuferit flecar din lume“, scrie Ste.-Luce. „Unul din cele mai bune condeie ale timpului pentru partea diplomatică“, replică apoi contele Langeron (*ibid.*, Supl. I³, p. 109).

Ei au „inundat“ Bucureștii cu pamflete anti-revoluționare, ca „*Le courrier de Londres*“ și „*Dictionnaire bibliographique des hommes qui ont joué un rôle pendant la Révolution*“, al cărui autor, scrie St.-Luce, „ar fi demn de galere“ (*ibid.*, XVI, p. 656). Cu toate defectele și viciele lor, Belleval și St.-Aulaire au adus, în materie de guvernămînt, idei occidentale care n'au rămas fără efect.

¹ *ibid.*, p. 655; Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 389.

in dieselbe Zeit fallende Weihnachtsfest übertragen so im französischen Calende (Lettré s. v. Paîn de Calende, bei Liebrecht zu Gervasius, p. 232). Weihnachtsfest — sagt Grimm (*Deutsche Mythologie*, p. 594) — hieß Chalendes, prov. calendas (Raynouard, I, p. 292), weil Neujahr auf den 25. December begann. Grimm führt gleichzeitig das niederländische Kaland an, das Fest und Schmaus bezeichnet; ein Zeitwort caländern, d. h. zechen wird auch von Frisch (*W. B.*, I, p. 162) angeführt“. Grünbaum a găsit „colinda“ și în Talmud (Hagada), și de aici pleacă explicațiile sale.

Aiurea același învățat cu enorme cunoștinți variate reproduce o hotărîre a conciliului spaniol din Bracara: „Non liceat iniquas observantias agere Kalendarum, ut otiis vacans gentilibus, neque lauro, neque viriditate arborum cingere domos“ (p. 347).

N. Iorga.

Iarăși Moscopol

În studiul său *Der wiederaufgefundenem Kodex des hl. Klemens und andere auf den Patriarchat Ochrida bezügliche Urkundensammlungen* („Berichte“ ale Societății academice saxone din Leipzig), 1903, Gelzer pomenește (p. 43) de niște *ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἐν Μοσχόπολει παλαιῦ κώδικος*, și arată că e vorba de acela al mănăstirii Prodromului, ridicată acolo la 1630. La 1699 Patriarhul Rafail dă dreptul de stavropighie acestei fundații (p. 44). Pe manuscrisul, mult căutat, al diecesei de Ohrida, Gelzer a cetit următoarea notă: *αφλῆς φ ἀπὸ Χριστοῦ ἐν ἡμέρᾳ τῆς λαμπρᾶς* ego ὁ ἐν ἱεροδιακόνοις Γρηγοριος (și cu latine *gr:gorjos*) ἐν Χριστῷ... Moshopoleos ju Mihael“ („1737 de la Hristos, în ziua Paștelor, eu cel între ierodiaconi Grigore, întru Hristos al Moscopolei, eu Mihael) (p. 53). Gelzer observă că acel „ju“ e românește și adaugă: „în clerul grecesc al Ohridei se găseau adesea Romini; marele Patriarh Ioasaf d. e. aparținea acesteiații: ἐκ Μοσχόπολεως“ (*ibid.*, nota 4). La pagina 54 o notiță despre trecerea, la 1743, *supt acest Ioasaf*, a hagiului Visarion (nu cel din Ardeal?), care merge la Bitolia (εἰς τὴν Μπιτόλια), e semnată de: „popa Dimu, efimeriul Marii Biserici, popa Nicolae, popa Manciu, popa Petru și alții, mireni“, între cari pot fi și Romini.

Gelzer recunoaște în manuscris „mina orinduitoare a lui Ioasaf Românul“ (p. 57).

Din faptul că originalul daniei Comisului Gheorghe Castriotul către școala din Castoria, întărită și de Ioasaf cind era la Corița, e șters pe jumătate, el deduce că „documentul era casat, pentru că probabil Castorioții, cu toate grelele afurisenii, nu se ținuseră de condiții“ (p. 58).

Intr'o însemnare slavonă a titlului Patriarhului, „Dacia“ se înlocuiește cu „Ungrovlahia“ (p. 60).

La Corița, Gelzer află pe episcop (care nu mai e de Salasphoros-Devol, ci de Premete), abia întors de la o vizitație, și la Moscopole. Aici vede codicele episcopiei. Daniile se înseamnă la 1725 supt arhiepiscopul Ioasaf „ἐκ χάριτος Μοσχοπέλεως“, rămas, cum am spus mai sus (pp. 314-5) și la Corița. El dă casa și gospodăria lui în Corița Mitropoliei, cu hramul Maicii Domnului. „Urmează Domnul Nicolae Alexandru Marrocordat al Ungrovlahiei, care, după stăruința Patriarhului Ioasaf, face o fundație de 150 de lei pe an pentru întreținerea școlii grecești din Corița. Hrisovul dat de dinsul l-au luat Turcii de la biserică“ (p. 73).

Deci Ioasaf Rominul din Balcani avea legături și cu Domnul din București, după ce Constantin Stolnicul Cantacuzino apăruse pe Rominii din Pind, în cronica sa.

Școala s'a făcut la 1738 de aceste bresle: tabacii, papugiii, τερζάρουδες, ciricciii croitorii (τερζιγδες), samargiii, casapii. Ioasaf întărește (pp. 76-7). Erau și acei χαλκιοδές, pomeniți la 1764, cari nu sînt decit juvaergiii romini (p. 77).

Intre donatori și un Μάκος (Macu, Romin).

La aceeași pagină se reproduce o parte din iscălitura, la 23 Februar 1725, a lui Ioasaf (și la 24 Iunie 1728: p. 75). Sachelariul lui era preotul Manusis (de aceeași origine). E un om bogat, cu case, șuri, ogoare, vii: are patru fii nelegitimi și trei fete, care rămîn, în acest testament, cu zestrea lor (pp. 73-4). Gelzer notează că după căderea Moscopolei s'a ridicat Corița (p. 74, nota 3).

La 1728 Albanesii (Vatocuchioții, cei din Boboștița și alții) se desfac de Moscopole, „pentru neînțelegeri“, și cer o administrație deosebită (p. 75).

La 1707 se vorbește de cumpărarea unui loc aparținind lui „Koskas Mosku“, așezat în Constantinopol, pentru a face o biserică (pp. 75-6).

D. Gelzer a putut vedea în biserică Sf. Clement „mitra strălucită, de argint suflat cu aur și împodobită cu pietre scumpe, pe

care bogății negustori din Moscopole au dăruit-o Patriarhului Ioasaf" (*ibid.*). E de sigur și opera unor mini românești. Și el adaugă: „De strălucirea Moscopolei înainte de grozava catastrofă a cirjalilor" (deci nu, cum s'a crezut mult timp, a Albanesilor) dau dovadă elocventă încă și până azi cele douăzeci și opt de biserici ale tirgușorului (*ibid.*). „Mănăstirea Sf. Prodrom, odată stavropighie a Patriarhatului de Ohrida, posedă un manuscript cu documente de cel mai mare interes, căruia îi aparține d. e. privilegiul, publicat de Anthimos" (Antim Alexudi, Mitropolit de Amasia, în Arhiva Patriarhatului) „al Patriarhului Rafail pentru mănăstire. Afară de aceasta, Mitropolitul Fotie, care tocmai cercetase Moscopolea în visitația sa de arhipăstor, mi-a spus că a văzut în Moscopole un al doilea manuscris, care cuprinde și el desbateri sinodale cu iscălituri patriarhale și subscripții de episcopi". Neputind merge acolo, din cauza lipsei de drumuri și ploii, de și se poate găzdui la Prodrom, marele cercetător german însărcinase pe directorul Gimnaziilor din Corița, Gheorghe Anagnostopol, căsătorit cu o Moscopoleană, să facă opera de cercetări, care a lipsit (p. 78).

Vorbind de Boboștița, Gelzer arată că acolo, în mănăstirea sf. Nicolae din Mira, s'a ținut în Iunie 1709 sinodul care a făcut pe Ioasaf Rominul, atunci episcop de Prespa, Mitropolit la Corița (*ibid.*). Biserica aceasta e făcută la 1502-3 de un Tussa și soția Comna, Romini sau Albanesi (p. 80). Se adaugă, iar pentru Moscopole: „După trecere de o sută și zece ani, Ioan Κάππα Μάρε (Ioan Cap Mare) din Moscopole a făcut cula și cele din față trei odăi supt egumenul Rafail și arhiereul Constandie" (*ibid.*). Dar inscripția, de la 1790, nu dă decât pe Albanesul Atanase Vatucuchiotul, zis și Nastratin, care face tavanul (*ibid.*). Pentru Tussa și Comna și pagina 81. Împrejur nume ca Tzapari (*ibid.*).

Și la Kastoria (douăsprezece case românești; p. 109), supt un act privitor la un Coreți Iorgachi, soțul unei Phasa, foasta soția lui „Katzi Rhali Moibali", se iscălește Phasa așa: „Φάσα Νάστου" (Fasa lui Nasti, nume românesc) (p. 95).

Tot acolo, actul prin care Ignatie de Ohrida cere a i se lăsa τὴν χώραν Νάουσταν (pp. 95-6): Nausa românească.

Un act moscopolean e următorul: „19 August 1653. Patriarhul de Ohrida Dionisie întărește.

Înainte arhiepiscopului, protopopilor, clerului și arhonților τῆς θεοφρουρήτου πολιτείας Μοσχόπολεως apare Duchena, fata lui Lam-

brinò din Beroia, cu doi fii și nepotul de la un al treilea, arătînd că, înșelată de șarlatani, a socotit ca frate adevărat pe răposatul călugăr cerșitor Liberiu din Sinope drept fratele ei Manoli Lambrinò, dar acum, lămurită de părinții sufletești, știe că fratele ei trăiește și se află undeva în Δελία (Polonia).

Pe acela care va mai spune că Liberiu îi era frate să-l atingă pedeapsa lui Dumnezeu, blăstămul Preasfinției Sale și al tuturor sfinților părinți, în lumea aceasta și în cealaltă.

Iscălesc :

† Ἐγὼ ἢ Δουξένα τοῦ Λαμπρηνοῦ ἢ θυγατὴρ καὶ γυνὴ τοῦ Στεπ-
τίου στέργω τὸν ἄνωθεν.

Iscălesc și Nichifor de Corița și Serafim de „Γγόρα καὶ Μόκρα“ (p. 96).

Din Moscopole, în Iulie 1742, Ioasaf dă o scrisoare de indulgență (pp. 102-3) ¹.

N. Iorga.

DĂRI DE SAMĂ

Generalul R. Rosetti, *Evoluțiunea mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului de la moartea lui Ștefan-cel-Mare până la cea a lui Matei Basarab, IV, Fortificațiunea* (din „Memoriile Academiei Romine“), București 1932.

Luminos studiu, care cuprinde explicații generale putînd servi de basă la orice expunere de amănunte (v. mai ales observațiile de la pp. 2-4). Se fixează rolul, însemnat, al mănăstirilor întărite (p. 7), comparîndu-le cu *Kirchenburg*-urile săsești. Se sugerează un studiu asupra curților boierești fortificate (p. 10). Întăririle în cîmp deschis sînt apoi luate în vedere. De la p. 13 înainte se descriu atacurile și asediile de cetăți infățișate în toate detaliile.

* * *

C. Xeni, *Take Ionescu*, București 1932.

Această carte, destul de întinsă, cuprinde amintirile înduioșate ale unui ajutor și prieten. Multe amănunte de viață intimă, care

¹ V. și Gelzer, *Vom Heiligen Berge und aus Makedonien*, Leipzig 1904, pp. 193-4. Despre Moscopole spune: „După legendă număra atunci 8-10.000 de case, pe cînd acum au rămas numai 2454. Negustorii mergeau pînă în Polonia, Rusia, Germania“, Cirjaliu ar fi fost Pomaci (p. 203).

nu se pot găsi aiurea. Forma e ușoară și plăcută. Cîteva ilustrații.

Interesantă rostirea încă din 1890 a ideii că politica României trebuie făcută pentru toți Rominii (p. 67). Remarcabile și cuvintele de milă și de înțelegere pentru țerani la 1888 (pp. 92-3). Frumoasă împotrivirea la darea în judecată a lui I. C. Brătianu (pp. 94-5). Neașteptată legătura cu poetul concepțiilor filosofice indiene Jean Lahor, despre care aflăm de aici că-l chema Henri Cazalis și că era medicul băilor de la Aix (pp. 178-80).

La 1907 Take Ionescu a fost pentru o nouă expropriere (pp. 199-200). D. Xenii reproduce ceva din discursul lui la Casa Rurală în 1908 (pp. 205-6).

Lămuririle privitoare la atitudinea lui Take Ionescu în Februar st. v. 1918, cînd el cerea alături de Aliați să nu se încheie pacea căci nu s'a încercat a se îndeplini recomandațiile lor formale: prelungirea frontului ucrainian (*de fapt inexistent*), „evacuarea armatei întregi sau a unei părți“, „organizarea plecării familiei regale și a guvernului regal“ sint nouă și de mare valoare (pp. 331-4). Se subliniază și refuzul lui Clemenceau de a admite pacea și răspunsul subtil al lui Sonnino (p. 392, nota 1). Data e de corectat: acestea s'au spus în legătură cu cele patru Consilii de coroană. Tot așa de utile știrile, luate dintr'un discurs al lui Czernin (3 Octombrie 1918), că, la Răcâciuni el i-a vorbit regelui de „trădare“, a rămas nestrămutat asupra Dobrogii și n'a adaus și abdicarea, cum o cerea Carp (se dă și răspunsul acestuia, p. 396: „D. P. P. Carp vă roagă să spuneți respectuos M. S. Regelui că, după părerea lui, chiar dacă regele ar semna pacea cu Puterile Centrale, rămînerea lui pe tron ar da naștere la o serie de convulsiuni care ar face dinastia imposibilă și ar îngreua vindecarea rănilor cauzate printr'o politică fatală“; p. 396), numai de teamă „ca regele, pentru a se salva, să nu se pună iar în fruntea armatei sale și să prelungească astfel războiul, ceia ce ar fi provocat, nu numai sacrificii mari, dar ar fi contrazis și alte interese ale noastre de ordin militar“ (pp. 396-7). Răspunsul lui Take Ionescu, care se poate vedea din publicarea actelor înseși în n-1 trecut al acestei reviste, nu e chiar acela pe care-l dă d. Xenii (p. 397). Și nici prințul Carol n'a spus cuvintele: „Sper că în această țară se va găsi un bărbat destul de patriot care va ajuta pe rege a nu iscăli o pace injositoare“ (v. p. 398). La gara de la Nicolina acei cari conduseră, la miezul nopții, misiunile aliate care plecau, erau, și din cauza ceasului anume ales pentru aceasta,

nu „mii de oameni“, ci puțini de să-i numeri pe degete. Guvernul Marghiloman a fost cerut și de Brătianu, ca acela care avea mai mare trecere la dușman și putea angaja mai puțin însuși poporul român. Nu găesc în protocol nici protestarea energică a lui Take Ionescu contra ideii acestui Ministeriu (v. p. 400), asupra căruia regele Ferdinand a plins.

De reținut și articolul din *Le Temps*, în care Brătianu era învinuit că „tratase pe ascuns cu oarecari emisari de la București“ (p. 401). Tot așa declarațiile făcute autorului de Clemenceau, care ar fi declarat că, făcând noi pace, nu mai putem spera „realizarea revendicărilor noastre“ (p. 402). Altoră din refugiați același șef al rezistenței franceze li se plinge că Brătianu a tot cerut, „timp de două luni“, lucruri de ordin material, între altele și garanția Te-saurului de la Moscova“ (și *ce bine făcea!*), pentru ca în urmă să-i comunice că trebuie să încheie pacea separată. Devenind tot mai violent, Clemenceau spunea că România nu mai e legată de Aliți, întru cit ei n'au cerut României decit „să nu semneze o pace le-gală“ și „Guvernul să părăsească țara protestînd“ (p. 402). Nu cu-noaștem telegrama „de o severitate unică în analele diplomatice“ pe care Clemenceau, după notele autorului, declara că a trimes-o lui Brătianu (p. 403). Se semnaleză și înlăturarea steagului romă-nesc de lingă acelea ale luptătorilor, în Maiu (*ibid.*). De mare greu-tate e și declarația lui Take Ionescu, reproducă de d. Xenii (p. 404), că „încă din Decembre 1917 simțise că cercurile hotărîtoare se îndrumează încet și tainic spre o pace separată“.

Tot așa de interesantă e declarația de la 10 Mart a lui Foch că „pace separată nu se va face, că generalul Berthelot va face din armata romînă nucleul unei alte armate puternice și că rezistența pe frontul nostru va continua“ (p. 404). Din ziarele austriece și neutre d. Xenii culege că în căderea lui Czernin (April) se vedea, ca element de supărare a Germaniei, și tolerarea dinastiei romă-nești (*ibid.*).

Bine face d. Xenii și că subliniază ticăloșia, în telegrama lui Marghiloman către rege pentru încheierea păcii, a termenului de: „cu o mare satisfacție“ (p. 405). Ar fi trebuit reproduc în întregime protestul celor de la Paris. Cîți mai trăiesc sînt datori a ni da o colecție de acte despre acțiunea lor; nu știu cit cuprinde din ele broșura d-lui R. Seișanu, *Take Ionescu*, 1930. Neimpărtășindu-se la suferințele noastre – și n'o putem uita – au făcut să se audă

insă la Paris, cind trebuia, glasul rezistenței morale a adevăratului popor românesc. O clipă au uitat că fuseseră – cum vor fi din nou – politiciani, pentru a fi numai Romini. De cei din țară nu se poate spune, din nenorocire, același lucru.

În acea culegere trebuie să aibă loc declarația d-lui Pichon, ministrul de Externe al Franciei, de la 12 Octombree, care recunoștea „Comitetul Național” de acolo ca „interpretul cel mai autorizat” al nației românești, dindu-i asigurarea că „poate conta pe concursul întreg al Franciei” (p. 413). Și tot așa scrisoarea colegului engles al lui Pichon, Balfour, către Take Ionescu, în care e vorba de „credința (acestuia) în triumful final al dreptelor aspirații ale poporului romin”. Încă mai semnificativ ce scrie Sonnino, la 22 Noiembrie: „Guvernul italian e fericit să recunoască Consiliul Național al unității românești și să aibă raporturi cu el pentru revendicarea unirii la patria mamă a conaționalilor supuși stăpînirii străine” (p. 413). Se adaugă și aceste cuvinte ale conducătorului politice externe a Statelor Unite, d. Lansing: „Guvernul Statelor Unite nu e indiferent față de aspirațiile poporului romin, *atît în afară*, cit și în marginile regatului”, făgăduind ca, la timpul său, „să-și exercite influența pentru ca justele drepturi (*sic*) politice și teritoriale ale poporului romin să fie obținute” (p. 414).

Culeg și această apreciere, tăioasă, a lui Clemenceau asupra lui Brătianu: „Nu poate fi cineva Suveran și șef de partid în același timp” (p. 415). Și observația că la 31 Octombree 1918 între șefii de Guvern chemați pentru a fixa preliminarile păcii nu se afla acela al Guvernului romin (p. 418) Nici opoziția la „balcanizarea centrului Europei” pe care o represinta Gustave Le Bon, generalul Mangin, nu prieten al nostru, și chiar d. Tardieu nu e de neglijat (p. 418 și urm.). Discursul lui Take Ionescu la această adunare de intelectuali e foarte frumos (pp. 419-20).

Trebuie să se știe samă și de ce a spus Take Ionescu că am fi cîștigat în Banat pe calea arbitragiului pe care a rîspîns-o desprețitor Brătianu (pp. 428-9).

La invitația lui Brătianu, în Decembrie, de a reveni pur și simplu în Ministeriul pe care-l formă, Take Ionescu rîspunde cerind ca el să cuprindă „toate partidele” și Rominii de peste hotare (p. 433); cerea și, pentru sine, represintarea României la conferință. Refusul aceluia care n'a înțeles niciodată ce poate însemna și cit poate folosi colaborația a fost imediat și absolut.

Se apasă și asupra lungii zăbăvi a sosirii lui Brătianu (numai la 15 Ianuar 1919, Conferința fiind deschisă de la 29 Novembre 1918). Atunci își adauge pe Mișu, rămas până la sfârșit cel mai îndărătnic germanofil pe care l-am cunoscut. Cu Take Ionescu au schimbat numai cărți de vizită (p. 435). I se acordă doi reprezentanți față de trei ai Serbiei (*ibid.*). La 3 Februar, a doua zi după exposeul lui Brătianu, *Petit Parisien* afirma că am fi oferit Dobrogea-de-Sud pentru Apusul Banatului (*ibid.*). Interviewul din *Le Matin* al șefului Guvernului român face, o spunem noi, greșeala de a se adresa „mai ales“ lui Wilson peste capul hotărîtorului Clemenceau, adăugînd apoi un al doilea „mai ales“ către Franța, de care se vorbește numai *supt aspectul comunității de rasă și a legăturilor culturale* (p. 437).

D. Xenii arată că orașele de la Apusul României de azi le-am avut, abia în Maiu, prin Franța și Italia, contra Angliei și, firește, a Americii. Pentru Banat au fost „cinsprezece ședinți“ (p. 439).

Conflictul lui Brătianu cu Conferința pentru inițiativa – *așa de fericită* – contra Ungariei, care atacase Cehoslovacia, e apoi schițat (p. 441); României i se refuză locul în comisia reparațiilor, pe care-l avea Serbia (*ibid.*).

Nu se cunoaște memoriul, din 8 Iunie, al lui Take Ionescu pentru a căpăta Guvernul național. În el se invoca și greșeala „lui“ Brătianu de a fi făcut us față de Mackensen de un tratat care trebuia da uitării. Tratatul celalt, din 1916, nu vorbește, natural, de Basarabia. Take Ionescu vrea să se discute situația actuală. Totuși amintirea trecutului era de mare preț. Dar firește cu discreția care capătă multe, și nu cu îngimfarea înainte a căreia se astupă și urechile cele mai prietene (v. pp. 442-5). El pretindea că Brătianu ar fi mers în năcazul lui, până acolo încit ar fi amenințat să facă războiu Sirbilor (cf. și p. 458 și nota 1). Se știe că la 1-iu Iulie Brătianu, depuîndu-și memoriul, a plecat.

Guvernul Vaida-Voevod n'a semnat fără greutate tratatul pe care-l răsplinea Brătianu: au trebuit mari silinți ale celor cari pricepeau că altfel nu se poate și că efectele rele, care se scontau, nu se vor produce. Nu e exact că „țerănismul“ s'a format în Parlamentul din 1918, nici că acesta era „pestrîț, fără coesiune, fără ideie conducătoare“, „haotic“ (v. și p. 466). Haotic era numai Guvernul, pentru lipsa de direcție a căruia nu trebuia jertfit Parlamentul. Marghiloman nu putea fi oprit de la cuvînt, și ce s'a aplaudat în

discursul lui au fost adevărurile spuse contra lui Brătianu, pe care țerăniștii nu-l puteau suferi și pe care Rominii din provinciile reunite nu-l cunoșteau și nu-l iubiau. D. Xenii uită că, în răspunsul acestuia, la o întrerupere a mea, el s'a plins de Take Ionescu, urindu-mi să fiu ajutat în momente grele altfel de cum a fost el la Paris. Asigur pe d. Xenii că discursul următor, al d-lui Maniu, oricare ar fi valoarea lui și „ovațiunile“ partizanilor, n'a fost „emoționant“: în el se arunca toată vina pe „opinia publică a Vechiului Regat“, care „s'a declarat în contra politicei de rezistență“, pe care evident el ar fi voit-o.

Un alt paragraf apără întâietatea lui Take Ionescu în ce privește ideia „Micii Înțelegeri“. Se iese dată prin declarații formale din 22 Ianuar 1919 (p. 465).

Nu mă miră opoziția lui Mișu la încheierea convenției între România și Ceho-Slovacia la 23 April 1921 (v. pp. 470-1), urmată de aceea de la 7 Iunie între România și Serbia. E o greșeală să se creadă că în țară a fost „indiferență“ față de aceste acte de asigurări așa de importante (p. 472). Că a fost o continuă opoziție liberală, e sigur. În ajunul venirii din nou la putere, I. Brătianu se lovia încă, într'o conversație cu mine, de acest act pe care-l socotea fără folos. Și tot așa de sigur e că generalul Averescu, șeful Guvernului în care Take Ionescu era ministru de Externe, „vedea fără entuziasm“ acest prețios rezultat (p. 473).

În greutatea lui Take Ionescu față de întoarcerea Habsburgului în Ungaria erau și anume planuri de la Curtea românească (v. pp. 474-5). Se fixează și punctul de vedere al lui în chestia unor negocieri cu Sovietele, în care, ca și Guvernul presidat de mine, el a fost contra oricărei discuții cu privire la Basarabia (pp. 478-9). Frasa din Mesagiul de la 1921 prin care se cerea concursul tuturor partidelor nu e numai de la liberali: într'o conversație cu d. Știrbei eu am propus-o, nu contra politicei externe a lui Take Ionescu, pe care l-am ajutat din răspuțeri să ajungă șef de guvern, ci din cauza celei interne a generalului Averescu (p. 480).

Take Ionescu n'a primit Guvernul, cum îi cerea regele, ca un „serviciu personal“ (o, „serviciile personale“ în Monarhia constituțională...), cu „mare tristeță“, ci cu îndoieli pe care mi le-a exprimat de mai multe ori cu privire la acceptarea de un Parlament, a cărui disolvare nu-i fusese acordată, a guvernului său. Aflu că majoritatea averescană spera că, răsturnind pe Take Ionescu, va veni

un Guvern Coandă; dar pentru aceasta trebuia, în adevăr, multă naivitate (v. p. 483). Eu am fost acela care am recomandat primului ministru să nu răspundă unor insultători vrednici de despreț, ci să declare că regele va avisa.

Toată această parte e tratată, nu înțeleg de ce, cu o grabă care face rău memoriei pe care d. Xenii înțelege a o servi și, în alte părți ale lucrării sale, a servit-o de sigur, și esențial.

Iarăși e neînțeles de ce nu se vorbește de lupta pe care a dus-o Take Ionescu în alegerile lui Brătianu. În ea, purtată alături de mine, el a fost de o prietenie, de o atenție, pe care nu le pot uita. La adunarea din Ploești a așteptat două ceasuri, scoțind la cuvânt oratori improvizați, ca să pot veni de la Sinaia, unde întârziisem. Trebuie să-i spun d-lui Xenii încă un lucru, care-l poate interesa: viind la mine pentru visita de despărțire înainte de a pleca în Italia, mi-a recomandat mie, aliatul din ultimul moment al ultimei faze, cu totul alta, dintr'o viață foarte influențată, pe amicii săi politici. Avea în căutătură și în glas ca un fel de temere prevestitoare, care m'a lovit și m'a mișcat.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

N. Bănescu, *Ion I. C. Brătianu (1864-1927)* (1930).

Lucrarea d-lui N. Bănescu despre șeful său politic e insufletită de un sentiment de frumoasă pietate. Proporțiile, care lasă războiului o parte prea mică, mi se pare că ar fi trebuit să fie altele. Analizei, cu extrase, a discursurilor omului de Stat ar fi fost bine să i se substituie o presintare a concepțiilor de care a fost dominat acest om a cărui putere de prestigiu întrecea capacitatea de idee și posibilitățile de talent. Multe ilustrații inedite.

* * *

Artur Gorovei, *Artistul Matei Millo (însemnări biografice)* (în „Memoriile Academiei Române”), București 1932.

Correspondența tinărului actor Millo e de un deosebit interes. Se dau știri și asupra familiei. Ea e de sigur francesă: Millot. Bosovich trebuia citat în textul italian. „Ciugria” e „Cingria”, veche familie ragusană. Curtea Franciei e, firește, regală, nu „imperială”. Asupra lui Ienacachi Millo erau de văzut și ale mele „Documente Callimachi”.

D. Gorovei dă testamentul unui Ienacachi Millo (de sigur nu cel din 1826) (p. 2 și urm.). „Pravila ce se numește falkidios“ e „legea Falcidia“, de fapt romană. Bătrînul boier ar fi vrut să facă „apoclis“ (*apoclis* – v. p. 8 –: ἀπόκλειστος „înălăturat“) pe Matei, fiul cel mai mare, „ca unul ce ni-au pricinuit multe supărări, carele de toți sint știute“ (dar căpătă Budeștii și Zaciujenii, la Orheiu). Are și alți fii: Iordachi, Andrei, Ioan și fetele Catrina, Măriuța, Zoe, Ruxanda, Smaranda. Andrei cere „malul“ Mircești, viitoarea moșie a lui Alecsandri. Se întrebuințează neologisme ca „a cultiva“.

Matei e ingropat în 1801 la Spătărești, soția lui trăind și până la 1834 (un act de mutare de sat în 1833: sătenii erau datori a face strajă la curte; p. 6, nota 1).

D. Gorovei arată că Matei a adus în 1775, Ianuar, de la Petersburg pe Dumitrașcu, fiul lui Grigore-Vodă Ghica: știm că acesta era dat la școala de cadeți de acolo, după ce fusese prins cu tatăl în București (v. p. 8). Se arată cariera și înrudirile lui (și cu Bașoteștii). „Aritmetica“ din 1795 a lui Matei (†1796) e, de fapt, a lui Amfilohie de Hotin. Tanoviceanu a vorbit de versurile lui (aceleși „Memorii“, seria II, XX).

Vasile, fiul lui Matei, soț al Zamfiriței Prăjescu, boier fără mare rost, are șase fete, călugărite, și fiii: Matei, artistul (n. 25 Novembre 1814) și Alecu. Dascăl pare a-i fi fost lui Matei un Dimitrachi „Zgoura Katziko“. Trece la pensionul lui Cuénim (aceasta e forma bună – v. p. 12, nota 3 –; cf. Iorga, „Hurmuzaki“, X, la tablă). Începe a juca la această școală și capătă un ceasornic de la Vodă (p. 13). La 1835 e la Academia Mihăileană (pp. 14-5). „Thița Zoița Miclescu“ e în adevăr mătușa (θετός, θετρός). Se arată unde era „Academia“: în față cu Otelul Petersburg. Vodă e pentru el „babaca Mihalache“. Scrisoarea pentru pierderea mamei, în 1836, pp. 16-7. Millo va critica pe Domn, care „nu caută decit să sature pe cei sătui și să mîngie pe cei ce rîd“ (p. 21). Dar merge în frac la Curte (*ibid.*): n'are bani pentru teatru (*ibid.*). El se îngrijește și de frate. La 1840 plecarea la Paris, cu Nicu Mavrocordat (pp. 28-9). Curioase cele două scrisori din 1852 ale lui Lascar Catargiu către Alecu (pp. 30-1).

* * *

Alex. Lăpădatu, *Din grijile și greutățile unei Domnii, opt scrisori ale lui Gheorghe Ștefan-Vodă către Ioan Kemény* (din „Memoriile Academiei Romine“), București 1932.

Din colecția d-lui Iuliu Marțian de la Năsăud d. Al. Lăpădatu publică opt scrisori ungurești ale lui Gheorghe Ștefan-Vodă, care, ca tot ce a pornit de la acest voios și vioiu suflet de vechiu Moldovean, sînt deosebit de interesante.

La 22 Novembre 1653, din Roman, el scrie lui Ioan Kemény, mulțămînd că ajutorul ardelean l-a mîntuit de „balaurul străin nemilos și fără Dumnezeu care ni sugea singele și care era flămînd de săracele noastre averi ca leul ce urlă“. Fostul Logofăt nu păstra multă recunoștință aceluia care fusese Domnul și stăpînul său (p. 12). Cum va face-o în toată această ticăloasă Domnie, noul Domn cere bani cu împrumut, arătînd că tot ce-a avut a trebuit să deie Sultanului, Hanului, Sultanei Validelê, hogeni împărătesc și să cheltuiască pentru oaste și alte nevoi. Tot atunci Gheorghe Ștefan cere și liberarea a doi Greci prinși la Făgăraș, dintre cari unul se chiamă Iani, dar celalt Miron (p. 13, no. II).

Peste trei zile, din aceeași tabără de la Roman, el dă știri despre Tatarii porniți contra regelui Poloniei, care, scrie Hanul, nu trebuie ajutat. Se teme de prădăciunile acestor prieteni ai lui Vasile. Pentru cei doi cai turcești trimesei lui Rákóczy trebuie recurs și la frumoasa scrisoare românească a Domnului pe care am dat-o în *Studii și documente*, IV.

A doua zi, tot de la Roman, vorbind tot de Tatarii, ni se dă încă un cas de întrebuițare de către șefii Musulmanilor vecini a limbii românești: *Hanul scrie în această limbă lui Rákóczy* (p. 16, no. IV). El, Gheorghe Ștefan, pune s'o traducă în ungurește. I se ceruse peșcheșul pentru Han.

Pe larg scrie Vodă tot lui Kemény a doua zi (pp. 17-8, no. V). E vorba de lefi ale Ungurilor din Moldova și de răsplata cerută de comandantul ardelean. Cum se întorc Ungurii de la Hatmanul polon, el se roagă să nu-i mai prade, ca Tatarii, țara.

Gheorghe Ștefan stăruie și până în iarnă la Roman. Iată-l acolo și la 2 Decembrie (scrisoarea cu n-l VI, pp. 20-2). Tot știri despre Tatarii (la p. 20 cred că nu e „Feleke Slech“, ci „Fekete Slech“, Șleahul Negru; „Humany“ e Uman. „Kopiosz“ pentru un „căpitan“ al Lupului pare rău cetit). „Buțulești“ e cunoscuta moșie a lui Gheorghe Ștefan.

La 9 ale Iunii (p. 24, no. VII) o scrisoare de informații în același domeniu. „Sciavus-Pașa“ e *Siavuş*. Obişnuita tînguire de bani.

Numai la 13 Ianuar 1654 Domnul poate scrie din Iași (pp. 25-6,

no. VIII). Cu vești de același fel, se arată stăruința lui pe lângă Han ca să ucidă pe Vasile, refugiat în Crimeia.

* * *

Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan-cel-Mare*, II, *Documente interne, 1438-1456, 1438-1458*, Iași 1932.

Partea întâiu a acestei atit de importante colecții conține documentele interne ale urmașilor lui Alexandru-cel-Bun.

Primul act, presintind pe lângă resumatul originalului și o traducere, și încă a bunului tâlmăcitor Gheorghe Evloghie, arată cit de greșit se redau de traducători vechile documente: din *ДОУМА НЕМЕЦКОИ* s'a făcut un „Duma Nemțeanul” (e vorba, firește, de un pircălab de la Neamț; d. Costăchescu crede că e vorba de o moșie la Neamț, p. 6).

La 17 Ianuar și 17 Februar 1438 (n-le 1, 2), Ilie dă un document ca „Domn al țerii Moldovei”, Ștefan fiind numai adaus: „și fratele Domniei Mele, Ștefan Voevod”. Ștefan figurează și la marturi. Dar la 3 Februar din același an nu mai e vorba nici într'o privință de Ștefan. În lista boierilor sint deosebiri: lipsesc Neagoe Logofătul, cel de la sinodul de Florența, Piatrea (nu Piatră) și Manuil Grecul, care trebuie să fie de fapt un Grec și un dregător influent; avem în schimb un fiu de protopop, Manoil, apoi pe Cirstea Negrul, pe Costea al lui Andronic, alt Grec, — ambii în no. 30, ca dăruiți, — pe un Iacuș Cerevat, pe Sfețcu „Coșilovici” (adecă fiul lui Coșulă), pe Vlasin al lui Ponea (Ponici). Andronic n'a avut boierie: Grecii aceștia poate să fi venit de pe urma visitei Împăratului Ioan în Moldova, v. *ibid.*, p. 90 și urm. (unde și despre Mihul Andronic). E pomenit cu evlavie Mitropolitul Iosif, „părintele duhovnicesc”, și doamna Marinca, numită aici „Marena”. Peste citeva zile, din Vasluiu, numai Ilie și Ștefan stau alături, „Domni ai țerii Moldovei” (no. 4), făcînd o danie soției lui Giurgiu Petrea. Interesantă mențiunea unui sat „al diacului”, secretarului domnesc, pe Sitna. *Alt șir de boieri*: apare un Simion Turcul, un Bogdan, Oană Ureche, un Iovan Balceanul, un Negru, un Șal (genetivul *ШАЛОРЕВЪ*), un Coman, un Cămilă. Nu se explică nici titulatura diferită a singură dată — pe urmă apar ambii frați —, nici acea schimbare a Divanului. Neagoe reappare în 1439 (p. 33). Dar la 10 Maiu 1439 Ștefan singur face o danie, din Vasluiu. Cum scriitorul nu mai e Dionis Mara-

murășeanul, nici Mihail Oțet și Pașco — și în redactarea documentelor personalitatea pisarului intervine —, un „gramătic“ nou, Mihul, Mihail, viitorul Logofăt și mare negustor în Polonia¹, dă stăpînului său titlul de „Voevod și Domn al țerii moldovlahe“ (p. 31). Coșulă și Cerevat se mai întîmpină la 1439 (p. 45). La 13 Septembrie, din „Gura Cracăului“, Ilie singur face o danie, a vămii de la Bacău, mănăstirii Bistrița (no. 18). E un act scris în grabă, de Pașco; boierii lipsesc. Din Vasluiul său, Ștefan face o danie mănăstirii Neamțului (no. 25) și din nou gramăticul Mihai scrie, alcătuiind și un proemiu mai larg (no. 25).

De aici rezultă că numai la întîlnirea Domnilor în Suceava se dădeau actele împreună; fiecare da pe sama lui cînd celalt nu era de față. Și eu m'am gîndit, ca și d. Costăchescu, la disensiuni care nu par însă a fi avut loc înainte de fatala dată cînd Ilie a fost orbit de Ștefan (v. și acolo, p. 79). Se mai vede că actele lui Ștefan scrise de Mihul sînt *brevi manu*, fără boieri sau cu puțini cari sînt de față.

Se continuă până la 1440 cu aceiași boieri, intervenind doar, la această dată, un Giurgiu Verișciac, tot Maramurășean după nume, și un Manoil Gîrbovol (p. 66).

La 30 August 1442 *ambii Domni sînt în Vasluiu* pentru una din obișnuitele lor întîlniri. *Fiul Roman nu e însă pomenit: să fi fost o ridicare a lui contra lui Ștefan, cea ce va aduce rupțura între frați?* Păcat că actul din 8 Septembrie (no. 34), păstrat numai în traducere, n'are dată de loc. Aici apare și Roman, cea ce ne-ar face a ne îndoi de autenticitate sau de an. Nici boierii nu corespund cu totul.

D. Costăchescu ar vrea să fixeze la Septembrie 1442 jertfirea lui Ilie. Argumentul pe care-l aduce e că de la această dată înainte nu mai sînt împreună cei doi Domni. Dar nici de la Ștefan singur n'avem până tîrziu în 1443 niciun act sigur, ci numai un resumat din Wickenhauser, supus bănuielii, ca tot ce se află în colecțiile harnicului Bucovinean.

Chiar autentic, documentul din 21 Septembrie 1442 (no. 36) nu

¹ V., pentru acesta, fiul „popei“ Iuga, p. 42. — Gramăticul apare totuși și la no. 4, unde forma e cea îndătinată. — Un Oană Roșca gramătic la 1439 (no. 17). La 1440 un Hristofor (no. 21). Poate fi același cu Cristea, no. 26. Apoi Luca, no. 31.

inseamnă că Ilie nu guverna partea din țară de unde-și trăgea veniturile. A-l găsi pe Ștefan la 6 Mart 1443 în cetatea Neamțului (no. 37) are importanță: aceasta înseamnă că *el trecuse în teritoriul fratelui ca dușman*. Îl vedem răsplătind pe vechiul credincios, care-i redacta actele ca „Domn al Moldovlahiei“, pe grămaticul Mihu, calificat aici, în actul scris de Tador, tot „grămatic“, ucenicul lui, mai simplu, ca pisar. El e așa de prețuit încît la 1-iu Maiu (no. 38) nu se mai dă ordin Logofătului să însărcineze pe pisar a pune pece-tea, ci ordinul merge *direct* către acesta. La 14 Maiu o nouă și bogată danie se îndreaptă către Mihu și fratele, aprodul Dima (no. 40). Un alt frate, grămaticul Tador, de mai sus, îi e alipit în dania de la 30 Maiu următor (no. 43; v. pp. 147-8).

Nu numai locul arată războiul început, ci și alte elemente. Astfel se pomenesc între boieri *doi ai fratelui Petru, care intervine ca ajutător*: Sima Vornicul și Tador Ceășnicul. E și un Vistiernic al Doamnei, Porcu. În jurul rebelului o lume amestecată: un Vistier Costea Perecichiu, un Stolnic Petrișor, un comornic Vană, un Spătar Albu, un ploscar Cernat, chiar un grămatic Șendrică, un Bunghe Comis, un Logofăt Sima, un Cămilă, un Vascovici. Dintre boierii Domniei duble la el sînt Neagoe, Petre Hudici, Duma Limbădulce și fratele Mircea, Boguș Vereșceac, Fetea, Negrilă, Cîrstea Negrul, Stanciui, Ponici, Balcean, Ureche, Vană, Julici, Albu, Bogdan, Girbovul. În frunte e Cristea cel mare, pomenit la 1442 numai după Petru Hudici. Un lurghici apare ca *primul pircălab de Cetatea-Albă* (fiul lui Iurg e un Maramurășean): e un boier bătrîn, tatăl Logofătului Oancea. Dieniș e acum Spătar. Cele două acte pentru Pobrata ar arăta că Domnul avea baza prin acele părți, de și al doilea act (no. 38), de la 1-iu Maiu, e datat din Suceava.

Înlocuit, Ilie, pe care se vede că-l părăsiseră mai toți boierii, va fi trecut în Polonia pentru a-și reclama Scaunul ce ajutoare căpătate de acolo. Bătut și prins, el a putut fi orbit la data de Maiu 1443, pe care o arată cronică.

Un moment, lupta fraților reîncepe între Ștefan și Petru, care dă un document din Roman la 26 April 1444 (no. 54). D. Costăchescu îl pune în legătură cu scrisoarea lui Ștefan către Brașoveni, prin care vorbește de aceste frămîntări și de împăcarea cu care s'au terminat (p. 204, nota 3). Petru e din nou „iubit frate“ la 1445 (p. 212).

În acest an, Logofătul (no 55) e Mihu, fratele lui Duma și

fiul popei Iuga, căruia i se zice odată : protopop (p. 362). Donațiile către el urmează (n-le 50, 60, 66). Oancea logofătul de la aceeași dată (no. 61) nu e fostul pisar.

E curios că găsim pe Ștefan la 11 Mart 1446 într'un sat, la Davideni (no. 71). În lunie e la Vasluiu (no. 72). Nu se mai pomenește de Petru. Ar mirosi iarăși a prefacere. Dar îndată iată-l iarăși la Suceava (no. 73).

Niciun document intern de la Roman după uciderea unchiului său. În loc e celalt unchiu, Petru, încă de la 22 August 1447. Pe mai multe pagini (p. 290 și urm.) d. Costăchescu elucidează complet ceia ce a urmat după omorul din familia domnească. Numele de „frate” pentru unchiu și „părinte” pentru bunic fac parte din titulatura obișnuită : de aici greșeala cu „văr” în Ureche (v. p. 296). La osebirea, firească, a lui Petru acesta de Petru Aron, călugărul Aron, care și-a luat numele de Petru, nu e oare acesta acel domn al Cetății-Albe care e călugăr, pomenit în Arhivele venețiene. (Iorga, *Notes et extraits*, la această dată)?

La 23 Februar 1448 Petru gonise pe „fratele” care se refugie la Colomeia (no. 84). Boierii sint cu Petru, și la ei se adaugă Oană Pintece, Borciul, Ivașco Ciortan, Ginea și Ioan Bizdigă; un Vistier Danciu, un Costea Orășescu și Mihul sint cu dinsul (*ibid*). Și Ivan Porcu-l sprijină (no. 89, o donație pentru dinsul). La pagina 353 și un Nicoman, la p. 366 un Cozmiță.

Petru, care pomenește și pe mamă-sa Maria (pp. 353, 365), continuă a hotări din Suceava fără a mai indeplini rostul de Domn-jude itinerant. Doar il aflăm odată, la 5 Octombre 1448, între zidurile Pobratei (no. 94). Numărul actelor păstrate de la dinsul e neobișnuit de mare.

Alexandru, fratele lui Roman, incepe cu documentul dubios din 21 Februar 1449 (no. 37) și cu cel, neindoielnic, din 8 April următor (no. 98). Actul e scris de Vasco Grămaticul, după orinduiala Logofătului Mihul, care se pare a fi provocat schimbarea; *deocamdată boierii marturi lipsesc*, de și locul e Suceava. Al doilea act, acum din Roman, 26 Maiu 1449, scris de Vulpaș, are pe Petru Hudici, pe Duma Brăescul, pe Stanciul, pe Manuil, pe Mircea Limbădulce, pe Costea, pe Costea al lui Andronic, pe Balcean și pe Șandrică Tolocico, pe Vistierul Petcu, pe Oana Pintece (v. p. 381 și urm.) și pe *al doilea pircălab de Cetatea-Albă cunoscut* : Petru (no. 99), apoi (no. 100) și pe Tador Moica, Radu Pisc, Hotco

Crețescul, Lazea, Giurgea Comisul. Se făcuse deci în jurul aceluia care purta numele venerat al lui Alexandru-cel-Bun o adevărată concentrare de boieri, cari părăsiseră pe Petru. O întreagă poveste se leagă de alt pircălab, poate tot la Cetatea-Albă, Costea, care a dat împrumut hercariului Gheorghe 800 de zloti, cu cari acesta ieia în arendă de la Petru-Vodă hereghia și vama, dar pierde totul. El isprăvește cedind creditorului satul căpătat lângă Vasluiu de la „Ștefan Voevod” și casele „de la Corn în Suceava”¹.

Alexandru nu stă însă locului: cel ce fusese în Maiu la Roman e acum la 27 Iunie în Iași (no. 101). De aici trece la Vasluiu (p. 395). Fără boieri el pare a fi într-o expediție, unde-l duseseră boierii răsturnători ai lui Petru, căci n'avea decit zece ani. Se știe că la 12 Octombrie el a fost invins de Bogdan, unchiul său, la Tămășeni lângă Roman, pierzind pe Oancea Logofătul și pe Costea al lui Andronic.

Starea țerii a fost însă cumplit de tulburată, căci pentru un an, cind și lupta cu Polonia, avem numai șase documente (n-le 104-9), dintre care patru păstrate doar în resumate românești, totdeauna îndoielnice. Și la 31 Iulie 1451, cind e la Roman, Bogdan, pomenind și pe fiu, Ștefan, are pe lângă dînsul numai pe Oană Pintece și pe Bratul, iar încolo tot oameni noi: Oțel, fost pisar, un Vornic Dragomir, cu nume muntean, un Vistier Onică, un Postelnic cu numele quasi-țigănesc de Ciopeiu și, ca Logofăt, pe un Petru (no. 108). La 13 Septembrie, în Suceava, el nu dă niciun martur (no. 109). Tot așa numai cu fiul și cu Petru e în Octombrie (no. 110), cind, peste citeva zile, îl ucide Petru Aron, la Răusenii. *Germanus arunculus* din Dlugosz n'ar fi un Gherman, unchiul, vreun frate din flori al lui Alexandru-cel-Bun însuși?

La 24 Februar 1452 Alexandru-cel-Tinăr era la Vasluiu, venit atunci sau poate instalat de mult în Țara-de-jos (no. 111). În Septembrie abia el poate cita boieri, puțini: Duma Brăescul ca Vornic, pircălabul Costea, în care se răzîma, Lazăr și Lazea Piticul, Vistierul Duma, Radul Piscu și un Postelnic Petrică (no. 113). În Octombrie e la Suceava (no. 115), cu acciași și cu Stanciu, Petru, Balcean, Pintece, fost al lui Bogdan, Cozma Șendrescul, Teodor

¹ D. Costăchescu-și amintește și de Laurențiu, Polon ori Sas, care la 1433 făcea bani pentru Domnie (Hurumuzaki, XV, pp. 18-9). Vlad Zlătărescu de la p. 399 e însă în adevăr fiu de zlătar.

Vascan, Șendrică, Cozmiță, un Scurtul și — onoare deosebită pentru harnicii cărturari — toți pisarii: Toader Prodan, Cristea și Vulpaș, aduși ca marturi pe lângă Stețcu, redactorul actului. În Decembrie numărul boierilor e și mai mare, imposant, cu Manuil, cu Băicean, cu Bratul, tot de la Bogdan, cu Costea Orăș și Costea lui Dan, cu Moica, cu Șandru din Dorohoiu, cu Hodco al Crețului, cu Vlasin, cu Vistierul Duma și Spătarul Albu, cu Goian, cu Giurgiu și un nou Giurgiu, Găurice. V. și no. 117. Ei vor rămânea de acum așa. Se vor mai adăugi Șandru de la Hirlău, Petru al lui Iachim (și un frate după mamă al lui Ștefan-cel-Mare e Iachim), un Iurie al lui Mihăilaș, un Stolnic Ivan (no. 127). Se face o mare danie lui Mihail Logofătul (no. 128). Găsim și pe Vitolt cel cu biserica neobișnuită de la Lujani (descrisă de d. Gh. Balș), moșia sa (no. 131), luată de la Costea al lui Vrană, și Ripujinți.

Alexandru e încă la Suceava în Ianuar 1454, cind dă un document fără boieri (no. 133) dar apoi nu mai avem niciun act de la el, pe cind Petru reappare, dar în satul ieșean Băiceni, la 25 August din acel an (no. 134). Pintece a trecut la el, cu Duma, Orăș, Petru fostul Logofăt, Lazea Piticul, Hodco. Dar el își are și boierii lui: Duma, Micaciu, Toma lui Cinde, Ignat Popescul (așa scris), Micul Postelnic, Ion Buoreanu, Sin Stolnicul, Tedor al posadnicului, Petru Ezereanul și un Dragoș. În aceeași zi, trece la Cotnari (no. 135). Abia în Octombrie ajunge, fără boieri, la Suceava, unde un act i-l scrie Gheorghe Sirbul, care e și cîntăreț (no. 136). În Decembrie tot singur e la Neamț (no. 139): nu se dă nici scriitorul, care e probabil un călugăr.

În Februar 1455 Alexandru reappare: la el se știe pisarul, dar se uită a se însemna locul (no. 140): copilul face o danie Neamțului, alături cu maică-sa Marina (*sic*), care e Marinca. Pisarul Dobrul reiea tradiția de pe vremea lui Ștefan, fratele lui Ilie, și vorbește de „Voevodul și Domniile a toată țara Moldovlahiei” (p. 521). Documentul a fost declarat ca fals de toți: ne întrebăm însă de unde s'a luat Doamna, regenta ei, titlul „moldovlahic”, numele lui Dobru. E probabil că s'a copiat, poate cu greșeli, un act anterior, stricat. Apoi de fapt Alexandru e atunci în Moldova-de-sus, dînd, tot prin Dobrul, un document din Iași, la 8 Februar următor (no. 141). Boierii au revenit în parte la el: e cu Duma, Manoil, Stanciu, Pintece, Cozma, Tedor, Albu, Petrică și pircălabii

Petru și Danciu. Documentul din Bănila 6963 ar dovedi o fugă prin Bucovina (v. p. 528). Cu el sint cei de sus și Coste al lui Dan, Ivenco Brăescul, Șandru Logofătul, Buhtea Comisul. Pentru lupta de la Movile, în care e bătut, în Mart sau Maiu următor, ar trebui luat satul dorohoian. Moartea, în August (după Azarie) la Cetatea-Albă, s'ar explica mai curînd prin aceea că Petru Aron, învingător, îl închisese acolo. V. pp. 58-70.

Încă din Iunie, noul Petru e la Suceava, cu Dobrul, cu Petru Logofăt, dar fără boieri (no. 143). Mihail Logofătul era cu dînsul (no. 145). În Iulie avea lingă el pe Mitropolitul Teoctist, pe egumenul Eustate de la mormîntul lui Alexandru-Vodă, intitulat „arhimandritul nostru“, pe Bratu, căruia i se zice Marele, pe Manoil, Lazor, Stanciu, Hodco, Baiceanu, Șendrică, de la Șendricenii Dorohoiului, pîrcălabii Danciu, Duma, Șandru, Duca, Micaciu, Goian, Albu, Sin, acum la Hotin, Mihul Stolnic (p. 577), Stețco al lui Dămăcuș, curtean nou, Dragoș, Petru Comis și cite unul nou, ca Muntenii Dragoslav și Radu (no. 145). Și Pintece se adauge apoi, și Domnul fost călugăr reține pe cei doi clerici (no. 146). Ceva mai târziu Mitropolitul măcar e lingă dînsul (no. 147. V. și n-le 148, 149). Și în Decembrie rămîne aceeași tutelă: nu va fi fost Teoctist contra polonofilului Alexandru (v. n-le 150, 151-2). Aceleași amintiri călugărești par a-l fi îndemnat la donația de la 15 Februar 1456 pentru protopopul Ioil, care și-a făcut din fiul Gheorghe un grămatic (no. 153); e nelipsit Mitropolitul, ca și în Iunie (no. 155). În Iunie el rămîne, dar dintre boieri sint numai Petru Logofătul, pîrcălabul Stanciu, Mic Craiul, Petru Comisul, un Iurie Șerbescul, un Hrincu de la Mamornița, un Sulger — primul citat ca martur domnesc—Tudor, un Mihai Stolnicul, un tot așa de de nou Roman Tule. Iarăși legătura cu clericii, căci se pomenește popa Rusul și fiul Bogdan. Și, cu toate că nu e vorba de o donație suceveană, se chiamă, în lipsă de boieri, fruntașii Sucevei: Serchiz voitul armenesc, cu Ivașco Armeanul, cu Ivașcu Fultuc și fratele, cu fiii lui Oprișea (no. 156). Se simte omul la ananghie. Atunci vine apelul la Turci. Agonia dură până în April, cînd se căuta o înțelegere cu comandantii poloni de la graniță (no. 234). *Venirea lui Ștefan-cel-Mare a fost deci precedată de o desfacere a boierilor de Petru.*

În apendice, no. 161, actul de la Ștefan, și anume din Suceava, cu boierii, între cari un cliucinic, chelar, un nume propriu.

O a doua serie cuprinde documente externe, mai ales slavone, la care s'au putut aduce îndreptări, pentru cele latine trebuind o altă pregătire, mai ales în ce privește punctuația. Traducerile acestea sînt, din nenorocire, greșite, începînd cu „ad perpetue rei memoriam“ („spre veșnica amintire“) ca : „spre amintirea lucrului veșnic“. Se începe cu omagiul din 1387 al lui Petru-Vodă. Bună identificarea numelor în actul de la 6 Maiu 1387 : „Dzula“-Julea (tatăl lui Julici), dar „Burla“ nu e „Birlă“, ci Birlea (de unde Birlici). „Argintul frîncesc“ de la no. 164 sînt bani de Caffa. **мѣсо[нѣст]**, cu „lăsatul de sec“ nu pare posibil. În actul de la 1393 al lui Roman traducerea titlului e greșită ; trebuia : „Voevod moldovenesc și moștenitor a toată Țara-Românească (**Болошьскои**) de la munți până la țărmul Mării“. Domnii sînt „Domni românești ai Moldovei“. De altfel în comentarii autorul a dat sensul cel bun (p. 609). Înadîns se numește numai „Voevod basarabean“ al Munteniei (p. 614). La no. 166 e Șiandru, nu Șeandrea. Mihail de la no. 167 e fratele Doamnei (**воєводинь**), nu „al Domnului“. „Vitejii“ Grozea, Costea, Dragoș, Ivaniș (= Ioanes) sînt cavaleri maramurășeni (vitez ung. = eques). **Гидек** nu Ghidea, ci Gidea. Datarea lui D. Onciul ca de la Mart, deci 1396, e răspînsă cu dreptate, odată ce se spune că anul e „de la Nașterea Domnului“ (v. p. 615). Nu s'a ținut samă, de și-l publicase Prochaska, de salv-conducutul din 3 Februar 1397 al lui Ștefan-Vodă pentru Spitko de Melsztyn, Palatinul de Podolia, no. 168. Aici Mihail apare numai în calitate de „căpitan moldovenesc“. Un Ștefan e pircălab de Hotin, Stanislav Rotimpan, Ivan Stroici și Ianuș (=Ivaniș) Vornicul dau mărturia. „Ducele Chodor“ (Thodor) e din Polonia (lipsește în tablă). No. 169 e din Brzesk (acesta e „Berest“). Nu e „Ivașco fiul lui Petru, Domnul Moldovei“, ci „Ivașco, fiul lui Petru, moștenitor românesc“. „Svitrigail“ trebuia presintat cu adevăratul nume Swidrigailo. V. și no. 170, unde Ivașco apare ca în suita lui Vitold, așteptîndu-și, totuși, la 1400, moștenirea. La no. 172 e Costea „Romînul“. Identificarea cu cavalerul Costea (p. 624) e admisibilă. Trebuia căutată localitatea „Ștecar“, de unde e dat actul. La no. 625 : „boieri romîni, din țara Moldovei“. Fiul lui Birlea poartă numele vechiu maramurășean de Baliță ; Sinco e de pus în legătură cu Sin (Simion) ; „Goraet“ e Horaet ; pisarul Iațco e pus în rînd cu boierii mari. La p. 629 e un Iurie Spinea (Spenea). Și numele Liovenilor de la p. 636 se cereau identificate. Aceleași

observații ca mai sus pentru traducerea din latinește de la p. 642 (*ingenium* nu e aici „talent“. „Vasiliis“ e *vexillis*, steaguri, nu vase „curibus“ firește cară, nu „suliți“. Tot așa la p. 645 *dilecti* e „iubiți“, nu „plăcuți“. „Tribus viis“ „trei drumuri“. La no. 180 „Egydhahalma“ nu *pare* a fi Agiudul, ci e acesta însuși. Nu s'a încercat nicio identificare a marturilor poloni la pp. 658-9, de unde arhiepiscopul de Gnezno apare ca „de Gnezdensia“. La documentul latin no. 209: „magnificus“ nu e „mare“. „Xpstianica“ (*christianica*) nu e tradus. No. 211 e mutat, nu fără temei (v. p. 204) din 1445 în 1444. La p. 726 e „Țar tătăresc“ nu al „Tătăriei“. Interesantă dania lui Ștefan pentru Borzești, un Tetravanghel, la 1435, p. 755 (el pomenește pe mamă, Oltea, fără a-i spune: Doamnă). O corectură la pp. 762-3 arată că *Alexândrel* *voia să ieie pe o nepoată* a lui Ioan Hunyadi. La no. 232 „katholica fides“ înseamnă tocmai *ortodoxia*. La p. 801 „Mahomed-beg“ e Sultanul Mohammed al II-lea. Am arătat undeva că Sarhanbeglie, un conac al emirilor de Saruhan, e în Tracia. Titlul de „Morovlahia“ (Mavrovlahia, țara Morlacilor) dat lui Petru-Vodă arată că scriitorul e vre-un Bosniac sau Herțegovinean. Și *ХУАНДАЪ* pentru mie e natural la un Balcanic frecat cu grecește.

Ca persoane interesante, un sat al Zlătarului la 1438 (no. 6). Tivadar de la Berheciu, de la no. 8, e un Maramurășean cu nume unguresc. Un Sas Dan (p. 93) amintește, în legătură cu același Maramurăș, pe Voevodul Sas. Mențiunea lui Ștefan Zugravul se mai întîmînă la 1443 (p. 144, no. 43). Genealogia lui Dragoș Vi-teazul, p. 151 și urm.: tot d. Costăchescu a arătat că poate fi urmărită până la Năculești, a căror ultimă odraslă a fost mama lui Iordachi Drăghici. Roman Girbovăț pribeagul la Munteni e de sigur Roman pribeagul din 1507 (v. p. 199, no. 19). Satul Milești din Covurluiu, al lui Milea Uliul, s'ar putea să fie acela de unde a plecat Nicolae Milescu (v. pp. 329-30).

Foarte curioasă familia de la no. 113 (1452): Konatas, tatăl, „din Neamț“, fiica Tizoanea (= Tizoiaia) și fiul Leurinț. Gonatas e grecește (v. Antigon Gonatas, Macedoneanul). Ițcanii, cu mănăstirea de maici, și starița Fevronia, no. 124. Se citează un act din 1514, care vedește numele fetei Mariei (Șendrea), sora lui Ștefan-cel-Mare: Neacșa (p. 480). În lucrarea d-lui Costăchescu, *Observări istorice cu privire la neamul lui Ștefan-cel-Mare*, care nu ni-a parvenit, se mai citează și frații Neacșei: Ivancu, Marina și Drajna, soția Spătarului

Cilnău, se dau și alte știri despre Dumșea Postelnicul, soțul Sorii, altă soră a lui Ștefan (v. p. 480, nota 10). Un Pivnicer, no. 159.

Ca limbă românească: Fintireale (p. 53; și no. 74). Cf. no. 139. Tot așa Măzărăești pentru Măzănăești (no. 20). Și „Barbă Geamiră” la no. 71. Neburești (Nebunești). Golimboanie, cu *n* păstrat (Golimboaiie) la p. 342, alături de Marcone (Marcoaia).

Ca nume: Bizii (p. 80, no. 26). Apoi vechiul jude Laur (p. 119, no. 37). Numele de Ciunac pentru un Țigan (p. 129) arată păstrarea vechilor tradiții tătărești la acest neam. Curios Frăham din Roman, p. 342. Tot acolo Țiganul Sinat (*ibid.*). Bătos e încă un nume tătăresc (*ibid.*). Zavid e Zevedeu (p. 353).

Ca locuri, interesantă relația de vecinătate dintre Șcheia și Sirbii, p. 333. Ba avem și „Valea Slovească” (p. 334). Ștefan-cel-Mare vorbește de vechiul „sat bulgăresc” (p. 334). Tălăbasca (p. 340) e în legătură cu Tălăbă. La 1448 se pomenește de Tîrgul Frumos (no. 94). O notă despre Tîghinea, de la 1403 înainte, la actul din Februar 1452, care o privește (no. 111). Curioasă vechea formă: *Teghenechiciu*. BCU Cluj / Central University Library Cluj

Pomenirea lui Husul Slănicul și Giurgiu Husea cu satul Hușanii lângă dispărutul tîrg Sărata lămurește deplin asupra originii evident nehusită, a Hușilor (p. 457-8). De altfel odată nu se zicea Hușii, ci tîrgul *Hușului*, Husului.

La 1453 apare și tîrgul de la Piatra-lui-Crăciun (no. 128) și, încă forma *КОРОЧЕНЕВА* trimete la un Karacsöny unguresc. (Scrie Tador al lui Prodan.)

Ca informație istorică nouă, *cei patru telegari dați de Aron-Vodă Hanului* (p. 50, nota 3). Un alt document, din 1589, pomenește „peirea” cunoscutului Nădăbaico (p. 135, nota 3). D. Costăchescu dă o adevărată disertație asupra hotarului de la Milcov, p. 162 și urm. Dar Crăciuna nu e cetatea lui Crăciun (v. p. 174, nota 6). Un Broștog staroste de Putna la 1584, p. 176.

La p. 339 nota menționează un document din 15 Maiu 1546, în care se spune că Bogdan Orbul a luat de la „portarul lui Arbure de la Suceava” (un sub-portar efectiv) o jumătate de sat pentru că „a stricat o pușcă (tun) de mare preț”. A se adăugi la istoria artileriei noastre. Foarte importantă dania lui Alexandrel pentru Sașii din Baia (1453) (no. 121) (se semnalează localitățile vecine Sasca și pirăul Neamțului).

Ca lucruri, darul unei posade (p. 31). Posadnici, pp. 233-4. Mențiunea lui Tatul Săbierul (lectura Vleac pentru tovarășul lui nu-mi pare sigură). Un blidar la no. 47. Păturnicheariul de la no. 57 pare a fi fost ingrijitorul de vinătoare al Domnului. Un Mihail Croitor, care numește un sat (p. 342). Un *heregar*, Gheorghe, la 1449, în legătură cu baterea monedei, p. 385. Rostul protopopului, îndată după Mitropolit, cu drepturi asupra preoților, e învederat în n-l 201. O hotărnicie „cît poate arunca un om cu un topor“ (1619), p. 405.

Din punct de vedere diplomatic e interesantă păstrarea, cusută de actul domnesc de întărire, a daniei făcută de boierul însuși (p. 369). Acesta, un Cristea, își botezase un fiu Iliășcu după numele Domnului acuma înlăturat. Iliăș se chiamă de altfel și redactorul hrisovului. Numele, biblic, era probabil luat din Ungaria. Poate că primul lăcaș al mănăstirii Sintiu să vie tot din acest timp. Cf. și satul Ilișeștii.

Tot așa n-l 100, în care se vede că, *atunci cînd era vorba și de proprietatea unei case de oraș, se chemau și represintanții municipalității*; în acest cas, la 5 Iunie 1449, cînd se dă casa din Suceava a lui Gheorghe Heregarul, „localnicii oameni buni ce au fost la aceasta, anume *Vasilcea vameșul, Nichil voitul, Serchiz vornicul armenesc, Toma și alți oameni buni.*“ Nichil e un Nickel, descendent de vechi tirgoveți nemți.

Ca îndreptări, la p. 24: Firev din traducere e Firul. Numele pirăului Orbic n'are a face cu o rădăcina „orb“ (p. 31, no. 10). Posada nu e nici „dare“, nici „suburbie“, ci o circiumă la drumul mare (de aici posădarul, posadnicul). P. 35: Goraiță e de fapt (v. p. 38) Horaiță; v. mănăstirea cu acest nume din Neamț. Bursumeni e de pus în relație cu Musulmani, Busurmani (*ibid.*). N'are a face cu Birsanii (v. p. 38). Visoca nu e decît „prisaca de sus“ (p. 39). La p. 39, *пурн...* e Purice. Satul Jigoreni n'are a face cu „a jigări“. Sint oameni din Jiguri, Juguri (p. 45). Valea Albă de la p. 62 e Pirăul Alb; cele două nume sint însă omonime. Cereteni (p. 75) e satul celor veniți de la Ceret, de unde sint cerii. Bicanii, p. 84, sint oameni de pe Bic. Caloian de la no. 28 e vestitul negustor grec de la Cetatea-Albă (v. actele adause la a mea *Chilia și Cetatea Albă*). Raspop e un „răspop“, fost călugăr (no. 32).

În expunerea luptelor dintre Ilie și Ștefan d. Costăchescu nu cunoaște încercările mele de explicație din *Buletinul Comisiei Istorice*

pe 1931 și comunicația mea de la Academia Română, XII (*La Cronologia vechilor Domni moldoveni*).

УТ НАШЕН КИСИНИ de la no. 68 nu poate nici într'un chip fi prefăcut în УТ НАШЕН КНАЖНИ. E, în opunere cu Chilia, poate Chișinău.

La p. 306 Marena, nu Marina. „Marena“ e Marina.

La p. 937 satul Blăjari nu poate veni de la Blaj. Sufixul *ari* arată o ocupație (fierari, blidari, etc.).

La p. 391, nota 1: Stanciu Aurariul din 1484 nu e un „monetariu“, ci un culegător de aur.

Tabla e foarte bogată, dar trebuiau identificări. Și numele se pun *la familie*. Se dă și lista cuvintelor românești strecurate în textul slavon.

N. Iorga.

C R O N I C Ă

Păr. Cicerone Iordăchescu dă traducerea din grecește a cărții lui Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Ierarhia cerească, Ierarhia bisericască* (Chișinău 1932). Se știe că lucrarea, atribuită lui Dionisie „episcop de Atena“, e o prelucrare elenistă-evreiască, în care o ordine triplă a cerurilor e oglindită în alta a tainelor și a rangurilor bisericești; influența acestei compilații-sintese, din secolul al VI-lea, inspirată de Proclu și închinată creștinismului, a fost foarte mare și în Apus.

În Ioan Tîlîncea, *Cîntece de stea culese din Oltenia*, Călărași 1924, este (pp. 7-8) un fragment dintr'o tînguire asupra mazilirii lui Constantin-Vodă Brincoveanu.

Partea primă e de sigur un adaus ulterior de cărturar:

Constantin-Vod' a domnit
 Anii douăzeci și șase:
 Bîne se 'nrădăcinase.

Apoi se ieă, de la un loc înainte, scena venirii Domnului la Divan după apariția ceașului maziliei:

El, de iute ce-a venit,
 (lipsește un vers)
 La scar' a descălecat,

Sus în Divan s'a urcat,
 Firmanul în min'a luat.
 Cînd el firmanul cetia,
 Lacrimile-l podidia,
 Iar Doamna, cînd auzia,
 În Spătărie intra,

— Spătăria joacă rol numai în secolul al XVII-lea —

Minile pe cap puneă
 Și, cit apuca, rupea.

Urmează plîngerea ei :

Și-acum, vară, primăvară,
 Mult fusêși dulce și-amară,
 Căci ne-au scos Turcii din țară,
 Din țară și din Domnie
 Și ne duce 'n grea urgie.

Ce urmează, e reflecția celui care, mai tîrziu, presintă scena :

Dumnezeu să ne păzească
 De urgia 'mpărătească
 Și de sabia turcească,
 Iar de-acum până 'n vecie
 Mila Domnului să fie !

*

În *L'Europa Orientale*, XII, 5-8, d. Claudiu Isopescu vorbește de călătoriile în Italia ale lui Dinicu Golescu. „Romani“ nu e un călător român, ci o *supercherie* pentru un scriitor german „filosofic“ (v. pp. 251-2). Am îndoieli asupra vîsîtei lui Dinicu Golescu la Paris (v. p. 255).

*

În *Revista de pedagogie* a d-lui C. Narly un foarte bun studiu (și în ce privește biografia), de același, asupra lui Vasile Conta.

*

În revista *Nădejdea*, a refugiaților ruși în România, I, 1, d-na Eufrosina Dvoicenco vorbește de legăturile lui Pușchin cu Rominii. Semnalează la C. Negruzzi imitația după marele romantic rus în poema „Gelosia“, în piesa „Două dueluri“ și în schița „Faunul“, arătînd și originalele. Mai mult despre raporturile dintre

Puşchin şi C. Stamatî. Puşchin a luat subiecte româneşti în primele-i încercări în prosă: *Duca şi Dafina şi Dabija*. Liprandi, la care se referă autoarea, e acel ofiţer rus care a comunicat lui Ioan-Vodă Sturdza în 1828 punerea supţ pază, ca „onoare“, de armata de ocupaţie rusească şi care a primit cunoscutul, frumosul răspuns.

D-na Mihailov dă foarte bune traduceri din Puşchin.

În *Arhivele Olteniei*, XI, Maiu-August, d. Filitti (care adaugă şi rectificări, bine venite, la alte publicaţii) continuă studiul său amănunţit despre „Banatul Olteniei şi Craioveştii“. Se afirmă descendenţa lui Danciul, tatăl lui Matei Basarab (numele e domnesc ca şi al fratelui, Radul), din Datco Armaşul şi Calea din Brincoveni, prea modestă descendenţă. Un alt frate se chema Barbu, după Craioveşti (o fată: Calea, tot nume arhaice) (p. 139). Datco şi Calea sînt însă zugrăviţi la Arnota (*ibid.*). Studiul este de o mare importanţă, dar atît de stufos încît se va putea întrebuinţa cu greu, aşa că va fi rost de a se rectifica dese ori şi cine va scrie pe urmă asupra subiectului. O notă a d-lui Ilie Chiriţă despre Papa, tatăl lui Constantin Brincoveanu. Se dă un studiu al lui August Pessiacov despre Sf. Dumitru din Craiova (şi o interesantă reproducere a bisericii condamnate, în care se distinge bine vechea formă din secolul al XVI-lea). Păr. Teodor Bălăşel presintă pomelnicul Dobruşei de Dionisie Ecclesiarhul. Inscricţiuni şi însemnări de la Ocele Mari de d. Ioan Donat. Biserica domnească se vede a fi de la Alexandru Mircea (p. 223). Alte trei biserici din secolul al XVIII-lea. D. Al. Bărcăcilă publică ultimele descoperiri de la Drubeta. D. Donat are şi unele notiţe din secolul al XIX-lea.

În *Arhivele Basarabiei*, IV, 2, note de pe timpul stăpînirii ruseşti din 1806-12 asupra Folticenilor şi Tecuciului de d. T. G. Bulat. E vorba de întemeierea celui d'întăiu oraş. „Crestini şi jidovi“ participă la cearta pentru proprietatea terenului între cei cari luaseră locul Şoldăneştilor, de la Ioniţă Başotă, şi Constantin Balş. Se vede că vatra Tecuciului aparţinea mănăstirii proorocului Samuil din Focşani. D. Const. N. Tomescu continuă, după acte din aceleaşi dosare, cu conflictele din mănăstirile greceşti ale Moldovei

la 1810-11. Se vede și un schit Coșula în Neamț (pp. 93-4). Schiturile tutovene Fătăciune și Grăjdeni (p. 94). Mănăstirea Fistici din Vasluiu e a lui Mihai Racoviță (p. 96). Pictorul muntean ierodiaconul Varnava lucrînd în Moldova la 1811 (p. 95). Bulgarii din Focșani își cer un duhovnic (p. 96). Dascălul Grigore Popovici la Botoșani (p. 96). Un ierodiacon de unsprezece ani (*ibid.*). Cărți de la Neamț imprumutate unor boieri din Bucovina (p. 97). Numirea arhiepiscopului Grigorie pentru Armenii din Principate (pp. 99-102). Regulamentul din 1809 pentru Neamț (pp. 102-6). D. T. G. Bulat a găsit, tot în acel fond scrisori, memoriile ale lui Beauport de Saint-Aulaire către senatorul Cușnicov (p. 118 și urm.): se vede că primul pregătia o lucrare asupra Principatelor. Vedem că guvernul de ocupație îi dăduse Afumații lui Constantin Stolnicul, dar se opusese Divanul. Țerile noastre-i par „ni sauvages, ni barbares, ni civilisés“, ci „un pêle-mêle bizarre“. D. Porucic adaugă elemente nouă la vocabulariul său basarabean.

*
BCU Cluj / Central University Library Cluj

Multe sugestii și pentru istoric în considerațiile d-lui Matteo Bartoli cu privire la substratul lingvistic în articolul *Dialecti e lingue ai confini d'Italia* (în „Bollettino del Comitato Torinese della società nazionale Dante Alighieri“, Ianuar-Februar 1932, și în revista „Ce fastu“ din Udine, VIII, pp. 49-55).

*

În *Viața Basarabiei*, I, 7, d. V. Harea prezintă notele lui Tolstoi asupra petrecerii lui la noi pe vremea războiului Crimei. El înlătură părerea „stupidă și nedreaptă“ pe care toată armata o avea despre Romîni și găsește că „soarta acestui popor e plină de farmec și tristeță“. În notele d-lui Ștefănuță despre cuvintele întrebuintate într'un sat basarabean, versul

Beți, fetelor și hulîți,

n'are sens, ci trebuie *horîți*. Nu se pot întrebuinta la asemenea anchete decît oameni deprinși cu studiile filologice. Nici „litvă“ nu e „dușman“. Despre cartea lui Zucker, a cărui traducere se anunță (p. 59), am vorbit pe larg în scrierea mea despre Basarabia („Neamul românesc în Basarabia“).

*

Note despre episcopia Hotinului în revista *Biserica ortodoxă română* pe 1932.

*

În *Observatorul* de la Beiuș d. I. M. Rașcu presintă o ciudată piesă în versuri a unui Frances de la 1846 despre Grigore-Vodă Ghica.

*

În Ludwig Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy*, Budapesta 1932, p. 291, beglerbegul de Buda, Hasan-Pașa, scrie, în primăvara anului 1631, că Domniii români aveau de la Sultanul ordin să ajute Ardealul. La no. 32, Husein, urmașul lui Hasan pe la 1637, scrie, întorcindu-se din Lipova, pentru a se plînge de un atac al oamenilor Palatinului. Un oarecare Ibrahim se adresează pe același timp lui Hagi-Hasan, beglerbeg de Kanizsa, cu privire la „Iflak-Raajas“ (raialele muntene), fără a se da detalii (p. 387). La n-le 10-11 din Apendice (pp. 427-8) se dau ordine pentru „Meni, stăpinul unui timar de 3.000 de aspri în sangeacul Silistra, nahia Hirșova, în satul Haidar și în alte sate“ (și p. 429, no. 16; v. și no. 26, pp. 431-2).

*

D-na Agnes Geijer publică un mare număr de țesături bisericești suedeze (*Medeltida textilier*, Stockholm 1932), în care, pentru partea mai veche, sînt multe de inspirație bizantină sau populară.

*

D. Liviu Marian dă un larg studiu despre B. P. Hasdeu, în *Viața Basarabiei*, I, 8.

*

În Corespondența diplomatică franceză, seria a doua, III, pp. 67-8, ambasadorul Franciei la Londra povesteste, în Ianuar 1903, că regina Angliei, la o masă, criticînd pe Wilhelm al II-lea, a spus că vrea să facă pe Carol-cel-Mare și că i-a arătat, „mult înainte de a fi împărat, că-și luase ca model pe Frederic-cel-Mare și că visa să-i semene“.

În vizita sa la Vatican (Matu) Împăratul a fost precedat de chiurasierii armași, și pelerini germani strigau: „Vivat Carol-cel-Mare al II-lea“ (p. 296). Wilhelm al II-lea salutase trecînd înaintea cimitirului german imaginea „predecesorului“ (no. 221).

În Mart, un deputat german, Hasse, interpela cu privire la tratarea Germanilor în Ungaria, „cucerire făcută de germanism asupra Islamului și, dacă se caută a uita aceasta la Pesta, e pentru că regatul nu mai e guvernat de aristocrația sa tradițională, ci de o adunătură de Evrei și de renegați de origine semită“ (p. 199). Răspunzind, cancelariul Bülow amintea cuvintele lui Bismarck de la 1883 că „Maghiarii și Germanii sint meniți unii altora“, declarație care se potrivea perfect cu alta din 1874. Un alt raport frances analizează broșura profesorului Oscar Han-gay de la Cluj despre pericolul german în Ardeal (pp. 206-7).

În *La Rassegna italo-romena*, XII, 7, perfectul cunoscător al limbii românești care e d. Gino Lupi răspinge opinia d-lui Ter-ruzzî, în *La Grande Romania*, că limba românească a devenit latină prin opera neologîștilor.

În *Documente răzășești*, I, 3, un document din 1688 vorbește de falsificarea acestor acte prin călugări experți (verificare înaintea lui Miron Costin însuși).

În fasciculusul 3 din tomul II al „Istoriei Romanilor“ de Jérôme Carcopino (în „Histoire générale“ a d-lui Glotz) cu deosebire în-teresanță e presintarea sintetică a reformelor lui Sulla, cu subli-niarea rolului de unificare lingvistică împotriva limbii etrusce și a celor italice, colonizarea de legionari în acele Ținuturi în care persevera limba raselor învinse, cucerite, și, după ultima răscoală, pentru „Italia“ sau „Viteia“, a Marșilor și Samniților, definitiv zdrobite.

Ilustrațiile din volumul III al „Istoriei Universale“ în spanio-leşte a profesorului Pijoan (Barcelona), care începe cu o presintare populară a budismului, sint admirabile. Religia lui Sachiarnuni apare și în basoreliefuri indiene din Museul din Lahora, de caracter clasic, grec, evident și în cutare tablou iapones, reprodus în co-lori, în care se vede sfortarea de a reda figuri străine. Și clădirile, ca acel *sangharama* de la pagina 25, au același caracter. Și grotele au dat un material foarte bogat și interesant. Aceleași admirabile ilustrații și în capitolul privitor la Evrei. Sint și câteva antichități splendid reproduse, ca acel chip de femeie din catacombele Do-

mitillei la Roma sau mosaicul de la St. Ambrosiu din Milan re-presetind pe Sfint. În capitolul următor se dă o pagină din Codicele Argenteu de la Uppsala. Capitolul despre barbari e deosebit de bun. E sigur portretul lui Aejju la pagina 146? Niciodată nu s'a redat mai bine decit aici mosaicul lui Iustinian și al Teodorei la Ravena. Cu totul nouă și de o rară bogăție e ilustrația pentru Islam (la p. 244, ilustrația în colorii a unui manuscris persan, în legătură cu viața lui Mohammed). La p. 265 monede ale lui Carol-cel-Mare (sau ale altui Carol? Sint ele autentice?). Și o pagină din Biblia lui Carol Pleșuvul, la pagina 272. P. 276 o monedă cu Basilissa e atribuită Irinei. Și o pagină în colorii din cartea de rugăciuni a ducelui de Berri la pagina 376. Un chip al lui Dante din capela palatului podestatului la Florența (p. 407).

Pe figurile date ca rusești la p. 418 se cetește: 'Ο δούλος τοῦ Χριστοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Ἀκροπολίτης și Μαρία Κομνηνὴ Τουρνίκινα ἢ Ἀκροπολίτισσα. Samănă foarte bine cu portretul lui Alexandru-cel-Bun și al Doamnei Marina. Acestea de la Moscova se află în Museul Lavrei Troițcaia.

*

În ce privește cuvintul *derbedei*, a cărui etimologie nu s'a găsit, un act tutovean încă inedit zice: „numai acei ce să numesc *derbeii* împotrivașc birul stăpînirii“...

Dar contra Sultanului Mahmud s'au ridicat *derebeii*, „beii de vale“ din Asia Mică. S'a putut face deci confuzia între *derebeii* și *revoltați*.

*

În *Țara Bîrsei*, IV, d. Virgil Vătășianu vorbește despre opera pictorului brașovean Mișu Popp (tatăl său era zugrav de biserici; învață la Viena în același timp cu C. Leca). Se publică o cerere din 1760 a sătenilor din Ghimbav, cari cer a-și putea isprăvi biserica, și citeva alte acte mai nouă.

*

În *Mihălaș-Vodă Movilă și Moldova în anul 1607* (din „Cercetări Istorice“, VIII, 1), d. Vasile Lungu presintă, pe basa tuturor izvoarelor, cele citeva săptămîni de Domnie ale nenorocitului fiu al lui Vodă Simion. Asupra unor date controversate voiu vorbi aiurea; deocamdată trebuie să se șie samă că eu dau datele după calendarul nou (decî cu un adaus de zece zile).

*

A apărut al doilea Buletin de bibliografie internațională al Comitetului Internațional de Științe Istorice (*International bibliography of historical sciences*, 1932). El cuprinde anul 1927.

*

Multe puncte de vedere juste în ce privește Rusia tatară și materialistă în broșura d-lui de Guichen, *La situation intérieure de la Russie du XVIII-e au X-e siècle* (Saint-Amand 1932). Se întrebuițează și inedite (pentru administrația rusească în secolul al XVIII-lea; judecata, din 1771, a lui Sabatier de Cabre că 20-30.000 de Ruși pot merge și până la Constantinopol, dar că 40-50.000 de trupe europene ar putea ajunge și la Moscova; despre cluburi, întemeiate supt Ecaterina, oprite de Pavel, supravegiate de Alexandru, și despre francmasoni, despre desvoltarea ulterioară a societăților secrete; se citează un articol din *Journal des Débats* despre abuserile militare rusești la 1828-9 și la 1853; la 1865, atașatul militar prusian scrie că Rușii nu voiau ca Austria să păstreze Principatele.

•

În *Codrul Cosminului*, VII, pe lângă articole analizate în extrase, d. Leca Morariu dă texte istriene. La documente și notițe se publică un apel al episcopului Daniil Vlahovici pentru a se înscrie voluntari contra lui Napoleon (1813). Într'un izvor german d. C. Brătescu culege știri despre Moldovenii din Caucas. O comemorare a lui Gheorghe Hurmuzaki. Despre gramatica lui „Petru smeritul, fiul lui Petru, Cercel“ (eu pun virgula), am vorbit în *Arhiva* din Iași, cînd eram student și am mai atins acest manuscris, pe care-l cred al lui Cercel, și nu al unui fiu al acestuia, călugăr, la capătul broșurii mele *Grecs et Roumains*. Recomandasem cercetarea manuscrisului fostului meu elev, d. Valeriu Papahagi. La notele prețioase pe care d. Grecu le culege din catalogul lui Beneșevici (Petersburg 1911), p. 536: „Silimna“ e Slivna; p. 537: φράροι sînt *frari*, „frații“, Franciscanii; p. 538, δίκαιος e dichul. Cronica Domniei lui Ștefan Cantacuzino, Nicolae și Ioan Mavrocordat (no. 1731) trebuie neapărat copiată, ca și cea semnalată de d. Mystakides, în *Ἐπετηρίς* pe 1929. În același manuscris se semnalează lucrări de ale școlărilor lui Gheorghe Trapezuntliu. Pentru Alexandru din Tirnova a se vedea *Istoria învățămîntului*

a mea. P. 540 versuri ale Patriarhului de Constantinopol mazil Atanasie către Vasile Lupu. P. 540 despre dialogurile de la Göttingen am vorbit în *Mem. Ac. Rom.*, XXI. Pp. 544-5 scrisoarea Patriarhului către Henric al III-lea de Franța pentru Cerceț am publicat-o în Hurmuzaki, XI. D. Grecu tipărește rînduri bine informate și călduroase despre Heisenberg.

În *Boabe de grîu*, III, 6, prețioase știri, de dr. V. Bologa, despre trecutul medicinei în România, cu ilustrații absolut inedite. În același număr d. Marcel Romanescu dă un articol despre „monumente românești la Stambul“, cu foarte frumoase reproduceri (și parte din zidurile de la Vlah-Seraiu; se dă și un privilegiu al lui Vodă Hangerli). Se semnalează în Biblioteca Metohului Sf. Mormint o serie de manuscrise privitoare la șerile noastre, care vor trebui cercetate (și Jurnalul, 1682-1713, al lui Nicolae Mavrocordat, o „istorie a lui Șerban-Vodă“, un lexicon slavo-romin). Se reproduce și inscripția vechii biserici Visarion.

În frumoasa carte a lui Eugène-Melchior de Vogüé, *Syrie, Palestine, Mont-Athos, Voyage aux pays du passé* (Paris 1913), la pagina 301, cetesc, în legătură cu mănăstirea athonită a Xeropotamului: „A Xeropotame, une *pateritza*, en ambre et émaux, est due à la munificence d'un Voïvode valaque de la fin du seizième siècle“. Nu cunoaștem danii românești din acest timp, cînd se face Xeropotamul (Secul) românesc. Tot acolo, la pagina 305: „Les Valaques ont la spécialité de couvrir leurs murs de figures mortes aux tons crus, irréprochables d'ailleurs quant aux attitudes prescrites“. Același vede un schivnic care luase parte la luptele Eteriei la noi, trecuse în Austria, apoi în Italia, unde se face doctor în medicină, dar, amesteciindu-se în mișcările revoluționare de la 1848, trebuie să se întoarcă în Turcia, pentru a isprăvi la Athos ca medic călugăr (pp. 312-3).

Profesorul Charles Hodges presintă într'o formă populară bazele politicii generale de azi, *The Background of international Relations* (New-York 1931). E o istorie a raporturilor internaționale, presintată, cum spune autorul, „panoramic“. Autorul a căpătat o

pregătire la fața locului printr'o misiune oficială în China și una în Orientul european. Interdependența, crescîndă, în ciuda războiului, dintre țeri și popoare e urmărită pas cu pas și exemplificată în figuri reprezentative și schematici. Lipsa de viață internațională pe vremea monarhiilor orientale e bine prezentată (pp. 41-42), dar această viață nu putea să existe principial pentru că fiecare Stat, cu caracter religios universal, nega dreptul de a ființa al oricărui altuia. Nu știu dacă internaționalismul grecesc e mai mult decît helenismul peste cetăți (v. p. 42). Rolul Romei nu se poate înțelege decît dîndu-și samă cîeva că ideia orientală a monarhiei universale a aservit-o și absorbit-o (v. *ibid.*). Se urmează cu teoria Statului și a dreptului de războiu pe care-l are. Un alt capitol prezintă „conflictul civilizațiilor”. Mijloacele de contact între ele (întreprinderi, predicăție religioasă, călătorii, comerț), sînt prezentate (nu știu zău — v. p. 71-72 — dacă numai prin acceptarea influențelor străine Japonia a cîștigat atîta superioritate asupra Chinei imobile). Urmează rolul așezării geografice, al „barierelor și drumurilor mari în viața lumii”. Se discută, la oameni, de cari e vorba pe urmă, sensul adevărat al rasei, al limbii (regele babilonian ordonînd „tuturor popoarelor, națiilor și limbilor”, p. 138). Un capitol arată cum s'a mutat centrul de greutate al lumii spre „mai rece”. În el intră și proporția omului față de mașini, urmînd și pagini despre transport.

O întrebare carte, după aceste „fundamente”, tratează „structura” (familia de nații, legea ei). Se prezintă proiectele de uniune între țeri (pe scurt; mai lipsesc). Restul e, pe larg, istoria contemporană a acestor apropieri, ca să se treacă la „Imperiile de *business*”: aici intră analiza „naționalismului modern” ca și a imperialismului. „Opinie publică” nu i se putea face un loc destul de mare. (Aici și „nervii politice mondiale”: mijloacele de comunicație; bună înfățișare a presei și rolului ei.) Partea din urmă, „consecințele”, se ocupă de războiu și de după războiu.

Bogata bibliografie va fi de folos și pentru acei cari cercetează viața omenirii din alte puncte de vedere.

*

În studiul d-lui Ilie Minea, *O inovație juridică a lui Miron-Vodă Barnovschi* (din revista „Întregiri”, 1932) se arată întăiu cum Ștefan Tomșa, mergînd cu amintirea pînă la tatăl său, a stricat donațiile Movileștilor ca silnice (pp. 3-4), apoi cum sistemul a fost continuat

și după dînsul, menținîndu-se doar zestrile (p. 10), cum Radu Mihnea a căutat să împace „partidele“, ceea ce era natural la un străin ca dînsul, precum simpatia pentru casele boierești întemeiate, de care vorbește Miron Costin, *era naturală la cineva crescut în Veneția*, pentru a ajunge la măsurile lui Miron Barnovschi, care, legînd pe țerani de pămînt (ca în *Polonia*), oprește confiscările de moșii pentru trădare.

Cercetarea, foarte adînc urmărită, cuprinde și alte elemente de preț, ca fixarea luptei de la 1612, stabilirea locală a Cornului-lui-Sas (p. 4 nota 4). Cu acest prilej se culeg și alte amănunte (unui Balica i se zice de Turci: „Şaitan-Ogli ca poreclă: „fiu al Satanei“). Botoșan pare a fi pentru Bașotă, dar fratele Doamnei lui Ieremia nu putea fi decît un Lozeanu, un Lozonschi; v. p. 6, nota 4. Identificarea cu Pătrașcu, ureadnicul de Botoșani, se poate admite; *ibid.* Toată lista celor prigoniți și celor răsplătiți de Tomșa e fixată cu o admirabilă precisiune (pp. 6-8). Se vede de aici pînă în ce amănunte poate fi urmărită, cu o răbdare ca aceasta, istoria noastră. Că Bărboiu, evident un Sturza, se chema *cu nume de botez Ursu*, cum am spus, o dovedește chiar un nou document adus de d. Minea. Mă îndoiesc că Petru Șchiopul poate fi socotit ca un ocrotitor conștient al latifundiilor (pp. 10-1). Sînt unele generalisări cam pripite. Domnița Maria a lui Petru n'a revenit *statornic* (p. 12). Balica (de la Balea) e în adevăr un nume din jos (cf. Balica, ruda lui Dobrotă) (v. p. 16, nota 3). Se arată descendența lui Miron Barnovschi: din Safta, fiica lui Melentie Balica, și din Teodor Barnovschi (p. 18, nota 3).

În *Rendiconti della r. Accademia Nazionale dei Lincei; classe di scienze morali, storiche e filologiche*, seria 6, vol. VII, fasc. 11-12, d. A. Segliano reiea anume chestii privitoare la Etrusci. Autorul crede că influența Etruscilor a fost foarte mare asupra Oscilor și Samniților: primii luată de la vecinii mai înaintați, deveniți stăpîni, alfabetul, care trecu și la Samniți, aceștia avînd de la aceiași învățători și organizarea pe cetăți supt cîte un *meddix*, iar de-asupra tuturor a un *meddix tuticus*, precum în Campania tot influența etruscă dăduse „confederația celor douăsprezece State“. Se semnalează și influențe religioase. Și Capua o crede etruscă de fundație. Învățătorul german Schachermeyr, citat de autor,

în a sa *Etruskische Frühgeschichte*, aproprie din legenda greacă a Telefizilor pe Tarchon, fratele lui Tyrsenos, de cetatea etruscă Tarquinii. În Asia Mică era un zeu Tarku. Pentru originea din aceeași lume asiatică a prezicerilor etrusce p. 359. Se aproprie de aceasta numele etrusce de păsări păstrate în unele glose romane (pp. 359-360). Și în templul roman sînt influențe asiatice. Și Schachermeyr, apărător al originii mise (deci tracice) a Etruscilor, recunoaște asemănări între limba acestora și a Lizilor (p. 361). Un logograf lid n'ar pomeni însă strămutarea (*ibid.*). Același istoric german arată că în Lemnos Etruscii își adaptau limba după cea tracă (pp. 361-2). În schimb, în Italia amestecul e cu Umbrii: două inscripții s'au găsit în acea insulă. Pentru Tyrsenos, fiul lui Atys sau al lui Tarchos (p. 362). Prima undă spre Italia e din secolul X și IX, dar rămân destui Etrusci în Anatolia pentru ca, prin Lemnos, să aibă legătură cu strămutații (p. 263). Cimerienii i-ar fi distrus pe cei din urmă (*ibid.*). După semne de litere se admite o emigrație până în Reția și alta din Tesalia în *Adriatica* (p. 364). Varro și Tit Liviu văd în Atria, Adria, de unde Marea Adriatică, o colonie de Tasci (*ibid.*). „Un popor care a dominat două Mări... nu poate să fi fost decit de navigatori“, după d. Sogliano; după d. Schachermeyr ei sînt continentali (*ibid.*). Acesta află un Etrusc în Iun-Tursa, dregător egiptean c. 1500 (p. 363). Amintește și Τόρξζ în Lidia. Pentru numele Rasna, Ρασίννας, pp. 366-7. Pentru împrumutul Romanilor în arhitectură, p. 369. Încercare de a explica prin „muncitori“ numele Oscilor (Ausoni-Aurunci) (*ibid.*).

*

Foarte interesante și secerișul bogat și notele d-rei Al. Istrățescu, în *Grăi și suflet*, V, 2, despre poezia populară culeasă de d-sa în Argeș. Influența tipăririi cîntecelor a fost semnalată și de d. Mirko, în studiul său asupra epicei sîrbești în *Monde Slave*. Se semnalează rolul ca păstrătoare pe care-l au femeile. O nouă versiune a Mioriței (pp. 252-4). Nu înțeleg pe lângă ciobanul vrincean transhumantul moldovean, care în realitate nu există. Că i se zice în balada mierlei și sturzului acestui din urmă „domn vasilius“ (de la Βασιλῆυς) e foarte curios (v. p. 256). În „Tudor Tudorel“ forma „stăpîncile“ (p. 258). Aici mama lui se chiamă Sîrba (p. 260).

*

În broșura d-lui Mihail Iorgulescu, *Studii de istorie comercială*, II: *tratatul de la Adrianopol*, București 1932, note asupra schimbărilor introduse prin tratatul de la 1829.

În *Anuarul Ateneului Român* pe 1931, note de d. C. Xenii despre tinereța lui Take Ionescu. Interesante multe amănunte: numele de Molomoc pentru muntele Furnica, acela de „Podul Neagului“ pentru regiunea de la Bușteni. Dar Ipsilanti n'a avut niciodată „bașbuzuci“ (p. 49). — Interesantă încercarea d-lui Peretz de a scoate din folclor norme juridice.

Scurte note despre cetăți dispărute în Basarabia, de d. P. Constantinescu-Iași, în *Viața Basarabiei*, 6. D. Gheorghe G. Bezviconii vorbește despre familiile Hincu și Hasnaș. Document din 1831, privitor la un Bucureștean așezat și însurat în Basarabia.

În *Biserica ortodoxă română*, Maiu-Iunie 1932 (și extras) d. Ioan C. Filitti vorbește, cu obișnuita informație largă, despre biserica Sf. Dumitru din București, astăzi cu totul banalizată. Se vede că a fost făcută din lemn de Badea Bălăceanu, ca paraclis al caselor lui; prima mențiune documentară e din 1655. I se zicea „biserica de jurământ“. Se înfățișează, cu bogate amănunte, toată vecinătatea. Un vâtaf de copii de casă și un logofăt de Vistierie fac pe la jumătatea veacului al XVIII-lea zidirea de piatră, închinând-o, în același timp, episcopilor de Rîmnic și de Buzău. Episcopul Costandie Filitis o reface la 1819, cu arhitectul Weltz. Dr. Silvestru Filitti e îngropat acolo. Numai inscripțiile grecești ar fi trebuit revăzute de un bun cunoscător al limbii (cf. p. 11).

Bună presintarea sintetică a Unirii Principatelor de d. Aurel Sacerdoțeanu, în revista *Muguri* din Buzău, XI, 1. Același publică un număr de documente din veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea. O aspră critică a lucrării preotului Burducea despre biserica episcopală din Buzău (o excelentă dare de samă și în ziarul *Cuvîntul*, de d. I. Moisescu).

D. V. C. Stefanide înseamnă în „Manuscrisele din Adrianopol“ (*Byzantinische Zeitschrift*, XVI, p. 280) la ms. 129 un contract între Mitropolitul Sava și Gheorghe Rákóczy al II-lea la 1643, întărit de Mihail Apaffy, cu însemnarea că nu s'a putut scrie până la capăt *δια τῆς ἑίας*. Are no. 1164 al Bibliotecii Gimnasiului Grecesc din Adrianopol.

*

În articolul d-lui P. N. Papagheorghiu din *Byzantinische Zeitschrift*, VI, despre mănăstirea Sf. Anastasii din Chalcidica se presintă mențiunea unor privilegii: de la Grigore Ghica, 7172, 26 August, pentru moșia Virteșcoiu, dată mănăstirii închinată Sf. Ioan Botezătorul din Focșani, clădită de acest Domn, și de la Scarlat Grigore Ghica, 1761, 19 Februar (cu înfățișarea acestei mănăstiri și chipul Sf. Ioan) pentru același metoh, căruia mama, Zoe, i-a dat moșia Rupta („acum Domnița“). Martori și filii: Alexandru, Mihail, Nicolae, Grigore și Gheorghe.

*

Asupra originii asigurărilor se vor găsi date importante în frumosul volum jubilar *Il centenario delle assicurazioni generali*, Trieste 1931. Și alte știri de economie politică se pot culege din paginile publicației. Astfel aceia că la 1765 nu erau la Trieste nici 7.000 de locuitori, iar peste cinci ani se ridicaseră abia la 16.000 (p. 25). Plusul venia „din orice parte a Italiei, a Levantului, a Elveției și a Germaniei, în căutarea norocului“ (p. 25). O „Companie Grecească“ apare îndată (p. 30). Era o biserică slavă a Sf. Spiridon; cea nouă, grecească, e datorită unui Boiagi-Oglu și unui Pellegrini (*ibid.*, nota 1). Căderea Veneției dă avântul cel mare Triestelui (p. 30 și urm.). Blocul continental al lui Napoleon oprește această dezvoltare, care însă trebuia să revie în scurtă vreme. După 1830 apar „Compania levantină“, „Banca elenică“, „Banca orientală“, „Concordia greacă“ (p. 47). Încă înainte de 1840 se caută o reprezentanță pentru Bucovina (p. 92). „În Novembre 1838 se constituia... o agenție la Corfù, care avea în samă și Cefalonia și Zante.“

*

Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România, cuprinzând rezultatele recensământului general al populației din 29 Decembrie 1930, pe care-l tipărește „Comisia recen-

sămîntului general al populației" (București 1932) e o lucrare indispensabilă oricărui cercetător în orice domeniu. Introducerea, destul de întinsă, presintă un tablou statistic bogat și precis. Se dau localitățile pe județe și, apoi, într'o singură ordine alfabetică, arătînd, în același timp, și județul și comuna.

În *Arhiva Someșană*, 16, un articol de d. A. Coșbuc, *Obtrșia satului Leșu*. Leșu n'are nimic a face cu Leși (singularul de la acest substantiv e Leah). E vorba de un Ilieș, Leș.

În studiul său *Die Hunyadiburg in Bistritz* (1932), d. Albert Berger arată cum, numit conte de Bistrița, Hunyadi a întărit zidurile cetății, aflătoare în ruină, și mai ales cetățuia, care fu refăcută total. El stă în oraș la 1453 și la 1455 (de două ori în acest din urmă an); la 1456; se întărește situația bistrițeană. După moartea lui cumnatul, Szilágyi, tratează rău pe cetățeni, cari se vor întoarce deci către rege. Vechiul stăpîn reiea cetatea cu asalt și o pedepsește groaznic (se fixează data de 1457). Numai după alegerea lui Mateiaș ca rege se luau măsuri de refacere. La 1464 se recapătă cetățuia, care se și dărimă în anul următor, materialul fiind întrebuințat pentru ziduri. Se caută a se fixa locul cetății. Cîteva documente inedite.

În *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, 55, 2, d. Theobald B. Streitfeld vorbește despre țehiurile de jococari din Ardealul secolului al XVIII-lea. Se arată concurența vie a Armenilor, cari veniau, adăugîm, cu meșteșug moldovenesc. D. Albin Franz Scheshauser se ocupă de poetul sas de curînd descoperit Veit Huendler, episcop titular de Vidin. Note de d. Hermann Schroller despre studiile preistorice în Ardeal în timp de treizeci de ani. D. Karl Kurt Klein atrage atenția asupra felului cum apare Ardealul în manuscriptele lui Marsili (după *Erdélyi Múzeum*, XXXVI, 1931: articol de d. Alberto Gianola).

N. Iorga.

NOTIȚE

În „Dialoguri franțezo-românești foarte frumoase adunate din deosebite părți și asupra tuturor părților cuvîntului, încît va pu-

tea fieştecare a învăţa singur o mulţime de ziceri şi de vorbiri franţozeşti, acum întâi într'acest fel întocmite de d. I. Dimitrie Leon-dos, cîntăreţul, Craiova, în tipografia lui Constantin Leca, 1859", curioasă carte, în care cuvintele franceze sînt scrise fonetic („poan deschîuz" pentru „point d'excuses", sau „nuzoron zion oraş ilpleo dija" pentru „nous aurons un orage, il pleut déjà") găsim amănunte de viaţă contemporană. Astfel la pagina 49: „Sînt căr-ţile lui Gherasim Gorjan". Sînt şi foarte multe elemente de dicţionar, d. ex.: „săizul" pentru „palefrenier", „săfienarul", „truză-torul", „făcătorul de chitări", „conaciul" (le fourier), „cîrgîl de tutun" („lă filio dă taba"), „tufecciul" (l'armurier), „nălbitorul" („le blanchisseur"), „pardositor de drumuri" (le paveur), „scobî-torul în lemn" (le sculpteur), „scriitor în aramă" (le graveur), „dişmarul" (le dîmeur), „butarul", „bercarul", „trocna" (le catarrhe), „fîntînela" (le fonticule), „înfîiorarea de friguri", „găumo-şătura dinţilor" (la carie), „năduf în pient", „ohitica", „fildes" (elefant), „roşioara" (la truîte), „helul" (l'anguille), „singeapiu" (gris), „zarzăle", „neramză", „cucunar", „tînzup" (perfilă), „agea-mîul" (l'apprenti), „baştard", „znovos" (extravagant), „măscariciul" (l'arlequin), „opocit" (gâtê), „fantasios", „băznaş" (fabuleux), „zef-clendisitor", „curvisină", „pasăre strămutătoare" (un oiseau de passage), „bănuş" (denier), „brunţul" (bronze), „zmărand", „îp-sosu" („diu plat"), „tîpăroasă" (tuberosă), „brojbe" (choux-raves), „cardamă" (cresson), „mărule", „belchiţă" (martre), „viermele de brînză" (la mite), „mangeturi" (manşete), „gevreaoa" (la batiste brodée), „geletca", „halatcă" (robe-de-chambre), „tigaia armelor" (le bassin), „aşez ordia" (je campe), „briul ostaşilor" (l'écharpe), „găuricea armelor" (la lumière), „iau cu iuruşul" (je prends d'as-saut), „izbîrea oştirilor" (le combat), „piedeca oştelor" (la détente), „racul puşcii" („lă tir ball"), „tragere de oaste înapoi", „haşaoa" (la house), „aţiţarea războiului" (l'escarmouche), „condacul puşcii" (la crosse), „colanul săbiei" (la ceinture), „condicarul oştirilor" (l'enrôleur), „corneciul cu praf" (le poire à poudre), „marchitanul oştirii" (le vivandier), „pavăzaşul" (l'écuyer), „palaşca" (la gi-berne), „gephaleaoa corăbiei" (la sainte barbe), „clupsă de şor" (une souricière), „cîrlige de ciurapi" (broche), „luna zilească" (le mois), „mehenghiul" (la pierre de touche), „mirosire frumoasă" (parfum), „munte de foc" (vulcan), „osul de scrisori" („lă plioar"), „tetrad" (le cahier), „triştea" („lă sor"), „sticlă de soare" (un verre

ardent), „suliman de bucate“ (la sauce), „haracul de scris“ (la tablette), „şadravan“ (un jet d'eau).

La urmă: „Această carte s'a alcătuit pentru cei ce n'au intrat în canalul şcoalelor şi pentru cei ce nu urmează la şcoli şi pentru unii ce ar voi să înveţe, dar nu le dă mina să plătească pă la învăţatori particulari: Iar cel ce pofteste să înveţe limba francească cu gramatica ei, cu scrisoarea ei şi cu toate canoanele ei, acela să se ducă la şcoalele cele domneşti, care stau cu braţele deschise ca să primească pă toţi doritorii dă învăţătura acestii limbi cultivate şi frumoase“.

*

Pe un manuscris descris de Papadopoulos Kerameus în Δύο κατάλογοι (*Izvestia* ale Institutului rusec din Constantinopol, XIV), se descrie (p. 10, no. 8) o lucrare filosofică a lui Teofil Coridaleu, pe care o avuse în posesiunea sa Ioan Comnen, Mitropolitul de Siliştra, la Septembrie 1676. Pe dinsul se scrie: 'Εν Τριγούστῳ, κατὰ τὸ ακυή ἔτος, Αὐγούστου κδ', ἑσπέρας, ἀρχομένης τῆς κε', ὥρα γ' τῆς νυκτός, ἐγένετο σεισμός οὐ πᾶν τε μέγας: ἐγένετο δὲ διὰ τῆς αὐτῆς ὥρας, τὸ δὲ μεταξύ τοῦ α' καὶ τοῦ β' χρονικὸν διάστημα, τριακοστὸν ἐγγὺς ὥρας, ἐγὼ δὲ προεῖπον ὡς ἔτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ ἡμέτερος (ἡγεμὼν) εἰσήλθεν εἰς τὴν... μεγαλόπολιν ἀπὸ τῆς περιηγήσεως ἐπανελθὼν ὀγίης (În Tirgovîşte, 1698, August 24, seara, începîndu-se ziua de 25, ceasul 3 al nopţii, s'a făcut cutremur nu mare; şi a fost în acelaşi ceas; iar între 1 şi 2, în trecere de vreme, în ceasul al. treizecilea (?); iar eu am mai spus că în aceeaşi zi (Domnul) nostru a venit... Constantinople, de la călătoria lui revenind sănătos“. Dar nu ştiu ce poate însemna aceasta în rosturile lui Brîncoveanu. Poate că sînt şi greşeli de cetire.

Şi n-1 7 a fost al lui Ioan, care iscăleşte la 3 Septembrie 1676 ca scriitor al msului.

În aceleaşi cataloage, la no. 10 (p. 10), pe un carnet de musică occidentală: „Princesse Euphrosine Kalimachi“.

Un ms. al lui Atanasie Comnen Ipsilanti, no. 25 (p. 16); altul e no. 34 (p. 19). Un ms. de el e gramatica francesă tradusă de fiica lui mai mare, Casandra (no. 27; p. 16).

Încă un ms. al lui Atanasie (no. 59, p. 27) dă numele tatălui său; în adevăr el se intitulează Θεοδωρίδης.

Un ms. din Biblioteca „Zografului“ (sec. al XVIII-lea) a fost al unui Iliaş al lui Petru (Ἠλιάσκου Πέτρου). Cuprinde şi o scri-

*

soare către un Domn pentru o naștere de beizadea, o alta către Constantin Mavrocordat ca Domn muntean, o a treia de felicitare pentru mucarerea lui, două scrisori către Doamna lui, Ecaterina, una către Postelnicul Petrașcu, trei către un Spătar, una către dascălul Ioachim, una către Marele Sulger, una către Alexandru Suțu, ca Mare Chartophylax, o scrisoare a Doamnei Ecaterina către o Ruxândiță, una către Zoe, Doamna „Moldovlahiei“, una către soțul ei, Grigorașcu Ghica, Domn al Moldovei. Apoi scrisori către Sultana Mavrocordat, către beizadea (viitorul Domn) Constantin Racoviță (două), către „Doamna Zamfira“, de la Mitropolitul de Chalkedon, Calinic, către beizadeaua Alexandru Mavrocordat (15 Iulie 1740) și răspunsul acestuia (31 Iulie), a unei femei anonime către Doamna Ruxandra Mavrocordat, o scrisoare către „Doamna Smaranda“ (13 Octombrie 1742). Evident că toate acestea trebuie copiate.

Ms. 13 (pp. 34-5), un discurs grec, e copiat de „smeritul școlar Mihail Atanasiu în Academia din București, la 1749, «Μεμακτηριῶνος τρίτης ἐπὶ εἰκάδι».

În 44 de pagini se cuprinde (ms. 29, p. 41): Δικανικὴ τέχνη Δημητρίου Παναγιωτάκη Μεγάλου Κλουτζιάρη κατὰ τοὺς ἀψοβ', συντάκθεισα καὶ προσφωνηθεῖσα εἰς τὸν ὑψηλότατον αὐθέντην Ἀλέξανδρον Βοεδόξαν Μουρούζην κατὰ τοὺς ἀψογ' ἐν Βουκουρεστίῳ. Nu se cunoaște această Tehnică a Dreptului alcătuită de Panaiotachi Marele Clucer și închinată în București, la 1793, lui Alexandru-Vodă Moruzi.

În ms. 32 (p. 3) sînt versurile „către călimara de argint pe care Constantin-Vodă (Mavrocordat) a dăruit-o acestui grămatic fiind la București“. Apoi recomandările, știute, ale lui Nicolae Mavrocordat către fiul Constantin (1726).

Ms. 40 (pp. 49-50) e o expunere a felului cum a fost adus Sfintul Lemn la Xeropotam, făcută de Daponte pentru Alexandru, fiul lui Ioan Mavrocordat, Domnul Moldovei (publicat în Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*).

Ms. 45 (p. 53) cuprinde Cronica lui Afenduli, publicată de Papadopulos-Kerameus în colecția Hurmuzaki.

Mestri din Ungaria și din Ardeal (din Cluj, din Sibiu, din Bistrița, toți giuvaergii) lucrînd în Italia către sfîrșitul secolului al XV-lea, în *Az országos magyar szépművészeti Múzeum évkönyvéi, IV (1924-1926)*, Budapesta 1927, p. 93, nota 3.

Cum se vede din cartea lui M. Renieris, Μητροφάνης Κριτόπουλος και οί ἐν Ἀγγλίᾳ και Γερμανίᾳ φίλοι αὐτοῦ (1617-1628), Atena 1893, Mitrofan Critopol, Patriarh de Alexandria, a murit la noi în 30 Maiu 1639.

*

În Geneva evului mediu aceia cari inspectau vasele înainte de plecare se chemau *cercatores* (v. Eugene H. Byrne, *Genoese shipping in the twelfth and thirteenth centuries*, Cambridge-Massachusetts, p. 35, nota 2). Și *subtilis* în sensul de *supfise* (pp. 41-2).

*

Nu s'a observat că pecetea munteană de la 1820 a lui Alexandru-Vodă Suțu are unul lângă altul scuturile cu armele celor două Principate.

E de sigur o rămășiță din vremea cînd de fapt el a avut Domnia ambelor țeri.

*

Nu s'a observat iarăși că, supt influențe cărturărești și grecești, și Petru Șchiopul, Muntean de origine, se intitulează la 1583 „Domn al țerii Moldovlahiei“ (Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, pp. 126-7, no. 185).

*

Măsurile de ordine în Veneția secolului al XVII-lea.

Pe o casă din Campo San-Zaccaria la Veneția se cetește:

„In questo campo nella clausura dentro delli portoni sono prohibiti tutti li giochi, il tumultuar, strepitar, dir parole obscene, commeter disonestà, far imonditie, metervi alberi, antene, rotamine, qualsivoglia altra sorte di robbe, sotto gravissime pene et è per decreto degli illustrissimi signori esecutori contro la blasfemia, de XVI luglio et 8 agosto 1620“.

*

Se semnala de Wilh. Schulze, în *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, posibilitatea formei *σάμβατου*. Gust Meyer, în *Indogermanische Forschungen*, IV, 326 și urm., a și găsit forma *σαμβατικῆ*. Cf. *Byzantinische Zeitschrift*, IV, p. 187. Un Evreu Σανβάτιος, la Théodore Reinach, *Revue des études juives*, XXVI.

*

Pe un Λεξικὸν ἑλληγορωμαϊκὸν din secolul al XVI-lea (ediția Basel), pe care mi l-a dăruit prietenia colegului meu Gh. Balș, se cetesc rindurile următoare: Καὶ τόδε κτήμα Δημητρίου Γεωργιάδου Δακός, ὠνηθὲν διὰ γρῶς. 40, 80, τῷ 1812 ἔτει, Σεπτεμβρίου 11, ἡμέρα τετράδι, παρ' Ἰωάννου τοῦ διδασκάλου καὶ φέρω εἰς ἔνδειξιν („Și aceasta e proprietatea lui Dimitrie Gheorghiadî, Dacul, cumpărată cu lei 40, 80, în anul 1812, Septembrie 11, ziua Miercuri, de la Ioan dascălul, și o aduc la cunoștință“).

Avem a face deci cu un „Dac“ de la 1812, versat în cunoștința antichității elenice, de la care-și ia și stilul arhaic.

*

Stolul românesc, ca și *estol* în limba catalană, arată că ambele țeri au cunoscut flota bizantină, στόλος.

*

Despre inundațiile din 1879, cetesc în Louis Rambert, *Notes et impressions de Turquie*, Geneva-Paris, f. an, p. 55:

„Je suis parti de Constantinople le 30 juillet via Bucarest. J'ai fait une excellente traversée sur la Mer Noire jusqu'à Constanza, où j'ai pris l'express d'Ostende. J'ai repassé, comme je l'ai déjà fait en juin, par les solitudes de la Dobroudja et par le fameux pont roumain sur le Danube. Le fleuve est traversé à une hauteur considérable, pour ne pas entraver la navigation; puis on s'engage sur une longue chaussée élevée, qui coupe en travers une plaine d'alluvions, couverte de grands saules, après laquelle un nouveau bras du Danube se présente; il est franchi par un pont interminable. Lorsque j'ai passé par là six semaines auparavant, les inondations avaient tout envahi. On apercevait dans la plaine les cimes des arbres les plus élevés, et le train courait au-dessus d'un lac immense de 15 kilomètres de largeur, s'étendant à l'Est et à l'Ouest à perte de vue. La chaussée était battue par les vagues et gravement menacée sur plusieurs points. Des équipes d'ouvriers construisaient en toute hâte les murs pour la protéger“

*

Pentru pictorul Fromentin iată cum se prezintă Dacii de pe Coloana lui Traian, pe cari-i apropie de Arabii Saharei ca tip (*Un Été dans le Sahara*, ed. din Viena, p. 149): „Ces étranges figures épaisses, incultes, vêtements bruts, visages camards — des médaillons de la Colonne Trajane“.

N. Iorga.

